

ՄԻՈՒՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ՄԱՐՏ

Թիւ 1 - 2 - 3

1997

ՄԻՈՒՆ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ՀԱ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1997	ՅՈՒՆՈՒԱՐ - ՓԵՏՐՈՒԱՐ - ՄԱՐՏ	Թիւ	1 - 2 - 3
1997	January - February - March	No.	1 - 2 - 3

SION

VOL. 71

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՇԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

"ԱՍՏՈՒԱՍ ԸՆԴ ՄԵԶ"

ԵՒ

ՄԵՆՔ՝ ԱՌ ԱՍՏՈՒԱՍ

«Ահա կոյս յղացի և ծնցի որդի,
եւ կոչեսցեն զանուն նորա Էմմանուէլ,
Որ Թարգմանի 'ընդ մեզ Աստուած'»
(ՄԱՏԹ. Ա. 23):

Նոր Տարի մըն ալ ահա կը բացուի մեր կենսընթացութեան դարագնաց ճամբուն վրայ: 1997 թուանիշով ան պիտի արձանագրուի և ճանչցուի թէ՛ մեր անհատական կենսագրութեան և թէ մեր ազգի և մարդկութեան տարեգրութեան մշտաբաց էջերուն վրայ: Այս օրերուն յատուկ ուշակեղորոնութեամբ կ'անդրադառնանք որ 1997 տարիներն են անցած այն օրէն ասդին երբ երկինքը իջաւ ու միացաւ երկրին հետ, երբ երկրի անշուք մէկ կէտին վրայ, Բեթղեհէմի մէջ, Աստուած Ի՛նք խոնարհեցաւ ու մարդացաւ Իր Որդւոյն՝ Բանին Աստուծոյ մարմնառութեամբը և մեր մարդկային բնութեան հետ նոյնացումովը, ի սէր այս վերջնոյն աստուածատիպ Եկարագրին վերաբիրեղացման և աստուածադրոշմ պատկերին վերականգնումին:

Ս. ԾՆՆՂԵԱՆ տօնն է որ քրիստոնեաներուն համար կ'իմաստաւորէ և կ'արժևորէ այսպէս կոչուած "Նոր Տարին" և ժամանակի ու նիւթովէն տարածութեան թելերով հիւսուող մեր կեանքը այս աշխարհի վրայ: Որովհետեւ բացուող ամէն Նոր Տարուայ առաջին մեծ տօնն է ան, որ իր խորհուրդով կը լիցեաւորէ մէկ նոր հանգրուանը մեր կեանքին, գալիք 365 օրերը դրոշմելով Աստուծոյ մեզ հետ ըլլալու գաղափարովը:

Քրիստոնէութիւնը Քրիստոսի անձով է կեանքի կոչուած և այդ անձին ներկայութիւնը ունի իր մէջ որպէս իր բուն էութիւնը կազմող զօրութիւն: Գաղափարաբանութիւն չէ քրիստոնէութիւնը. ոչ ալ սոսկ բարոյական ուսուցումնիրու համակարգ մը. և ոչ ալ իշխանութեան մը տիրապետութիւնը: Անձի մը ճառագայթումն է ան: Ատոր համար "արեգակ"ի է նմանցում Յիսուս: Արեգակը արեգակ է, որովհետեւ կը ճառագայթէ և երբեք չի դադրիր ճառագայթելէ և չսպառիր ճառագայթելով: Քրիստոս կ'ապրի և չի դադրիր երբեք կեանք ճառագայթելէ: Ոչ խաչը կրցաւ զԱյն զամուած անշարժութեան դատապարտել և ոչ ալ հողը կրցաւ զԱյն պարփակել: Աստուած էր, եղաւ մարդ. Աստուած է, և չի դադրիր մարմին

ըլլալէ նիւթեղէն մարմինը փոխարինելով "խորհրդական մարմնով", այսինքն՝ եկեղեցիով: Ատոր համար է որ եկեղեցին մեր ծննդավայրն է, Իր մարմինն հետ մեր հաղորդութիւնը:

Այս օրերուն քրիստոնէական եկեղեցիները աշխարհի անծայրածիր տարածքին վրայ կը պանծացնեն իրենց հիմնադրին և սկզբնատիպին՝ Քրիստոսի ծննդեան դրուագը իրենց հաւատացեալներուն ըսելու համար թէ Քրիստոսի անունը *էմմանուէլ* է, թէ՛ "Աստուած իրենց հետ է": Մեր մէջ Աստուծոյ ներգոյութիւնն ու ներգործութիւնը մեր հարազատ ինքնութեան կնիքն է և միանգամայն մեր կեանքին հոգեկան զօրութեան աղբիւրը: Ան որ կը կտրուի այդ աղբիւրէն՝ շուտով կը ցամփի իր ուժականութեան մէջ: Պատմութիւնը կը վկայէ որ մարդիկ յաճախ երբ հեռացած են Աստուծմէ՝ տկարացած են և նաև այլասերած՝ իրենց հարազատ մարդկային ինքնութեան մէջ: Մարդիկ այսօր գիտական և ճարտարարուեստական ու ճարտարաշինական այնպիսի հսկայական նուաճումներ են կատարած, որ զիրենք կրնան մղել - ինչպէս երբեմն մղած են և այսօր ալ կը մղեն - իրենց ոյժերը այնպէս քացարձակութեան ըմբռնումին տանելու որ կարծես իրենք ըլլան արարիչը երկրի և երկնի, մեծատիեզերքին (macrcosmos) և մանրատիեզերքին (micrcosmos) և նաև տէ՛րը մարդկութեան լինելութեան:

Քրիստոսի ծննդեան տօնը հակադեղմ է այդ փորձութեան, և դարձանը մեղքին հիւանդութեան: Անով Աստուած մեզի կ'ըսէ. — ո՛ր որ ալ ըլլաս, ի՛նչ որ ալ ըլլաս՝ ես քեզի հետ եմ, քու մէջդ եմ, քեզ համար մարդ եղայ, որպէսզի դուն ճշմարիտ մարդ դառնաս, Իմ քու վրայ ներդրած դրոշմը անաղարտ պահես, քու հոգիիդ մէջ Իմ Հոգիին ճառագայթը չշիջեցանես:

Սիրելի՛ք,

Մօտէն հետևելով ներկայ աշխարհի մէջ յառաջ եկած մտածողութեանց և կեանքի յեղաշրջական փոփոխութիւններուն՝ Մենք յստակ կերպով կը տեսնենք հոգևոր վերարթնութեան նշանները մարդկութեան կեանքին մէջ: "Դէպի Աստուած", "դէպի աստուածայինը" շարժումը իրական շարժում է մանաւանդ երիտասարդ սերունդին մէջ, որ նիւթական աշխարհի քարիքներով ինքզինք յագեցած կը գտնէ և հոգևոր ապրումի ծարաւն ու տենչը կը զգայ:

Մեր հայ ժողովուրդն ալ ընդհանուր մարդկութեան կեանքի շրջագիծին մէջ իր կեանքն ապրելով, և մանաւանդ մեր ժողովուրդի քրիստոնէական պատմութեան և մշակոյթին ժառանգորդն ըլլալով՝ աւելի կարիք ունի հոգևոր վերազարթօնքին: Այլևս չտարուինք միշտ ըսելու և կրկնելու որ 70 տարիներ մենք Հայաստանի մէջ մնացիմք զուրկ քրիստոնէական դաստիարակութիւնէն: 70 տարիներն ի՛նչ կ'արժեն 1700 տարիներու այնքան լիացած քրիստոնէական կեանքի արժէքներուն պատմական փորձառութեան հարստութեան դիմաց....:

70 տարիներու սովը չի կրնար 1700 տարիներու առատութիւնը ջնջել. մոռցնել տալ կամ ստուերի տակ դնել...: Եթէ ճշմարտօրէն հաղորդակից և հաւատարիմ ենք մեր պատմութեանը՝ պէտք ունինք այսօր այդ քրիստոնէական ինքնութիւնը վերաքրեղացնելու, վերաթևորելու և վերագորացնելու:

Աստուած մեզի հետ եղաւ դարե՛ր դարե՛ր շարունակ, թէ՛ տառապանքի և թէ՛ յաղթանակի, թէ՛ խաղաղութեան և թէ՛ խռովութեան վիճակներուն մէջ:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր հաւատքին պերճախօս վկայութիւնն եղող մեր փառակերտ տաճարներուն մէջէն, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տեսիլքովը ներթափանցուած և լուսեղիմացած:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր Հայ Գիրին մէջէն, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի տեսիլքովը ձև ստացած և մեր նակտին դրոշմուած:

Աստուած մեզի հետ եղաւ Աւարայրի դաշտին վրայ, Ս. Վարդանի կողմին կանգնած Ս. Ղևոնդի հրաշունչ աղօթքներովը:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր մագաղաթներուն և տպագիր մատեաններուն մէջէն, մեր գրիչներուն և գծողներուն տառերով, գիծերով և գոյներով:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր խաչքարերուն մէջէն, մահուան դառնութեան դիմաց անմահութեան շունչը ապրեցնելով մեր մէջ:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր սուրբերուն և նահատակներուն մէջէն, մաքրաշունչ կեանքի և արեան գնով արտայայտուած հաւատքի հաւատարմութեան ըմբռնումը կենդանի պահելով մեր ողջ գոյութեանը մէջ:

Աստուած մեզի հետ եղաւ "բազում եղանակօք և բազում ժամանակօք", բայց ոչ միայն անցեալին, այլև այսօր:

Աստուած մեզի հետ եղաւ երբ Արցախի ժողովուրդը և Արցախացեալ հայ ժողովուրդի բոլոր զաւակները ի Մայր Հայրենիք և ի Սփիւռս աշխարհի հաւատարիմ մնացին Աստուծոյ տուած ազատութեան գաղափարին և պարտաւորութեան ու իրաւունքին:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր Հայրենիքի անկախութեան հռչակումին մէջէն, դեռ հինգ տարիներ առաջ, ազատութեան գաղափարը շօշափելի իրականութեան վերածելով:

Աստուած մեզի հետ եղաւ մեր Ս. Եկեղեցւոյ՝ իր Միածին Որդւոյն մարմնին վերառողջացումովը, վերակենդանացումովը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի վերածաղկումովը և ողջ Հայց. Եկեղեցւոյ յարաճուն պտղաբերութեամբը:

Աստուած մեզի հետ է այսօր: Սա ինձ համար — և Վստահ եմ ձե՛զ համար — կենդանի հաւատք է, մեր բոլորի գոյութեանը հետ շաղախուած համոզում է և ապրում միանգամայն: Աստուծոյ մեզ հետ ըլլալու գիտակցութիւնը առաւել ևս ուժեղ և ներգործօն կը դառնայ մեր մէջ երբ մենք յատուկ ճիգով ջանանք մեր գերագոյն կարելին ընել որպէսզի *մենք* ըլլանք

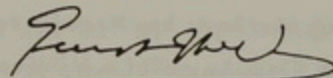
Աստուծոյ հետ: Ըլլա՛նք լիասի՛րտ կերպով և ոչ թէ պարագայական եղանակով. ըլլա՛նք վաւերական ապրումով և ոչ թէ յիշատակային անդրադարձումով. ըլլանք ճշմարիտ, տա՛մ, անկեղծ, ամբողջական ինքնամիացումով Անոր հետ և ոչ թէ ձևական պատկանելիութեան տարտամ զգացումով:

••

Այս մտածումներով և զգացումներով առաջնորդուած՝ սրտագին կոչ կ'ընենք մեր սիրեցեալ ժողովրդեան, որ մարդեղացեալ ՅԻՍՈՒՍԻՆ հետ մեր ըլլալը, ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ-ին հանդէպ հաւատարիմ մնալը և ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ-ին զօրութիւնը մեր մէջ կենսարար և առողջարար ոյժի վերածելը դառնայ մեր կենսընթացի արեւելումը, ուղղուածութիւնը 20-րդ դարի այս վերջին տարիներուն երբ կը պատրաստուինք ողջունելու ճոր, երրորդ, հազարամեակ մը քրիստոնէական յանրժազնաց պատմութեան մէջ:

Ջերմօրէն կը շնորհաւորենք մեր Հայց. Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ ճշմարտական միւս Աթոռներու գահակալները և մեր սիրեցեալ եղբայրները՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը և Երուսաղէմի ու Կ. Պոլսոյ Պատրիարքները, մեր բեմերու Առաջնորդները, մեր Հայրենիքի Հանրապետութեան Նախագահն ու պետական աւագանին, մեր բոլոր կրօնական, եկեղեցական, բարեսիրական, կրթական, մշակութային, ընկերային հաստատութիւններն ու կազմակերպութիւնները ի Մայր Հայաստան և ի Սփիւռս աշխարհի:

Մեր աղերսալից աղօթքն է ու սրտալից մաղթանքը որ ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ-ը դառնայ մեզ համար ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ, Աստուած ըլլայ մեզ հետ մեր լինելովն իրեն հետ, վասն շինութեան և բարգաւաճութեան ազգիս Հայոց, և վասն բարօրութեան համայն մարդկութեան և ի փառս Ամենասուրբ Երրորդութեան. ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

5 Յունուար 1997

Ի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին

ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄ ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ

Սիրեցեալ ժողովուրդ Հայոց, որ յԻսրայէլ եւ ի Պաղեստին, որ ի Յորդանան եւ ի Հայաստան, որ յԱրցախ եւ ի Սփիւռս աշխարհի գրուեալ:

Փառք Ամենակալին, կրկին համախմբուած ենք Քրիստոսի Ծննդեան Սուրբ Տաճարին եւ Մսուրին մէջ, ի Բեթղեհէմ, եւ հայկական աւանդութեամբ, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, եւ մեր ժողովուրդի հաւատաւոր գաւակներուն հետ, Սուրբ Երկրի սրբավայրերուն մէջ դարաւոր մեր առանձնաշնորհումներուն համաձայն, յանուն մեր ազգին, կը մատուցանենք մեր Սուրբ Պատարագը, եւ կը կատարենք Հայաստանեայց Ուղղափառ մեր Եկեղեցւոյ պաշտամունքները:

Անցնող տարուան սկիզբները, այնքան յուսալից էինք որ պիտի վերջ գտնէին կործանարար պայքարները, ցեղային ատելութիւնները, ընկերային եւ տնտեսական տագնապները, ընտանիքներու անհիտումը, եւ մօտ էր Տիրոջ պատգամին իրականացումը Նսայի մարգարէին բերնով, թէ՛ ժողովուրդները պէտք է ձուլեն իրենց սուրբերը, եւ գանձնի խոփերու վերածեն, եւ իրենց սուրբները մանգաղներու փոխակերպեն. եւ այլեւս ազգ ազգի վրայ սուր պիտի չը բարձրացնէ: «Եւ ոչ եւս ուսանիցին տալ պատերազմ:»

Յաւիտենական եւ նոյնն է պատգամը մարդացեալ Աստուծոյն, Քրիստոսի մարդեղութեան եւ Աստուածայայտնութեան խորհուրդին:

Խաղաղութեան եւ բարգաւաճութեան կարօտ անհատներուն, ինչպէս նաեւ ազգերուն համար, չկայ ասկէ աւելի անխարդախ պատգամ մը յոյսի եւ փրկութեան:

Բայց չարին սադրանքները, եւ կայէնատիպ ատելութեան եւ եղբայր սպանութեան պոռթկումները, մեր շուրջն են միշտ, ամենազգի կերպարանքներով եւ շարժանքներով:

Եւ այդ պատճառաւ իսկ, ազգերը պէտք է սորվին եւ սորվեցնեն հոգիի պատերազմը պատերազմելու, եւ ընդդէմ չարին գինուորեալ հաւատաւորներու բանակը զօրացնելու, ձայնը լսելի դարձնելու:

Այն ատեն, «Անբաւելին երկնի եւ երկրի» իսկապէս մեր մէջ պիտի բնակի, իբրեւ «հօր իշխան», իբրեւ «խորհրդական», իբրեւ «էմմանուէլ» եւ «մարդացեալ փրկիչ» աշխարհի:

Եւ ի՛նչ՝ աւելի անկասկած ապահովութիւն եւ ուրախութիւն, քան տեսնել, անդրադառնալ, եւ հաւատալ որ, Բեթղեհէմի խոնարհ մսուրին մէջ, «ի խանձարուրս պատեալ» մանուկ Յիսուսը եղաւ, եւ է, Վարդապետը եւ տիպարը՝ հոգիին անարին պատերազմը պատերազմող, եւ իսաչելութեան խորհուրդով՝ հոգիի անխարդախ երջանկութիւնը ապահովող: Անհատներուն, ինչպէս նաեւ Ազգերուն եւ ամբողջ մարդկութեան համար:

Աստուածային օրհնութիւն է, որ ազգերու շարքին եւ ընտանիքին մէջ, հայ ժողովուրդը առաջինը եղաւ աշխարհին յայտարարելու, թէ ինք ընդունած է եւ յանձն առած է կրել Յիսուսի իսաչը, հաւատալով անոր յաղթանակին, անոր յարութեան: Եւ քան որ քան դարեր հաւատարիմ մնացած է իր յայտարարութեան եւ իր խոստումին:

Այսօր եւս, հայրենական հողերուն վրայ մեր անկախ Հայաստանի եւ Արցախի, մեր հաւատքի զանգակները կը դողանջեն, հակառակ մեր տանջակոծ ժողովուրդին կրած զրկանքներուն, հակառակ մեզ շրջափակող չար ուժերու սպառնալիքներուն:

Ժողովուրդներուն եղբայրութեան եւ արարիչ Աստուծոյ հայրութեան հաստատ հաւաստումը քաղաքացի «Խաղաղութեան Իշխանին», Յիսուս Քրիստոսի պատգամը կը մնայ յաւերժական նշմարտութիւն, երբ կը յայտարարէ թէ՛ «Հոգին է կենդանարար», եւ թէ՛ «Մի՛ վախնա՛մ անոնցմէ որոնք մարմինը կը սպաննեն,

այլ վախցե՛ք միայն անոնցմե՛, որոնք կարող են հոգին սպաննել:»

Ամեն ազգե՛ եւ ամենուրեք, նոյն հաւատքով գօտեպիւնդ հոգիներու հետ, մենք եւս, Քրիստոսի Մենդեան Սուրբ Այրին մէջ հաւաքուած, կ'աղօթենք որ, Աստուծոյ օրհնութեամբ, խաղաղութիւն եւ բարօրութիւն հաստատուի Սուրբ Երկրի եւ շրջակայ երկիրներու եւ խոովայոյզ բոլոր ազգերու կեանքին մէջ:

Աղօթենք որ Տէրը ինք առաջնորդէ Ընդհանրական Իր Եկեղեցին, հաւատարիմ սպասաւորը մնալու իրեն տրուած առաքելութեան: Եւ անասան պահէ հայրենի մեր պետութիւնը, նուիրապետական Աթոռները մեր Մայր Եկեղեցւոյ, եւ «կենդանարար հոգիով» առատաբաշխ շնորհագարդէ աշխարհի համամարդկային ընտանիքը, խորհուրդովը Սուրբ Մենդեան նուիրական այս տօնին: Եւ Սուրբ Հոգին ճշմարտապէս բացայայտէ հրաշքը մարդացեալ Փրկչին յայտնութեան:

Եւ ուրախութեան դօղանջներով թող արձագանգէ օրհնաբեր աւետիսը Մենդեան.—

«Քրիստոս ծնաւ եւ յայտնեցաւ.

Օրհնեալ է յայտնութիւնն Քրիստոսի:»

Թ.Ա.Մ.

18 January 1997

ARMENIAN CHRISTMAS IN BETHLEHEM

Dear children of the Armenian Apostolic Orthodox Church all over the world, and men and women of good will everywhere:

During this Christmas season, for Latins, the Greek Orthodox, the Armenian and Oriental Orthodox Churches, the celebrations are extended from December 24th to January 19th, and there is jubilation in Bethlehem, the manger of the birthplace of our Lord Jesus Christ.

This is the second celebration for our Palestinian brethren, who act like hosts, who in their capacity as official government authority, join the Christians in their Christmas festivities.

His Excellency the President Mr. Yaser Arafat, is an undeniable witness to the world, aiming at building new bridges, together with the Government and the leaders of the people of Israel, establishing unwaivering understanding and cooperation for peace, security and prosperity, for the mutual benefit of coming generations.

A few months ago, here in this hallowed spot, in this humble grotto, people said they had seen the miracle of a weeping Christ.

Thousands of believers, of all ages and professions, from all parts of the land, congregated in these narrow confines to gaze in awe, hope and trepidation upon the sight of the blood-drenched tears of the Saviour, and to pray for an answer to their innermost longings.

While many declared it a real miracle, others scoffed. While many prayed on their knees for a sign of the grace and favour of God, others stood by, and laughed.

The actual miracle is not that an ancient, faded icon shed tears, but that in this age of uncertainty and scepticism, there are still people willing to believe in miracles, in the mercy of God and the promise of Christ.

Christmas is a timely reminder to us of the permanence of Christ's message of hope and salvation. And if we want to witness a miracle, we need look no further than our own heart.

"Glory to God in the highest, and peace on earth and goodwill towards men," the Angels sang to the shepherds as they crouched by their fire, and their words have echoed down the ages, and will continue to be heard as long as there is a living soul inhabiting our planet.

"Glory to God," the Angels said, because God is everything, and everything belongs to Him. We are nothing without His special grace. This is His kingdom, and we are full-fledged citizens of it, endowed with inalienable birthrights that nothing can deprive us of. If only we realise the full meaning of this, we shall never lose hope or surrender to despair.

"On earth peace:" it is the most fundamental longing of every human being, particularly those of us who are caught up in the horror of war and famine. God promises us peace on earth, if only we would purify our hearts and accept each other as brothers of the same family, and love each other, without distinction, whether the other is a friend or a foe. For without such love, particularly the "impossible" one of loving your enemy, there shall be no peace on earth.

"And goodwill towards men;" love cannot flourish without good will. If we really want to be loved, we must exorcise any feelings of ill-will we bear towards others, and fill our heart with good-will towards all others.

When, twelve months ago, we gathered here at this hallowed spot, to celebrate our first Christmas in Bethlehem under the Administration of our brothers, the Palestinians, just as for centuries past, others before us had knelt, under different Administrations, we were filled with all sorts of expectations.

Many of these, particularly our yearning for peace, have still to be fulfilled, for although many things have happened in these 12 months, much is still left to be done.

We pray that the coming year will see the realisation of all our dreams, so that eventually peace may reign on earth, that the world may be filled with men of good will and that the Glory of God may be manifested among us, and may the whole universe worship the compassionate, the merciful God, the Allah, the Yahweh, and the Saviour of mankind, for ever and ever.

AMEN.

Patriarch Torkom Manoogian

ՆՈՐ ՏԱՐԻՆ

«Կեանքը անով էր ու կեանքը մարդոց լոյսն էր»
Յովհ. Ա.4

Նոր Տարին կը թեւակոխենք, հաւատով, յոյսով եւ յանձնառութեամբ: Նոր Տարին կը բանայ մեր առջեւ գործունէութեան նոր հորիզոններ: Անցնող տարուայ ընթացքին, ունեցանք յաջողութիւններ եւ ընկրկումներ: Տարեփակը պէտք է մղէ մեզ խորհրդածելու մեր անցեալի թերութիւններուն մասին, եւ հաստատ որոշումը առնելու զանոնք սրբագրելու եւ չկրկնելու:

Ժամանակը մեզի տրուած է Աստուծոյ կողմէ բարեգործութեան եւ եղբայրասիրութեան օգտակար արարքներ կատարելու: Քրիստոսի պատգամը նոր դարաշրջան մը բացաւ մարդկային պատմութեան մէջ: Նոր արժեքափեր գոյութիւն առին պատմութեան բեմին վրայ: Կեանքը որ մեզի բերաւ Քրիստոս իրական կեանքն է, հարուստ հոգեւոր եւ բարոյական մթերով:

Պատմութիւնը յարատեւ պայքարը եղած է նիւթի եւ հոգիի միջեւ: Քրիստոնէութիւնը գերադասեց հոգեկանը, առանց բոլորովին անտեսելու նիւթականը: Հակառակ քրիստոնէութեան անօրինակ ծաւալումին, տակաւին աշխարհի մէջ կը շարունակուին խլրտումները, պատերազմները, առեւանգումները, սովը եւ հաճոյապաշտութիւնը: Ինչպէ՞ս կատարել ախտաճանաչումը այս բոլոր ժխտական երեւոյթներուն: Հարցը, ներքին բարեկրօնական հարց է: Քրիստոս մեզ ներքինապէս վերանորոգեց իր շինիչ եւ կենսատու պատգամներով: Քրիստոս ոչ միայն խօսեցաւ, այլ նաեւ ապրեցաւ իր արտայայտած գաղափարները: Նոյնիսկ քրիստոնեայ աշխարհին մէջ այսօր ցաւալի ճեղք մը կայ, խօսքի եւ ապրումի միջեւ: Սկզբնական քրիստոնեաները այդպէս չէին.

իրենց ապրած կեանքը, կենդանի օրինակն էր իրենց պատգամին, եւ այդ էր որ փոխեց պատմութեան անիւը եւ այդ իսկ պատճառով անոնք կը զանազանուին իրենց շրջապատի հեթանոս բազմութիւններէն, որոնք մատնանշելով գիրենք կ'ըսէին. «Տեսնէ՛ք թէ ինչպէ՞ս եւ ո՞րքան քրիստոնեաները գիրար կը սիրեն»: Անոնք եղան լուսատու փարոսները մեր քրիստոնէական կենցաղին, եւ այս բոլորը եղաւ գոհողութեան, ինքնագրկումի եւ նուիրաբերութեան ոգիով: Անոնք լիեցին հին մարդը, իր եսասիրական եւ մեղանշական ձգտումներով, եւ հազան նոր մարդը իր այլասիրութեան եւ գոհողութեան ոգիով:

Արծաթասիրութիւնը եւ ազահութիւնը արմատն են բոլոր չարիքներուն: Ամէն օր, մամուլէն եւ հեռատեսիլէն ականատես կ'ըլլանք նիւթի բազինին երկրպագուներուն, որոնք անտեսելով ամէն բարոյական արժէք եւ սրբութիւն, կ'ապականեն ներկայ երիտասարդ սերունդին թէ՛ նկարագիրը եւ թէ՛ հոգին, իրենց նիւթապաշտական ճոխ ակնկալութիւններով: Զինուած քրիստոնէական բարոյականով, հարկ է պայքարիլ, մարդկութեան ապագան փանդող այս ուժերուն դէմ: Կեղծ ազատութեան այս մոնէտիկները, նիւթականը կը գերադասեն հոգեկանէն:

Ազատութիւնը առանց պատասխանատուութեան, մեզ կ'առաջնորդէ դէպի խորխորատ: Գիտութիւնը բազմապիսի բարիքներ բերաւ մարդկութեան, բայց, որպէս զի իր առաքելութիւնը արդարանայ, պէտք է առաջնորդուի բարոյական սկզբունքներով:

Նոր բացուող տարին, մեր առջեւ կը դնէ պարտաւորութիւններ: Նորահաս

սերունդին բարոյական կրթութիւնը: Դրոշմել մեր երիտասարդներուն մէջ, պարտականութեան եւ գոհաբերութեան ոգին: Կառչիլ հոգեւոր եւ բարոյական արժէքներուն: Կ'ապրինք սպառողական ընկերութեան մը մէջ, ուր շատ անգամ այս կէտերը կ'անտեսուին: Նպատակակէտերու այս ժխտին մէջ, յարկ է յստակ եւ մեկին կեցուածք ունենալ: Մեր Տէրը կը պարգեւէ մեզի այդ լեցուն կեանքը որուն մենք բոլորս չեմք բաղձանքը ունինք:

1997ի սեմին կանգնած, կը մաղթեմ Սրբոց Յակոբեանց գինուորեալ Միաբանութեան, արիութիւն եւ յարատեւութիւն իրենց սրբազան առաքելութեան մէջ, եւ իր փառակորով Գահակալին, առողջութիւն, արեւշատութիւն եւ երկար կեանք, միաբանութեան բոլոր անդամներով եւ ժողովուրդով իրագործելու համար ազնիւ եւ ազգաշէն գաղափարներու պսակումը:

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ Ծ. ՎՐԴ. ԶԼՁԱՆԵԱՆ

ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԵԱՌՆԵՂԱՅՐ

Աստուածաշնչական սուրբերէն Յակոբոս Տեառնեղբայր եւ Յակոբոս Զեքեղեան առաքելներ յատուկ յարգանք կը վայելեն Հայ Եկեղեցիէն, քանի որ նուիրապետական մեր Աթոռներէն Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան Մայր Տաճարը կառուցուած է անոնց անիւններուն վրայ, եւ այս իսկ պատճառով կը կոչուի «Սրբոց Յակոբեանց Տաճար», իսկ միաբանութիւնը՝ «Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւն»:

Սակաւ է մեր ծանօթութիւնը Յակոբոս Տեառնեղբոր մասին: Նոր Կտակարանէն գիտենք, որ երբ Յիսուս իր առաքելութեան ժամը հասած համարեց, լիցց ատաղձագործի իր կեանքը եւ սկսաւ քարոզչութեան: Անոր եղբայրները չեն հաւատար իրեն (Յովհ. է. 5) եւ իենթացած կը համարեն զայն (Մարկ. Գ. 21): Յիսուս անոնց ժխտական դիրքորոշումին ու ընթացքին համար ըսաւ «Եւ մարդուն թշնամիները իր տնեցիները պիտի ըլլան» (Մատթ. Ժ. 36): Սակայն, Դուկաս կը վկայէ թէ Յիսուսի համբարձումէն ետք երբ առաքելներ իրենց բնակած վերնատունը

վերադարձան, հոն ներկայ եղած են նաեւ Յիսուսի մայրը եւ եղբայրները (Գործք. Ա. 14):

Յակոբոսի կեանքը փոփոխութեան կ'ենթարկուի երբ Յիսուս անոր կ'երեւի Յարութիւնէն ետք (Ա. Կորնթ. Ժ. 7: Այս երեւումը պատճառ կ'ըլլայ Յակոբոսի դարձին. ան այլեւս հաւատարով Յիսուսի աստուածութեան, դարձի կը բերէ նաեւ իր եղբայրները ու բոլորը միասին Ս. Հոգին կը ստանան Հոգեգալստեան օրը (Գործք. Բ. 4):

Երեւման դէպքին պատմութիւնը աւելի մանրամասն նկարագրուած կը գտնենք Յերոնիմոսի գործին մէջ (Տէ Վիրիս Իլլըուդրիպուս 2). հեղինակը զայն ընդօրինակած է «Աւետարան ըստ Երրայեցւոց» կորսուած պարականոն գիրքէն. —

«Տէրը, երբ կտաւեայ հագուստը փահանայապետին ծառային տուաւ, Յակոբոսի երեւցաւ (որովհետեւ Յակոբոս երդում ըրած էր հաց չուտել, այն ժամէն ասդին երբ ըմպած էր Տիրոջ քաժակէն, մինչեւ զԱյն մեռելներէն վերստին յարուցեալ

չտեսներ) : Քիչ ետք Տէրը ըսաւ՝ «Ինծի սեղան մը եւ հաց քերէք» : Եւ անմիջապէս կ'աւելցուի . ան առաւ հացը , օրհնեց եւ կտրելէ ետք Յակոբոս Արդարին տուաւ եւ ըսաւ . «Ո՛վ եղբայրս , կե՛ր հացդ , որովհետեւ Մարդու Որդին մեռելներէն յարութիւն առաւ» :

Դուկասի եւ Պօղոսի գրութիւնները ի յայտ կը բերեն ու կը փաստեն Յակոբոսի խաղացած կարեւոր դերը նախնական եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ : Պետրոս եւ Յովհաննէս առաքելներուն հետ ան եղած է առաջին քրիստոնէական եկեղեցիին սիւններէն մին . եւ ըստ աւանդութեան ան Յիսուսի կողմէ նշանակուած է առաջին եպիսկոպոսը Երուսաղէմի եկեղեցիին :

Յակոբոս Տեառնեղբայր մեզի կը ներկայանայ պարագլուխը Երուսաղէմի քրիստոնէական եկեղեցիին հրեական խումբին , մինչ Պօղոս Առաքել կը գլխաւորէ անոր հեթանոսական թելը : Պետրոս աշխատած է այս երկու հատուածներուն գաղափարաբանութիւնը հաւասարակշռել : Առաջին խմբակցութիւնը հեթանոսութենէ դարձող քրիստոնեաներէն կը պահանջէին խստօրէն կիրարկել Մովսիսական օրէնքներն ու հրեական սովորութիւնները , մինչ Պօղոս եւ անոր գործակիցները ատիկա արգելք կը նկատէին քրիստոնէութեան տարածման : Երուսաղէմի Առաջին Առաքելական ժողովին որպէս Ատենապետ , Յակոբոս իր խոհական կեցուածքով յարուցուած վեճը կը լուծէ ըսելով . «Ես իրաւունք կը սեպեմ ինծի՝ նեղութիւն չտալ անոնց , որոնք հեթանոսներէն կը դառնան Աստուծոյ» (տես Գործք. ԺԵ.) :

Եւսեբիոս յոյն պատմագիրին վկայութեան համաձայն , Յակոբոս Տեառնեղբայր եղած է բարեպաշտ անձնաւորութիւն մը . թէ հրեաներ եւ թէ քրիստոնեաներ զինք սուրբ անուանած են որովհետեւ «ան մօրը որովայնէն սուրբ էր , գինի եւ ոգելից ըմպելի բնաւ չէ խմած , ոչ ալ միս կերած

էր . ոչ մէկ անելի դպած էր իր գլխուն , ան ինքզինք բնաւ իւղով չէր օծած , եւ բաղնիք չէր առներ : Ծունկերը ուղտի ծունկերու նման կարծր էին , որովհետեւ յարատեւօրէն կ'աղօթէր եւ կ'աղերսէր Աստուծոյ ժողովուրդին հանդէպ բարեգութք ըլլալ : Իր բարեպաշտութեան համար ԱՊՊԱՐԸ կոչուած էր ...» (Եկեղ. Պատմ. Բ. 23) :

Հրեայ կրօնական իշխանութիւնը կասեցնելու համար քրիստոնեայ դարձողներու խումբերամ բազմութիւնը , կը դիմէ իրենց վատահուքիւնը շահած Յակոբոսի , որպէս զի Տեառնին աշտարակէն յայտարարութիւն մը ընէ ու ժողովուրդը ետ կեցնէ քրիստոնեայ դառնալէ . սակայն , երբ ան համոզումով կը բացագանչէ թէ «Յիսուս Մեսիան է եւ Աստուծոյ Որդին , որ այժմ նստած է Աստուծոյ աջ կողմը եւ պիտի գայ դատելու աշխարհը արդարութեամբ» (նոյն անդ) , կատղած հրեաներ այս գրպարտիչ խօսքերը լսելով ու իրենց ակնկալութիւնը ձախողած համարելով , Յակոբոսը աշտարակէն վար նետեցին ու քարկոծեցին : Ան իր հոգին աւանդեց երբ մէկը թափիչի հարուածով փշրեց անոր գանկը :

Իսկ Յովսէփոս՝ հրեայ պատմիչը , Յակոբոս Տեառնեղբոր մահուան պատճառ կը նկատէ Անանոս քահանայապետը , որ օգտուելով հռովմէացի կառավարիչ Փետրոսի մահէն (Յ . Ք . 61) դատավարութեան կը կանչէ Յակոբոսը ու իրրեւ օրէնքը խախտող՝ քարկոծել կու տայ գայն (Հնութիւնք Ի . 9) :

Քրիստոնէական իր հաւատքին համար Յակոբոս Տեառնեղբայր մարտիրոսացաւ . Պարֆլէյի խօսքով «Յակոբոս մեռաւ անունին համար իր այն եղբոր , որուն հետ նախապէս արհամարհանքով վերաբերած էր ... Խաչին զոհագործական սէրը եւ յարութեան ներկայութիւնն ու այժմ էին որ թշնամի Յակոբոսը փոխակերպեցին այն Յակոբոսին , որ մինչեւ մահ հաւատարիմ եղաւ :

Քրիստոնեան միշտ մարդ մըն է, որուն սիրտը բեկանուած է խաչով, եւ որուն կեանքը վերանորոգուած է յարութեամբ» (Տասներկուօր, էջ 116-117):

Յակոբոս Տեառնեղբօր մարմինը քաղուած է իր տան պարտեզին մէջ (այժմու Սրբոց Յակոբեանց Տաճարը). հոն նաեւ քաղուած է գլուխը Յակոբոս Զեքեդեան Առաքեալին, որ սուրով սպաննուեցաւ Հերովդէս թագաւորին կողմէ Յ. Ք. 44 թուին (Գործք. ԺԲ. 2):

Հայց. Եկեղեցին կը դաւանի որ Յիսուս միածին զաւակն է Յովսէփի եւ Մարիամի: Նոր Կտակարանին մէջ յիշուած Յիսուսի եղբայրները եւ քույրերը. անոր մօտիկ ազգականները եղած են (Մատթ. ԺԳ. 53-58, Մարկ. Զ. 1-6): Յիսուսի եղբայրներուն հարցը հետեւեալ ձեւով մեկնաբանած է հմուտ աստուածաբան եւ եկեղեցական իրաւագէտ Մաղաֆիա Արք. Օրմանեան. —

«Եղբայր կոչման խիստ իմաստին հետեւելով, հիմներէն ոմանք այս չորսերը (Յակոբ, Յովսէփ, Յուդա, Սիմոն) իբր Յիսուսի հարազատներ ընդունեցան, Յովսէփի եւ Մարիամու զաւակներ, Յիսուսի ծնունդէն ետքը եղած, քանի որ Յիսուս կոչուած է անդրանիկ (Ղուկ. Բ. 7). սակայն ասով եղծած կ'ըլլային Աստուածածնայ կոյս յետ ծննդեան եւ միշտ կոյս լինելուն պատիւը: Ասոր համար ուրիշներ ըսին թէ Յովսէփ առաջին ամուսնութենէ յիշեալ չորսերը ունեցած էր, եւ Մարիամ իրեն իբր երկրորդ կին կը սեպուէր, որով Յիսուս յաշս հանրութեան միւս չորսերուն եղբայր կը ճանչցուէր, ինչպէս որ Յովսէփի որդի ալ կը կոչուէր: Այս դրութիւնն ալ Յիսուսի ծնունդը իր եզակեան եւ գերազանց պատիւին մէջ չի պահեր: Կը մնայ ուրեմն Յիսուսի եւ չորս Տեառնեղբայրներուն ազգակցութիւնը ոչ հարազատ եղբայրութեան, այլ պարզ համարին եղբայրութեան մէջ փնտռել, ինչպէս որ սովորաբար եւ մանաւանդ Արեւելի մէջ իրարու եղբայր եւ քույր կը կոչուին եղբայրներու եւ քույրերու զաւակներ ... (Համապատում, էջ 182):

ԲԱՐԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ

Քրիստոսի հրաշագործութիւնները

«Ըստ հաւատոց ձերոց եղիցի ձեզ»

(Տէր Յիսուս Քրիստոս, Մտք. Թ 29)

Քրիստոսի հրաշագործութիւնները աստուածային վառ սիրոյ յատկանիշներն են: Նա, որ ըստ Պօղոս առաքեալի՝ սիրոյ եւ օրէնքի ամբողջացումն է (Հռոմ. ԺԳ 10), կենդանի կերպով ցոյց է տալիս մեզ իր աստուածային ողորմածութիւնը գործելով անթիւ, անհամար հրաշքներ, բժշկելով հիւանդներին, դիւահարներին, ախտաժէտներին, խուլներին, կոյրներին, եւ նոյն իսկ մեռելներին եւ հրամայում կեանքի դառնալ (Յովհ. ԺԱ 36): Նա, որ պատուիրեց սիրել Տէր Աստծուն բոլոր սրտով, հոգով, մտքով եւ ամբողջ գորութեամբ, հաստատելով առաջին եւ մեծ պատուիրանը, Խնքն իսկ կատարեալ օրինակ հանդիսացաւ մեզ՝ իր հրաշագործութեամբ, որովհետեւ այստեղ է, որ երեսում է Տիրոջ անհուն սէրը՝ մարդկային քոյլ եւ տկար ազգի հանդէպ: Այն աստիճան, որ հրեաներն են անգամ նկատում. «Տեսէ՛ք որքա՛ն է սիրում» (Յովհ. ԺԱ 36):

Առտնին տրամաբանութեան դէմ մի երեսույթ է հրաշքը: Մարդ, որ չի հաւատում աստուածային կենդանի ու կենդանարար՝ արարչական կենսունակ գորութեան, չի կարող ըմբռնել հրաշագործութեան իմաստը եւ մանաւանդ այդ իրողութեան մէջ տեսնել Տիրոջ անձնաւոր ներկայութիւնը:

Առաքինութիւնների սկիզբն՝ Աստուած, համայն բարեգործութիւնն իր մէջ ընդգրկող մի էութիւն, իր բարի կամքն է արտայայտում հրաշքներով: Երբ Յովհաննէս Մկրտիչը իր աշակերտներին ուղարկում է Քրիստոսի մօտ վկա-

յութիւն ստանալու նպատակով, Յիսուս ուղարկուածների դիմաց շատերին բժշկում է հիւանդութիւններից, ցաների հարուածներից, չար ոգիներից եւ բազմաթիւ կոյրների տեսողութիւն շնորհում: Ապա դառնալով պատասխանում է նրանց. «Գնացէ՛ք, պատմէ՛ք Յովհաննէսին, ինչ որ դուք տեսաք եւ լսեցիք. կոյրները տեսնում են, կաղերը՝ ֆայլում, բորոտները մաքրում են, խուլները՝ լսում, մեռելները յարութիւն են առնում, աղ-փառները Բարի լուրն են լսում. եւ երանի՛ նրան, ով իմ պատճառով չի գայթակղուի» (Դուկ. է 19-23):

Քրիստոս հրաշագործութեամբ ցոյց է տալիս իր ամենագորութիւնը եւ բացարձակ կատարելութիւնը: Ինքն է անաստուածութեան, տգիտութեան եւ խաւարի հալածիչը: Դրա վառ օրինակն է պաշտօնակերպութիւնը: Աւետարանիչը պատմում է, թէ՛ Նրա դէմքը փայլեց արեգակի պէս, իսկ զգեստները դարձան սպիտակ ինչպէս լոյսը (Մտք. Ժէ 2): Յիշեմք նաեւ փոթորկի խաղաղեցումը եւ զարմացած ու սարսափած առաքեալների արտայայտութիւնը թէ. «Ինչպիսի՛ մէկն է սա, որ հողմերն ու ծովը հնազանդում են սրան» (Մտք. Ը 23-27):

Իր հրաշքներով Յիսուս հրաւիրում է մարդկային ազգը ապաշխարութեան, հոգեւոր վերելքի եւ հոգեկան պաշտօնութեան: Երուսաղէմի Պրոքատիկէ աւագանի մօտ մի տեղ կար, որ եբրայերէն կոչւում էր Բեթհեզդա: Տիրոջ հրեշտակը ժամանակ առ ժամանակ յուզում էր աւագանի ջրերը եւ ով որ այդ պահին մտնէր աւագանը՝ բժշկւում էր, հի-

ւանդութիւնից նշան անգամ չպահելով (այնտեղ է այժմ լատինաց սպիտակ հայրերի Ս. Աննայի վանքը): Քրիստոս այնտեղ մի անդամալոյծ բժշկեց, որ թէպէտեւ այնտեղ էր, սակայն մէկը չ'ուներ որպէսզի ջրերի յուզուելու պահին իրեն աւազան իջեցնի եւ մինչ նա դանդաղում էր, ուրիշ մէկն էր իջնում: Սրան Յիսուս բժշկեց եւ յետոյ տաճարում գտաւ ու ասաց. «Ահաւասիկ առողջացար, այլեւս մի՛ մեղանչիր, որպէսզի մի աւելի չար բան չպատահի քեզ» (Յովհ. Ե 1-15):

Մեղքով մարդ արարածը կեղտոտում եւ ապականում է իր հոգին եւ անարգում ինքն իրեն: Մեղանչելով մարդը փչացնում եւ այլանդակում է աստուածային այն կատարեալ պատկերը, ում պատկերով եւ նմանութեամբ ստեղծուեց, ապստամբելով Նրա դէմ: Զկայ մեղքից աւելի գարշահոտ եւ պիղծ բան: Սակայն հիններից աւելի ծանր պիտի լինի մեր պատիժը, քան ինչ որ Ուստի մարդիկ չ'ունեին Աստուծոյ Միածին Որդու խաչելութեան մեծ ու սքանչելի խորհուրդը, եթէ Տիրոջ մահուանից եւ մեր հաշտութիւնից յետոյ՝ դարձեալ անարգեմէ՛ Նրան մեր ցանկասիրութեամբ, ծուլութեամբ, յիմարութեամբ, բամբասանով, տգիտութեամբ, բերահաւատութեամբ եւ կամ պատշանն չ'ընծայելով: Իւրաքանչիւր քրիստոնեայ կատարելութեան եւ սրբութեան է կոչուած Աստուծոյ կողմից (Մտք. Ե 48):

Հրաշագործութեամբ Յիսուս ցոյց է տալիս մեզ իր անյիշաչարութիւնը եւ ներդաժնութիւնը: Ամենադատաւորն Աստուած անմիջապէս չի դատում մարդկային ազգն, այլ ապաշխարութեան եւ մաքրութեան քննապարհին է կանգնեցնում: Արարչի կամեցածը ողորմութիւն է եւ ոչ գոհ: Ուրեմն չարհամարեմէ՛ նրա բարութեան առատութիւնը եւ ներդաժնութիւնը ու համբերութիւնը եւ յիշեմէ՛, որ Աստուծոյ բարութիւնը մեզ ապաշխարութեան է առաջնորդում: Մեր յետմտածութեամբ ու անգիտելի կամքով՝ մեր դէմ բարկուելու կարողութիւնը ու համբերութիւնը Աստուծոյ արդար քննադատութեամբ եւ համար անկարելի բան չկայ: Նա է ամենայն նիւթի, մարմնի եւ հոգու ստեղծիչն ու արարիչը: Իր անձնաւոր խօսքի գործեմամբ եղան հրեշտակների դասերը: Իրենով է հաստատուել երկինքը եւ երկիրը: Նա՛ է խնամում, պահում եւ պահպանում մեզ այսօր. շնորհելով ուժ, կարողութիւն եւ համբերութիւն: Քանզի այս բանի համար իսկ Յիսուս մարմին զգեցաւ, որպէսզի բարիք գործի. բժշկի բոլոր իրեն դիմող հիւանդներին եւ ցաւագարներին եւ որպէսզի բոլորին տիրի՝ կենդանիներին, հիւանդներին եւ մեռելներին: Ինչպէս գրուած էլ է. «Կենդանի եմ եւս, որպէսզի ամեն ծունկ ինձ ծընրադրի եւ ամեն լեզու ինձ փառաբանի» (Եսայ. ԽԵ 21-23, Հոով. ԺԴ 11):

Աստուծոյ ստեղծագործ եւ ներգործիչ ուժի մշտական ապացոյցն է հրաշքը: Տիրոջ համար անկարելի բան չկայ: Նա է ամենայն նիւթի, մարմնի եւ հոգու ստեղծիչն ու արարիչը: Իր անձնաւոր խօսքի գործեմամբ եղան հրեշտակների դասերը: Իրենով է հաստատուել երկինքը եւ երկիրը: Նա՛ է խնամում, պահում եւ պահպանում մեզ այսօր. շնորհելով ուժ, կարողութիւն եւ համբերութիւն: Քանզի այս բանի համար իսկ Յիսուս մարմին զգեցաւ, որպէսզի բարիք գործի. բժշկի բոլոր իրեն դիմող հիւանդներին եւ ցաւագարներին եւ որպէսզի բոլորին տիրի՝ կենդանիներին, հիւանդներին եւ մեռելներին: Ինչպէս գրուած էլ է. «Կենդանի եմ եւս, որպէսզի ամեն ծունկ ինձ ծընրադրի եւ ամեն լեզու ինձ փառաբանի» (Եսայ. ԽԵ 21-23, Հոով. ԺԴ 11):

Աւետարանական հրաշքները շեշտում են Յիսուսի աստուածութիւնը եւ երանի՛ այն ազգին՝ որի օգնականը քրիստոնեաների Տէր Աստուածն է: Քրիստոսին սիրողը պէտք է պահի Նրա պատուիրանները (Յովհ. ԺԴ 15): Տէրը տուեց մեզ իր խաղաղութիւնը, վերցնելով մեր ցաւերը իր վրայ, մահուան դատապարտելով մեր յաւիտեանական թշնամուն՝ սատանային: «Զբարձրեալն զՔրիստոս արացում է մեզ ապաւեն, զի ոչ հասցեն առ մեզ

Աւետարանական հրաշքները շեշտում են Յիսուսի աստուածութիւնը եւ երանի՛ այն ազգին՝ որի օգնականը քրիստոնեաների Տէր Աստուածն է: Քրիստոսին սիրողը պէտք է պահի Նրա պատուիրանները (Յովհ. ԺԴ 15): Տէրը տուեց մեզ իր խաղաղութիւնը, վերցնելով մեր ցաւերը իր վրայ, մահուան դատապարտելով մեր յաւիտեանական թշնամուն՝ սատանային: «Զբարձրեալն զՔրիստոս արացում է մեզ ապաւեն, զի ոչ հասցեն առ մեզ

չարք, եւ տանջանք մի մերձեցին ի յարկս մեր» (Բարձրեալ Քրիստոսին մեզ ապաւեն անենք, որպէսզի չարիքը մեզ չհասնի եւ տանջանքը չմերձենայ մեր յարկերին), - կրկնում ենք ամէն օր երեկոյեան ժամերգութեան ընթացքին: Հաւատով Քրիստոսին մօտեցողը ճանաչում է ճշմարտութիւնը: Աղօթով, պահեցողութեամբ եւ պատուիրանապահութեամբ մարդ բժշկւում է ցաւերից եւ Աստուծոց ողորմութիւն գտնում:

Թո՛ղ բարձրեալն Աստուած օրհնի մեր ազգն ու եկեղեցին անսասան պահելով մեզ ճշմարիտ վարդապետութեան մէջ, պահպանի մեզ չարից եւ շնորհի մեզ Իր երկնային խաղաղութիւնը, ամէն:

ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ԵՐԶ. ԱԹԱՋԱՆԵԱՆ

ISRAELI LAW PROHIBITS

*It no more has any place in modern Israel
A Jewish custom of spitting in front of the cross*

It was learnt yesterday from legal sources that the Israeli law condemned an old Jewish custom of spitting in front of the Christian cross, considering that this practice has no longer any place in modern Israel.

The Jerusalem court confirmed this week a law issued by the district court against Moshé Ironfield, who in the year 1995, spat on the ground in front of a cross which the Armenian clergy were carrying in front of the Holy Sepulchre Church in East Jerusalem.

Ironfield believes, like many other fanatic Jews, that he does something right by applying an ancient Jewish custom the aim of which is to express the rejection or ostracism of the Christian religion.

And the spokesman of the Israeli law-courts Moshé Gorali declared that the Jerusalem Court confirmed the law of the district court for a suspended sentence of imprisonment for two months, and a payment of 250 U.S. Dollar fine.

Ironfield appealed against this sentence defending himself by saying that the Jewish religion permits spitting on the cross whenever you see it pass.

But the law court took into consideration the fact that since many religions and communities exist in Israel, therefore it is incumbent on us to show respect to the various communities living in the country.

Menahem Friedman, a teacher of social sciences at the University of Bar Ilan, observed to France Press that spitting in front of the cross, which originally used to be done in secrecy, is an ancient Jewish tradition practised by the European Jews, even if it does not exist in the Jewish Religion.

Furthermore, Friedman observed that the law wanted to show that the status of the Jews during the previous centuries in Europe, when they were facing anti-Semitism, has no bearing whatsoever with the status of the Jews in Israel today where they are the sole rulers.

He then added that the law court declared the following: "Stop behaving as though you were Jews in Vienna, but behave like Jews residing in Israel."

Translation from the Arabic daily Newspaper "Al Kuds"
Dated 22 February 1997

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 68) Այս Յուլիանէին շնչից կեանք մը նոր.
Քաղցր, ազատ ոյժեր իր մէջ զօրացան,
Քաղցրացաւ նաեւ առտըւան համբոյր՝
Որով ամենայն օր կ'ողջունէր զայն,
Իրեն՝ բարեմիտ շրթներն էին միայն,
Ազնիւ հպումներ միտք սըրտին անոր, բայց
Բոց կու տար այրող, լափող ջերմութեան,
Մաշող հառաչով կարծես օրհնելած՝
Ոչ թէ ըստորին մըտածումներ ըլլային բերած:
- 69) Կեանքն իր երկար մարտ էր մտայնղացման,
Թըշնամուն դէմ կամ սիրելուն վտարուած,
Միտքն իր կասկածի ապաստանարան.
Գոց՝ իրեն զոհին միայն նըփրած.
Գըթագուրկ սըրտով իր զոհն էր ընտրած.
Մոլեգնած էր ան, ով կըրնար գիտնալ՝
Ինչո՞ւ պատճառը անլուծ մընացած.
Բայց խենթ էր, հիւանդ էր ան, վըշտահար
Այն աստիճան որ Հիւանդութիւնըն ինքզինքն ցոյց կու տար:
- 70) Այսպէս ներշնչուած՝ անկէ կու զային,
Զերթ պիթեանի հին միսթիկ քարայրէն՝
Պատգամներ որոնք աշխարհն կ'այրէին,
Իսպառ փըրկելու թագակիրներէն,
Ֆըրանսան չէր միթէ՝ առաջ բոլորէն՝
Կըրող բնածին իր բըռնապետութեան
Շըղթաներ ամուր, տարիներ երկար,
Մինչեւ որ ինքն ու իրիներու ձայն
Գըրգըռեց զայրութիւն հետեւանք վախի չափազանցութեան:
- 71) Անոնք ինքզինքնին ահի յուշարձան
ըրին, ըստ իրենց փուճ, հին տեսակէտին.
Ժամանակին հետ ծնած-քողն պատռեցին
Որ իրենց ճեղքած այդ քողին ետին
Պահուածքներն ցուցնեն ամեն անհատին
Գէշին հետ լաւն ալ որ իյնան այնպէս.
Աւերակ մնայ միայն՝ որմէ կառուցուին
Զընտաններ, գահեր որ, առաջուան պէս,
Նոյն հիման վրայ սնափառութիւն ելլէ հանդէս:

(շարունակելի)

LORD BYRON
Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան

THE VEIL UNVEILED

For 50 years, I have been asking
The same question of You.
The answer has always evaded me.
Perhaps, I have been too deaf to hear
Or too dumb to understand,
Or perhaps the cacophony of my pleas,
My incessant complaints, turned you off.

I asked for a sign
But I never saw one.
Was it because
I was too blind to see,
Or seeing, too foolish to understand?
They all kept telling me
Your voice is everywhere
The signs are everywhere;
Yet I never heard Your voice,
And never saw a sign.

Tonight, out of the blue,
Sitting by my window, doing nothing,
Just turning the self off,
I can finally hear and I can finally see.
You are there, always were, always have been, always will be.

ՔՕՂԱԶԵՐԾՈՒԱԾ ՔՕՂԸ

4+4+4

Յիսուսն տարի մոյն հարցումով քեզ կը դիմեմ,
Գու պատասխանն ինձմէ ընդմիշտ է խուսափեր:
Գուցէ ես խուլ էի այնքան՝ չը լըսելու,
Կամ բըթամիտ՝ ըմբռնելու, եւ կամ գուցէ
Խընդրանքներուս այն խժալուր, աններդաշնակ
Ձայները խորթ, եւ անդադրում դժգոհանքներս,
Ըստիպեցին որ դուն ինձմէ երես դարձնես:

Կը խնդրէի, կը փնտռէի քեզմէ մըշան
Կամ ապացոյց, ոչինչ սակայն կրցայ տեսնել:
Արդեօք ե՞ս կոյր էի այնքան՝ չը տեսնելու,
Թէ տեսնելով՝ յիմա՛ր այնքան՝ չըմբռնելու:
Ամենքն ինծի կը պնդէին թէ ձայնը քու
Ամէն տեղ էր, թէ ամէն կողմ քու մշաններն
Ինձ կը մային. սակայն երբեք քու ձայնը ես
Չը լըսեցի, ոչ մէկ մըշան ես չը տեսայ:

Եւ այս գիշեր, ըսես յանկարծ, անակնկալ,
Պատուհանիս մօտիկ մատած, եւ անըզբաղ,
Իմ անձը ես մէկ կողմ թողած ու մոռացած,
Ես վերջապէս կրնամ լըսել, ես վերջապէս
Կրնամ տեսնել: Այնտե՛ղ ես դուն, եւ մշտապէս
Այնտե՛ղ էիր, եւ միշտ կայիր, եւ մշտապէս
Պիտի լինիս:

It was the veil, always the veil,
That my self wrapped around itself,
That veiled Your countenance from me.

After tonight,
There can be no more questions
Nor any need for a sign.
Before the question is asked,
The answer is given
And looking for a sign,
Is like having another face over and above
The one you wear.
It is all so simple,
It is all so clear:
We have always been face to face.

If ever it should happen
That I can see no more
Or hear no more
It will simply be
Because I have acquired another veil.

Arthur Hagopian
August 1995

Շրդարշ-ֆողն էր այնտեղ կախուած, եւ միշտ այդ ֆողն
էր որ իմ «Եսն» իր շուրջ պատած, նաեւ ինֆզիմֆն
Ամբողջ անոր մէջ փաթաթած, երեսը բու
կը յաջողէր ինձմէ ընդմիշտ ֆողածածկել:

Այս գիշերէն յետոյ, այլեւրս հարցումներ
Պիտ' չը դրուին, եւ ոչ կարիք՝ նշաններու:
Նախֆան հարցումը՝ պատասխանն արդէն տրուած
Պիտի լինի, իսկ փնտրոտուիք նշանի՝
Պիտ' նըմանի դէմք մը ուրիշ աւելցնելու
Դէմքին վըրայ որ դուն ունիս եւ կը կըրես:
Հիմա այնքան պարզ՝ ամէն ինչ, հիմա այնպէս
Յստակ-բիւրեղ պայծառացած ալ կ'երեսան:
Մենք միշտ եղած ենք իրարու դէմ յանդիման:

Եթէ երբեք պատահի որ չը կարենամ
Տեսնել նորէն, եւ կամ նորէն չը կարենամ
Յստակ լըսել, այդ պարզապէս նշանակէ
Պիտի թէ ես կրկին ուրիշ շրդարշ-ֆողի
Մէջ փաթաթած ինֆզիմֆս նորէն ֆողածածկել
Ես կը փորձեմ:

Արթիւր Յակոբեան

Թրգմն. Շէն-Մահ
10 Օգոստոս 1995
Երուսաղէմ

ՀԱՅՈՒ ՑԱԻ

Բըլուրներուն վէտվէտուն, որ հեռուէն կը գրկեն
 Երուսաղէմը խոցուած, մայրիներէն, ծառերէն՝
 Կան աւելի քան ու ժայռ ամենուրեք, եւ որոնք՝
 Երբ քարքառին անվեհեր, ինչե՛ր ունին Աստուած իմ,

Հին դարերէն պատմելիք, վըրիժառու ազգերու
 Ու չարախինդ մարդերու արարքներէն ոնիրի.
 Բայց կը լըռեն քէն ըրած կարծես մարդոց դէմ բոլոր
 Կոխկըռտեցին անողոք, որոնք կուրծքե՛րը իրենց:

Մթընշաղին կը քալեմ երբ եզերքէն քաղաքին,
 Ու կը դիտեմ քարակոփ այս քարձումքէն վիրաւոր,
 Բըլուրներու վրայ հեռուն՝ խոնարհ լոյսեր կ'երեւին,
 Իրիտ ու խըրոխտ՝ դըրացի լոյսերուն մօտ՝ մեկուսի.

Թըշնամիներ են անոնք. մին՝ կեղեքուած է միւսէն.
 Տըկար լոյսերը սակայն, կը վըկայեն լըռելեայն
 Ողբերգութիւնը վերջին, որ անցաւ այս վայրերէն,
 Եւ արցունքներն են կարծես՝ յափըշտակեալ հողերու

Աննարութեան յանձնուած, որոնք կորած են ի սպառ,
 Դարձած գողօն ու աւար, արդարութեան անունով
 Տիւ եւ գիշեր քարքառող առջեւ այդ մե՛ծ ազգերուն:
 Իսկ ո՛չ միայն կ'ուշանայ արդարադատ հատուցումն

Այլ կ'աղօտի ամէն օր հատուցման յոյսն անպաշտպան:
 Կարելի՞ է միթէ արդ՝ չը կարեկցիլ տեղահան
 Բընիկներուն այս աննար, երբ մարդ ունի խի՛ղն ու խա՛յթ
 Երբ հա՛յ մըն է մա՛նաւանդ տո՛ւնն իր՝ նոյնպէս կորուսած:

ԱՆԵԼ

ՏԻՖԵՐԱԿԱՆ

Սիրտ մը կարծես բաբախող,
Փըրթած, ինկած երկընթէն...
Սիրտ մը կապոյտ, քնարոտող
Երկնի անտես մատներէն...:

Սիրտն է այդ Սիրտն Աստըծուն,
Որ ինկաւ վար դըրախտէն
Այն պահուն իսկ երբ ծառէն
Կերան պտուղն մեղքերուն...:

Սիրտ մը կապոյտ, անարին,
Սիրտ մը հալած վիշտերէն,
Նետուած սըրտին վիհերուն
Մեղքի լեռներն իր բանտն են...:

Բագրատունի

ԴԻՄԱՆԿԱՐՍ

Ոմանք կարծում են, թե կանգուն մեկն եմ,
Ու չեն նկատում տկարությունս:
Ոմանք կարծում են ահագին մեծն եմ
Ու չեն էլ տեսնում խեղճ մանրությունս:
Եվ թող գան, տեսնեն՝ փորձության ժամին,
Թե ինչպես եմ ես մեկից խեղճանում,
Ու սև փորձության փոթորկոտ քամին
Մտքերս առնում և ո՞ւր է տանում:
Թշնամիս գիտե, թե ես որտեղի՞ց
Կամ էլ՝ ինչո՞ւ եմ իսկույն խեղճանում:
Միայն Հիսուսն է այդ ահեղ ձորից
Փրկարար ձեռքով ինձ վերև հանում:
Դե, ինչ էլ լինի, մարդ եմ, հողածին
Ու միշտ ենթակա՝ սայթաքելու ցած:
Թող որ ինձ պահի Որդին Միածին,
Ես վերքեր ունեմ դեռ չըսպիացած...

ՄԻՇԱ ՍՎԱՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏԿԵՐԱԴՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բան ոչ է քարքառ լեզուդյն, այլ՝ խոկումն մտացն:
ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՑԻ

Ա. Բառի տարողութիւնը պատկերաւորութեան

Թերեւս ոչ մի բան այնքան չի յուզել Նարեկացուն, որքան բանաստեղծական բառի ստեղծագործական երկունքը: Հայոց լեզուն նա վերակերտել է ըստ իր հանճարի տարերքի: Նա չի գրել պատմական, ժամանակագրական, վիպական երկեր: Նրա լեզուն գերազանցապէս դրսեւորուել է ֆնարարեղբայրութեան մէջ: Չնայած դրան՝ Նարեկացին գրաբարի բառապաշարը հարստացրել է մեծագոյն չափերով: Նրա նորակազմ բառերի մի զգալի մասը այսօր էլ կենդանի եւ գործածական է գրական լեզուի մէջ: Իբրեւ լեզուաշինարար՝ Նարեկացին մնում է անհամեմատելի բարձրութիւն: Եւ այնուհանդերձ նրա աւանդածը մի տեսակ փչ է թվում իր հանճարի ընդգրկման ծիրից: Շատ բան նա տարել է իր հետ, իսկ թողածի մասին իրենց յատուկ համեստութեամբ նա կարող էր ասել. «Ահա զսականս ի քազմացն, զի նոֆօֆ եւ զայլսն իմաստասիրեսչիք»:

Գրիգոր Նարեկացու հմայքի շառաւիղն սկսւում է նրա լեզուի եռիւթիւնից եւ բանաստեղծականութիւնից: «Նարեկացու պաշտամունքն ու ժողովրդականութիւնը հիմնականում կապուած է նրա բանաստեղծական խօսքի վարպետութեան հետ» (1), - գրել է լեզուաբան Վ. Առաքելեանը: Սա

Նարեկացու ստեղծագործութեան բովանդակութեան անտեսում չէ, այլ բովանդակութեանը համապատասխան լեզուի, ոճի, պատկերաւորութեան արժանիքների գնահատութիւն:

Նարեկացու լեզուն ինձ հետաքրքրում է նրա գեղարուեստական խօսքի պատկերաւորութեան տեսանկիւնից: Քերականական կառուցուածքի, ձեւաբանութեան, շարահիւսութեան, հնչիւնաբանութեան մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւնները կարելի է լեզուաբանի համար: Գրականագէտի խնդիրը ուրիշ է: «Գրականագէտը չի հետազօտում լեզուի քերականական կառուցուածքը - գրել է էդ. Ջրբաշեանը - այլ միայն ֆննում է լեզուի գեղարուեստական կիրառութիւնը, նրա դերը պատկեր ստեղծելու գործում: Ձեւաբանութեան, շարահիւսութեան կամ բառապաշարի հարցերը նրան զբաղեցնում են սոսկ իբրեւ հեղինակի պատկերաւոր մտածողութեան արտայայտութիւններ: Լեզուաբանն ուսումնասիրում է լեզուի ընդհանուր օրէնքներ, իսկ գրականագէտը՝ նրանց իւրաքանչեւ դրսեւորումը կոնկրետ ստեղծագործութեան մէջ» (2):

Գրական ստեղծագործութիւնը խօսքի արուեստ է: Ձեւի մէջ չկայ մի տարր, որ

կապ չունենայ քովանդակութեան հետ: Պատկերը կեանք է առնում բառի շնորհիւ, գեղարուեստական ստեղծագործութիւնը՝ պատկերներին:

Նարեկացու լեզուն միատարր չէ, այլ ներկայացնում է զարգացման տարբեր մակարդակներ: Այդ երեւոյթի մէջ մի կողմից արտացոլուել է նրա՝ իբրեւ բանաստեղծի լեզուի եւ գրելածեւի զարգացման ուղին, միւս կողմից՝ նրա լեզուի եւ ունի բիրեղացման աւարտը: Նարեկացին գործ է ունեցել հայոց լեզուի երեք իրողութիւնների հետ: Առաջին, գրական լեզուի հետ, որը նրա կրթութեան լեզուն էր, երկրորդ, ժողովրդական կենդանի խօսակցական բարբառի հետ, երրորդ, ժամանակի գրական նաշակի ու պահանջների հետ, որոնց հետեւում էին տարբեր հոսանքների գրողներ: Նարեկացու համար լեզուի գանձարան էր դասական գրաբարը: Հոգեւոր կենդանի մթնոլորտ էր Աստուածաշնչի լեզուն: Նա շատ քան է վերցրել Ագաթանգեղոսի նոխ ու շռայլ փոխաբերութիւններից, Խորենացու սեղմ ու ստոյգ արտայայտութիւններից, Կորիւնի բառակազմական հարուստ ձեւերից, Դաւիթ Անյաղթի փիլիսոփայական յստակ մտքերից ու սահմանումներից, Փաւստոս Բուզանդի վիպերգական պատումների ժողովրդական կենդանի ակումբներից, Ղազար Փարպեցու նարտասանական ձեւերի շարահիւսական բազմազանութիւնից, հոգեւոր երգերի, ներբողների քնարական բազմերանգ տարրերից եւ այլն: Իր ժամանակակիցներից Նարեկացին մասամբ հետեւել էր հօր՝ Խոսրով Անձեւացու մեկնաբանական ունի պարզութեանը եւ ուսուցչի՝ Անանիա Նարեկացու բանաստեղծական լեզուի գեղեցիկ ունին:

Նարեկացու լեզուի մասին տարածուած է այն կարծիքը, թէ բարդ է եւ խրթին: Ըստ իս՝ սա ճիշդ է մասամբ: Իսկ միթէ՞ պարզ է Աթաղաթանգեղոսի, Կորիւնի,

Յովհան Օսնեցու, Թեոդորոս Քոթեմաւորի եւ ուրիշների լեզուն: Նարեկացին չի ձգտել խրթին ու բարդ լինելու: Նա բանաստեղծ է, իսկ բանաստեղծական խօսքն ունի շարահիւսական աւելի հարուստ եւ ուրիշ աւելի բարդ կառուցուածք: Բանաստեղծութիւնը ենթադրում է ունի վսեմութիւն եւ քառիմաստների հարստութիւն: Նարեկացու Մատեանը մեկնախօսութիւն է, աղօթք, օրհներգութիւն, եւ նա թարգմանում է իրեն: Նա խօսում է լսելի, իսկ սա նշանակում է, որ նա գրել է այնպէս, ինչպէս թելադրել է մտքի քնական հոսքը՝ տարեբային՝ անմիջական, անկաշկանդ: Բարդութեան տպաւորութիւնը քիւում է նիւթի քովանդակութիւնից:

Նարեկացու լեզուի խրթնութիւնը Գ. Աւետիքեանը տեսել է երեք իրողութեան մէջ. ա) անծանօթ, բարդ բառերի գործածութիւն, որոնք կարօտ են բացատրութեան. բ) շարահիւսական ձեւեր, որոնց մէջ «թէպէտ եւ ընդելական իցեն բառքն, սակայն ըստ ոչ սովորութեան բերելով զիրեանց շարամանութիւն յոն գերապանծ՝ մռայլ ի բանսն արկանեն» (3), գ) իմաստի, ասուածի մթութիւն, որ արտաքին պարզութեան մէջ ընթերցողին կարող է թուալ «թէ ըմբռնեաց զիմաստս, այլ ոչ ըստ գրողին մտաց» (4):

Նարեկացու լեզուի եւ ունի բարդութիւնն ընդգծել են Ստ. Մալխասեանցը, Ե. Դուրեանը, Մ. Արեղեանը, Հր. Անառեանը եւ ուրիշներ: Լեզուի եւ ունի այդ առանձնայատկութիւնը մասամբ վերագրուել է ժամանակի նաշակին, նարտասանական ձեւերի նախասիրութեանը, խօսքի գեղման դէպքերին: «Ըստ հին ժամանակի նաշակի, - որքան խրթին, դժուար հասկանալի լիներ խօսքը, այնքան աւելի խորամիտ ու հետաքրքրական էր դառնում» (5): Մալխասեանցի կարծիքով՝ իր բարդութեամբ հայ հին մատենագրութեան մէջ առաջին

տեղը բռնում է Մատեանը, յետոյ՝ Գրիգոր Մագիստրոսի նամականին: Տաղերի մէջ Նարեկացու գործածած մի քանի «ինքնահնար կամ անգործածական բաները» եւ արուեստական եւ խորհրդաւոր արտայայտութիւնները եւս Արեղեանը բացատրել է «Ժամանակի ճաշակի համեմատ խրթնաբանութեամբ» (6):

Անառեանը գտնում է, որ «Երեք տեսակ լեզու ունի Նարեկացին. 1) ճշիւ, փարթամ, պերն գրաբար, 2) արդի աշխարհաբարին գրեթէ նման պարզ ու հասկանալի լեզու, 3) իր ժամանակի գաւառական բաներով լցուած մի լեզու, որ մեզ համար անհասկանալի է մնում» (7):

Վ. Առաքելեանը հաւաստում է, որ Մատեանը «պարունակում է մօտ եօթ հազար բառ, չունի անհասկանալի եւ եզակի գործածական արմատ բառ, որ մեզ անծանօթ լինի, իսկ տաղերի մէջ այդպիսի բաները հասնում են մէկ տասնեակի» (8): Անշուշտ, եղել են այդ բաների բացատրութեան փորձեր, բայց դա այլ հարց է (9):

Այսպիսով, Նարեկացու լեզուն ունեցել է զարգացման իր փուլերը: Պարզութիւնը խորթ չէ Նարեկացուն: Ապացոյց՝ Երգ Երգոցի մեկնութիւնը: Սա պայմանաւորուած է ոչ միայն ժանրի բնոյթով, այլեւ մեկնաբանական արձակի իւրաքանչեւութեամբ: Այդ պարզութիւնը նկատելի է նաեւ Նարեկացու մի քանի տաղերի մէջ: Մեկնութիւնը Նարեկացին գրել է երիտասարդ հասակում: Կարելի է ասել, որ դա սեփական ռեի որոնման առաջին փուլն էր: Ստեղծագործական զարգացման երկրորդ փուլը, թերեւս, աչքի է ընկնում աւելի բուռն որոնումներով: Դա պէտք է լինի ներբողների ստեղծման շրջանը՝ 980ական թուականները: Նիւթի վերամբարձութիւնը, կրօնական գաղափարների եւ պատկերացումների վերացականութիւնը

լայն հնարաւորութիւն են ընձեռում դիմելու նորակազմութիւնների, փոխաբերութիւնների, բարդ պարբերոյթների, շարահիւսական այնպիսի ձեւերի կիրառութիւնների, որոնք ոչ այնքան բանաստեղծական են, որքան նարեկացին աւելի մեծ սեր է ցուցաբերել դէպի պարզութիւնը, դէպի ժողովրդական բառն ու բանը, քան ներբողագիր այլ Նարեկացին: Երրորդ շրջանը Նարեկացու հանճարի դրսեւորման բարձրակէտն է: Մատեանի մէջ նա համադրում է իր ստեղծագործական նախորդ փուլերի լուսագոյն յատկանիշները՝ հասնելով իր լեզուի եւ ռեի բիրեղացմանը: Ամէն ինչ նրա յուզաշխարհում արտացոլում է իմաստաւորում է սեփական ընկալմամբ եւ ժողովրդին է վերադարձում ուրոյն գեղեցկութեամբ:

Նարեկացու լեզուի առաջին յատկանիշը նորաբանութիւնների հարստութիւնն է: Ամէն մի բանաստեղծ բանաստեղծ է նաեւ: Նարեկացին, սակայն, չունի հաւասար մրցակից: Նրա բանաստեղծական ձիրքն ունի անանց նշանակութիւն: Նարեկացին ստեղծել է բազմաթիւ նորակազմ բաներ, որոնց մի մասը այսօր հնացել է՝ լեզուի զարգացման պատմական օրինաչափութեամբ, կապուած լինելով կրօնական հասկացութիւնների եւ պատկերացումների հետ:

Բառը բանաստեղծութեան մէջ, ի տարբերութիւն նրա բանաբանային բուն իմաստի, ստանում է այլ իմաստ ու տարողութիւն: Նա դառնում է մակդիր, փոխաբերութիւն եւ այլն: Փոխաբերութիւնը գեղարուեստական մտածողութեան մշտական յատկանիշն է: «Պոեզիայի բոլոր գեղեցկութիւններից միայն դա է, որ սովորել չի կարելի» (10),— գրել է դեռեւս Արիստոտելը:

Առանց փոխաբերութեան չկայ

բանաստեղծութիւն: Փոխաբերութիւնները, սակայն, որքան էլ բանաստեղծութեան կայուն տարր, փոխուում են դարաշրջանից դարաշրջան, բանաստեղծից՝ բանաստեղծ: Ինչ խօսք, միջին դարերի բանաստեղծը փոխաբերութիւններ էր վերցնում կեանքի ու բնութեան այլ ոլորտներից, նոր ժամանակի բանաստեղծը՝ այլ: Աւելի ճիշտ՝ միեւնոյն ոլորտից էլ վերցրած նրանց փոխաբերութիւններն իրենց վրայ կրում են դարաշրջանի աշխարհայեցութեան դրոշմը:

Արդ, որո՞նք են Նարեկացու պատկերաւորութեան միջոցների համակարգի բնորոշ գծերը: Ի՞նչ աւանդույթներ է շարունակում եւ ի՞նչ նորութիւններ է բերում նրա արուեստը:

Նախ՝ մակդիրի մասին: Մակդիրի մէջ արտացոլում է առարկայի անհատական ընկալման երանգը, բանաստեղծի յուզական վերաբերմունքը: Նարեկացին եւ, առ հասարակ, հին բանաստեղծները ոչ մի բանի վրայ այնքան մակդիրներ չեն ծախսել, որքան Աստուծոն բնորոշելու համար: Նարեկացու մակդիրների մի մասը եւս գալիս է Աստուծաշնչից, հոգեւոր երգերից, հայրաքանական գրականութիւնից՝ իրրել փոխառութիւն: Իրենց նոխութեամբ թէեւ առանձնանում, բայց դեռեւս Մատեանի եւ մի քանի լաւագոյն տաղերի մակդիրների թարմութիւնը չունեն Նարեկացու մի շարք տաղերի, գանձերի եւ ներբողների շատ մակդիրներ, որոնք հիմնականում կրօնական հասկացութիւնների, սրբութիւնների եւ պատկերացումների կաղապարուած արտայայտութիւններ են եւ ոչ թէ ինքնուրոյն գիտք: Իրրել նորութիւն՝ Նարեկացին իր կրօնական տաղերում ձգտում է գուտ մտահայեցականին տալ առարկայական գիծ, վերացականը դարձնել զգայելի ու բանաստեղծական: Կրօնական

պատկերացմամբ Հայ Աստուծոց ծագած Որդին ընկալուել է որպէս լոյսից ծագած լոյս, լոյսի նառագայթ. «ծոցածագենի ծագումն ծիր մշտածաւալ անփոխ» (ԳՆՏԳ 108), Աստուծամօրը բնութագրում է իրրել «Լուսին լրացեալ, լուսով լցեալ՝ ի լոյսն աննուաղելի առաւաւտուն լուսոյ» (ԳՆՏԳ, 206), կամ իրրել՝ «Աստուծապարփակ երկիր լուսածին» (ԳՆՏԳ, 224) եւ այլն: Նարեկացու այս բնոյթի մակդիրները քնարական ճշմարիտ յոյգի երանգ են հաղորդում կրօնական նիւթին:

Նարեկացին ձգտում է տալ ոչ թէ մէկ եւ միակ մակդիրը՝ բնութագրելու համար առարկան կամ երեւոյթը, այլ սիրում է թուարկել գրեթէ հնարաւոր պատշաճ մակդիրները, որոնք մի կողմից ամբողջացնում են առարկայի բնութագիրը՝ նրա տարրեր յատկանիշների թուարկմամբ, միւս կողմից ուժեղացնում են յուզական լիցքն ու տպաւորութիւնը: Կուտակումների այդ սէրը Նարեկացու ունի անբաժանելի իւրայատկութիւններից է: Սա վերաբերում է պատկերաւորութեան ցանկացած միջոցին: Սա տաղանդի հարց չէ միայն, այլ նաեւ աշխարհայեցութեան: Բանաստեղծը գործ ունի նիւթական եւ հոգեւոր, իրական ու երեւակայական երկու աշխարհների հետ: Առարկայի բնութագիրը չի կարող նրա համար լրիւ լինել բացառապէս միայն նրա իրական յատկանիշների բնութագրմամբ: Կայ նաեւ կրօնական հայեցակէտից լրացնելու ներքին պահանջը: Ահա, օրինակ, ինչպէս է բնութագրում ծառերը. «Ծառք ամբարձուղէշք, բիւրուտեանք, ծիրանածայր ընձիղք երփնագեղք, քաղցրապտուղք եւ ախորժելիք, երկնընթացք դիտակք ընտրութեան, լուսանունդք եւ տիրաւաստատք, շահաւէտք եւ արդիւնականք, առոգեալք եւ արմատացեալք, պարարեալք եւ պանծացեալք ի ցօղո պարգեւողին» (ԳՆՄ, 424): Տիրաւաստատ մակդիրը, որ նշանակում է

Աստծու կողմից հաստատուած, աստուածատունկ, պատկանում է կրօնական մտածողութեան մարզին, սակայն առանց այդ քառի ծառերի բնութագիրը Նարեկացու համար կը լինէր թերի:

Նարեկացին ունի մակդիրների կուտակման այնպիսի հատուածներ, որոնք էջեր են կազմում: Նրքերանգների այն հարստութիւնը, քառիմաստների այն քազմագանութիւնը, որ ստեղծում է Նարեկացին պատկերաւորութեան միջոցների կուտակմամբ, ընդլայնում է ոչ միայն իմացութեան սահմանները, այլեւ խորացնում է զգացմունքների աշխարհը: Ահա, օրինակ, ինչպէս է Նարեկացին բնութագրել Սողոմոն իմաստունին՝ իբրեւ քազմամեղ մէկի, որի մեղանչման ու գղջման դրաման բանաստեղծն առաւել մօտ ու սերտ է համարում իր ողբերգութեանը.

Իմաստուն սխալական, ամենագէտ
յանցաւոր,

Ամաւթապարտ գղջացեալ,
տարակուսեալ աշխարող,

Աղաչաւոր կոպաշտեալ, յամբային
դարձաւոր,

Կեղակարծ ընկալեալ, կասկածաւոր
հաշտութիւն,

Յապայս յիշատակ, յերկրայս
փրկութիւն,

Զհաւատալի գիւտ, ի մասնէ
մնացուած,

Խարդաւանեալ գերի, կիսակտուր
պրծեալ, կամաւոր անձնամատն,

Տմարդի յղփացեալ, քազմալքեպ
հանճարեղ: (Բան ԽԸ, Բ)

Այստեղ նոյնիսկ ստորոգեալ չկայ: Բայց կայ շարժում: Միտքն անցնում է նրքերանգից նրքերանգ, յատկանիշից յատկանիշ, եւ դա միշտ վերընթաց գծով՝ սովորականից դէպի առաւել յատկանշականը: Անշուշտ, իմաստուն սխալական մակդրական պատկերն աւելի

մեղմ է հնչում քազմալքեպ հանճարեղ-ի յարաբերութեամբ: Առհասարակ Նարեկացու մի մակդիրը կարծես լիցք է հաղորդում միւսին, ինչպէս ալիք՝ ալիքին: Յատկանիշը հարստանում է նոր յատկանիշով: Բառը ձեռք է բերում իմաստակիր նոր տարողութիւն: Այսպէս, օրինակ, քառական հերոսը ինքնաձաղկմամբ իրեն կոչում է՝

Ունայնաքան շաղակրատ,
պաճարամիտ գոռոգ,

Անասնաւրէն ապիրատ, դժոխային
ագահ, աներասան յանդուգն:

(ԲԱՆ ԾԶ, ա)

Այստեղ ունայնաքան մակդիրը վերաբերում է շաղակրատին: Բայց շաղակրատն էլ իր հերթին ուժեղացնում է մակդիրը: Ուստի երկուսն էլ միասնաբար բնութագրելով քառական հերոսին, թեւ կրկնաբանութեան տպաւորութիւն են թողնում, բայց ոչ թէ յատկանիշը դնում են յատկանիշի կողքին, այլ խորացնում են երեւոյթի նրքերանգը:

Նոյնանիշ մակդիրների կուտակմամբ Նարեկացին նոյնքան յաջողութեամբ է բնութագրում ոչ միայն առարկան, այլեւ մարդկային հոգեվիճակը: Առաջին հայացքից թվում է, թէ նա պարզապէս դիմում է թուարկման իր սիրած ձեւին:

Մինչդեռ իրականում Նարեկացին մակդիրների կուտակմամբ զարմանալի դրամատիզմ է հաղորդում խօսքին, բացայայտում հոգեկան ապրումների այնպիսի ծալքեր, որ կարող է տեսնել միայն ինքը, ստեղծում է այնպիսի մակդիրներ, որ կարող է երկնել միայն նրա հանճարը: Առարկան կամ երեւոյթը նման դէպքերում լուսագծւում է տարբեր կողմերից, եւ ընթերցողն ընկալում է հենց այն յատկանիշը, որի վրայ բանաստեղծը սեւեռում է իր հայեացքը: «Բարկութեան բոցով ցոլացայ տիղմս քանաւոր» (Բան Ի, Ե), – այստեղ բարկութեան բոց նշանակում

է քարկ, քեծ բոց եւ ոչ թէ գայրոյթի, ցասման բոց: Մակդրական պատկերի առաւել տարողութիւնը կրում է քանաւոր տիպով փոխաբերութիւնը: Իրական ինչ յատկանիշ էլ վերագրուէր տիպին, չէր հասնի քանաւոր, քանական, մտածող մակդիրին, որն անշունչ առարկան հասցնում է գրեթէ անձնաւորման: Իսկ Նարեկացին ցանկացել է ընդգծել հենց այդ յատկանիշը:

Նարեկացու լեզուի պատկերաւորութեանն առանձին գեղեցկութիւն են տալիս այն մակդիրները, որոնք մի տեսակ ստեղծում են անհամատեղելի համատեղութիւն: Այդ հակադրամիասնութեան մէջ առարկան կամ երեւոյթը բացայայտում է մի նոր, երրորդ յատկանիշով, որը հանդէս է գալիս իբրեւ հակադիր յատկանիշներից միացնող կամուրջ: Այսպէս, երբ Նարեկացին ասում է՝ «Դի կենդանի եւ խաւսուն մեռեալ» (Բան ԺԸ, է), ապա նա շեշտում է մի երրորդ յատկանիշ՝ կեանքի չհատուած այն լարը, որ դեռ կայ նրանց միջեւ: Սա մակդիրների այն տեսակն է, որ ստեղծում է օֆսիմորոնի սկզբունքով: Հակադիր յատկանիշներից ծագում է նոր յատկանիշ: Առարկան ընկալւում է նոր նրբերանգով, բառը՝ նոր նշանակութեամբ: Ահա, օրինակ՝ բանականս անասնական (Բան ԻԲ, բ), ցամաքեալ խոնաւութիւն (Բան ԻԹ, դ), ընտանիք բշտամիք, հարագատֆ հակառակֆ (Բան ԾԶ, ա), անկայուն պնդութիւն (ԲԱՆ ԶԵ, ա), յոգնատատան հիմն (ԲԱՆ ԶԵ, Բ), անմոռնչ ձայն (Բան ԿԶ, ա), տատակացան երկրագործ, երջանկութիւն եղկելի, բարձրութիւն խոնարհեալ, պատուիրագանցութիւն յարակայ (Բան ԾԶ, ա) եւ այլն:

Այսպիսով, խօսքի արուեստը չունի մակդիրների գործածութեան մի ձեւ, որ անձանօք լինի Նարեկացուն: Միջնադարեան տաղերգուները ոչ միայն ուղղակի օգտուել են Նարեկացու մակդիրներից, այլեւ հետեւել

են մակդիրակերտման նրա սկզբունքներին: Նարեկացուց շատ բան են վերցրել նաեւ նոր ժամանակների բանաստեղծները՝ Արովեանից եւ Ալիշանից մինչեւ Սիամանթոն Մեծարեանց, Թումանեանից եւ Իսահակեանից մինչեւ Եղիշէ Զարեանց ու Պարոյր Սեւակ: Նարեկացու մակդիրների մէջ դրսեւորուել է ոչ միայն նրա ռմա-արտայայտչական ինքնատիպութիւնը, այլեւ դարաշրջանի գեղարուեստական նաշակը:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏԿԵՐԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ա. Բառի տարողութիւնը պատկերաւորութեան մէջ

- 1.- Վ. Առաքելեան, նշվ. աշխ., էջ 231:
- 2.- Էդ. Զրբաշեան, Գրականութեան տեսութիւն, էջ 234:
- 3.- Նարեկուն, էջ Զ-է:
- 5.- Ստ. Մալխասեանց, Մատենագիտական դիտողութիւններ, էջ 228:
- 6.- Մ. Արեղեան, հ. Գ, էջ 613-614:
- 7.- Հր. Անառեան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 1, Երեւան, 1942, էջ 545:
- 8.- Վ. Առաքելեան, նշվ. աշխ., էջ 254:
9. Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր, տեքստի բարգմանութիւնը, ներածականն ու ծանօթագրութիւնները Արշալիր Մխիթարեանի, Երեւան, 1957, էջ 115-122
- 10.- Արիստոտել, Պոետիկա, բարգմ. Ա. Կարապետեանի, Երեւան, 1955, էջ 202:
- 11.- *А. С. Лихачёв. Поэтика древнерусской литературы, с. 180-181.*
- 12.- Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմութիւն, աշխարհարար բարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները Ա. Տէր-Մկրտչեանի, Երեւան, 1983, էջ 414:
- 13.- *"Античные риторикы", М., 1978 с. 129-130.*
- 14.- Նոյն տեղում, էջ 130:
- 15.- *Г. Ф. Гегель. Эстетика, в 4-х тт., т. 2, М., 1969, с. 114.*
- 16.- Էդ. Զրբաշեան, Գրականութեան տեսութիւն, էջ 252:
- 17.- Ստ. Ագոնց, ճարտասանութիւն, էջ 5:

ԳՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԻՆ ՅԱՐԳԱՆՔ ԳՐԱԲԱՐԻՆ ՀԱՆԴԵՊ

«Ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զրանս
Հանճարոյ...»

Մրանք են այն առաջին բառերը, որ գրուել են Հայոց
լեզուով, մեարդպատառ Հայերէնով: Մատենադարանի առջև
Մեարդ Մաշտոցը կարծես հենց այս յորդորն է կարդում
ծնրադիր պատանուն:

Այս խոսքն առնուած է Աստուածաշնչից, այն առաջին
գրքից, որ թարգմանուել է Հայերէն, Երդ դարում:

Այդ ժամանակից ի վեր մինչև 19րդ դարը գրաբարը
մեր գրական լեզուն է եղել: Գրաբարը բառն էլ նշանակում
է գրի լեզու: Այդ ընթացքում, աւելի քան 1400 տարի, անթիւ
անհամար գրքեր են գրուել ու թարգմանուել գրաբար
Դրանցից շատեր անհետ կորել են մեր ժողովրդի գլխով ան-
ցած րազում աղէտների ժամանակ, բայց շատերն էլ անցնե-
լով հրի ու սրի միջով, հասել են մինչև մեր օրերը և որպէս
ազգային մեծագին Հարստութիւն աչքի լույսի պէս պահուած-
պահպանուած են Մեարդ Մաշտոցի անունը կրող Մատենա-
դարանում:

Լաւ, գրաբարը տիրապետող գրական լեզուն եղել է
մինչև 19րդ դարը: Իսկ ի՞նչ եղաւ յետոյ, ի՞նչ կատարուեց
դարերով մշակուած, ճոխացած այդ լեզուի հետ: Դուք գիտէք
ինչ գորաւոր երեւոյթ է ժամանակը, անորոք ու անգիշում:
Ամէն ինչ ենթարկուած է ժամանակի անխուսափելի ազդե-
ցութեանը, լեզուն՝ նոյնպէս: Ժամանակի ընթացքում, խզում
է յառաջանում գրական լեզուի և խոսակցական կենդանի
լեզուի միջև: Խզումը դառնում է ճեղքուածք, ճեղքուածքը՝
վիշ: Եւ մէկ էլ յայտնի է դառնում, որ գրական լեզուն մնա-
ցեր է ուսեալ մարդկանց սեփականութիւնը, իսկ ժողովուրդը
խօսում է ուրիշ լեզուով: Այդպէս է եղել դարերի խորքից
եկող ժողովուրդների հին լեզուների հետ:

Գրաբարի և խոսակցական լեզուի տարբերութիւններն
աստիճանաբար խորանալով հանգեցրին այն իրողութեանը,
որ 19րդ դարից ի վեր սկսուեց կիրառութեան մէջ մտնել
միջին Հայերէնը, որով ևս տեղում էլ գեղարուեստական,
գիտական ու պատմական մեծահարուստ գրականութիւն
Ներսէս Շնորհալի, Ֆրիկ, Վարդան Այգեկցի, Մխիթար
Հերացի և ուրիշներ:

19րդ դարի առաջին կէսից ծայր առաւ գրապայթարը
գրաբարի կողմնակիցների և աշխարհաբարի կողմնակից-
ների միջև: Եւ այնքան էլ մեծ էին ու անհերքելի գրաբարի
արժանիքները՝ կուռ քերականութիւն, ամենաբարդ մտքերն
արայալտելու նկունութիւն, ճոխ բառապաշար, — յաղթա-
նակը մնաց անհամեմատ թերի ու անմշակ աշխարհաբարին,

որովհետեւ ժողովուրդն այդ լեզուով էր խօսում: Ի՞նչ օգուտ
ճոխ ու գեղեցիկ լեզուով գրելուց, եթէ դա անմատչելի է
ժողովրդին: Յաղթանակը մնաց այն դիրքորոշմանը, որի
պաշտպաններն էին Խաչատուր Աբովեանը, Միքայէլ Նա-
րանդեանը, արեւմտահայ իրականութեան մէջ՝ Արսէն
Այանեանը և ուրիշներ:

Իսկ ի՞նչ եղաւ գրաբարը:

Գրաբարը մեռաւ, իր ուժն ու զօրութիւնը տալով
աշխարհաբարին: Կայ բիրտական խորունկ մի իմաստութիւն
եթէ ցորենի հատիկը հողի մէջ չի մեռնում՝ կորչում է
անհետ, իսկ երբ մեռնում է՝ հողի երես է ելնում մի նոր
ոսկեհասկ՝ բազում հատիկներով:

Այսպէս է մեռել գրաբարը, այդպէս են մեռել լատինե-
րէնը, հին յունարէնը և ուրիշ աքանչելիօրէն նախալեզուներ:
Ճիշդն ասած, ինչքան էլ մեռած, այդ լեզուները մինչև
օրս էլ անգնահատելի ծառայութիւն են մատուցում ժա-
մանակակից կենդանի լեզուներին: Դուրս է գալիս, որ զրանք
այնքան էլ մեռած չեն, րացառապէս մասնագէտների
սեփականութիւնը չեն: Նրանք ապրում են ժամանակակից
լեզուների մէջ: Ինչքան ղեղատոմսեր են գրում՝ բոլորն էլ
լատիներէն: Բուսաբանութեան ու կենդանաբանութեան մէջ
ուր բոլոր անուանումներն են լատիներէն: Շատ և շատ գի-
տութիւնների մեծածախ տեղմաններ ծագում են հին յունա-
րէնից: Եւ այդ ընթացքը շարունակուած է այսօր էլ:

Գրաբարն էլ ժամանակակից Հայերէնի պահեստն է:
Մէկ էլ տեսար գրաբարից այնպիսի բառեր ու դարձուածք-
ներ են առած ու մտած ժամանակակից լեզուի մէջ, որ ոչ
ոք չէր սպասի: Շատ բան է տուել գրաբարն աշխարհաբարին,
տալիս է և կտայ ապագայում ևս: Ահա ինչու գրաբարն ար-
ժանի է խորագոյն յարգանքի ոչ միայն իրրեւ պատմական
երեւոյթ, իրրեւ մեր ազգային հանճարի բարձրագոյն ար-
տայալտութիւն, իրրեւ մեր բազմադարեան և բազմադժուար
պատմութեան արտացոլում, իրրեւ Հայ գեղարուեստական
մտքի շտեմարան՝ այս ամէնն իրենց հերթին: Գրաբարն ար-
ժանի է խորին յարգանքի և որպէս լեզուական ծով հարս-
տութիւն, որ Հիմա էլ պէտք է ժամանակակից Հայերէնին:

Ո՛չ Հայ հին ճարտարապետութիւնը, ոչ էլ հին Հայե-
րէնը իրենց դարն ապրած վաստակաւորներ չեն, որոնք ար-
ժանի են Հիացմունքի իրենց պատկառելի տարիքի և հնում
մատուցած ծառայութիւնների համար միայն: Եւ մէկը եւ
միւրը մեր ոչ միայն ազգային Հարստութիւնն են, այլև
այսօրուայ կեանքի ուղիկիցները:

ԼԵՈՒՆ ՀԱՍՎԵՐԴԵԱՆ

ԱՆԴՐԱՆԻԿԸ ԵՒ ԵՌԱԳՈՅՆԸ

Անդրանիկը՝ Անդրանիկ Փաշան չէր անշուշտ եւ ոչ ալ Մառուկեանը։ Պուրձ Համուտէն էր. համեստ արհեստաւոր մը որուն հետ հոս ծանօթացայ։ Եղած էր համայնավար եւ նաեւ ... հրաշալի հակադաշնակցական։ Եթէ համայնավար ըլլալը մնացած էր Պէյրուժ. հակադաշնակցականի կրակը դեռ կը մնար անթեղուած եւ ատեն ատեն կ'առկայժէր մեր զրոյցներուն ընթացքին։ Գրեթէ ամէն կիրակի կը հանդիպէինք Սրբ. Պետրոս Եկեղեցւոյ մէջ։ Ընդհանրապէս ինձմէ առաջ հասած կ'ըլլար։ Հասնելէս տասը-քսան վարկեան ետք դուրս կ'ելլէր ու կը սպասէր որ միանայի իրեն։ Այդպէս եղաւ նաեւ բարեկամի մը զաւկին մկրտութեան օրը. տարբերութեամբ մը՝ Պատարագէն ետք կրկին վերադարձանք Տաճար մկրտութեան արարողութեան ներկայ ըլլալու։

Հոկտեմբերեան կիրակի մըն էր։ Ատենը հասաւ ու մանուկին հայրը աղջնակը յանձնեց կնքահօր։ Մինչ այդ լուր՝ մանկիկը սկսաւ ... ճշալ ու լալ։ Հազիւ նշմարելի երկու գծիկներ կը կնճռոտէին յստակ ու լայն ձակատը մանկիկին.

«Իւղ անոյշ հեղեալ ի վերայ քո՝ կնիք երկնաւոր պարգեւացն
անապականութեան»։

Արցունքոտ, սեփ-սեւ աչքերը հօրը վրայ սեւեռած օգնութեան կը սպասէր.

«Կնիքս ...լուսաւորեսցէ զաշս քո. զի մի երբեք ննջեսցես ի մահ»։

Երկար թարթիչներէն արցունքի կայլակները՝ ջահերու լոյսին մէջէն շողարձակուող մարգարիտի հատիկներ. կ'իյնային փոքր, կարմրած այտերէն։ Որքա՛ն կը պաղատէր աղջնակը

«Կնիքս ...եղիցի քեզ պահպանութիւն բերանոյ եւ դուռն ամուր շրթանց
քոց»

Թաթիկները հօր երկարած.

«Կնիքս ...եղիցի քեզ պատճառ բարեգործութեան ամենայն առաքինի
գործոց եւ վարուց»

Իսկ հայրը՝ անզօր կը ժպտէր։ Հասած էր պահը երբ ոչ ոք ոչինչով կրնար օգնել աղջնակին որ պէտք էր մտներ աւագանին մէջ մաքրուելու համար մեղքերէն տակաւին առաջին իսկ բառը չարտասանած որպէսզի ըլլար «Տաճար Հոգւոյն Սրբոյ»։ Եթէ կը հաւատանք մեր պապերու պատգամներուն. Եկեղեցիին. այդ պահէն ետք մանուկը. մանուկները կ'ընթանան զուհահեռ գիծերու վրայ՝ մին պարտադրուած ու ճշդուած հաւատքին կողմէ. միւսը

ծնողքին ու յետագային դաստիարակներուն հսկողութեամբ: Երկրորդը կուտայ գիտելիքներուն զինամթերքը՝ որպէսզի անհատը հասնի հոն ուր իր աստուածապարգեւ տաղանդը կը հասցնէ: Առաջինը՝ անհատը, անկախ նուաճումներէն, կը պահէ մարդ. բառախաղը գործածելով՝ մարդը կը մարթէ: Այդ կիրակի օր, աղջնակին աղաղակը թերեւս այնքան ալ ցաւի, վախի լացը չէր որքան ուրախութեան ձիշը աղամական մեղքով դատապարտուած անհատին դէպի Տիրադէմ մարդուն այլակերպող սրբալոյս Միւռնոնի հրաշքէն:

Անդրանիկը ինձմէ քիչ մը անդին կեցած կը դիտէր: Այլուրային լարումով կը փորձէր հետեւիլ արարողութեան: Հոն է՞ր այդ պահուն, կը մտածէ՞ր իր անցեալի մասին: Կը հաւատա՞ր տեսածին: Եթէ չէր հաւատար, ինչո՞ւ սակայն ժամավաճառ պիտի ըլլար ամէն կիրակի առաւօտ եթէ տեղ մը, շատ հեռու, խորը իր էութեանը մէջ կոմունիզմը վիժած չըլլար իր թափանցումին ու աղարտումին մէջ: Ո՞վ գիտէր այդ պահուն: Անդրանիկը:

Կիրակնօրեայ զրոյցներուն ինք կը սկսէր.

– Անցեալ օր իմացայ թէ Նախագահը արգիլեր է դաշնակներուն հայաստան մուտքը: Օղակայանին մէջ կը հարցնեն կոր եղեր թէ մէկը դաշնակ է թէ ոչ: Դաշնակներուն ետ կը ձամբեն կոր եղեր:

– Ես այդպէս բան չեմ լսած:

– Գալիֆորնիայէն իմացայ: Այդպէս գրեր է թերթը:

Շաբաթ մը ետք.

– Դատարանը դաշնակները մահուան պիտի դատապարտէ եղեր կառավարութեան դէմ յանցանք գործած ըլլալուն համար:

– Դատախազը մահապատիժ ուզեց բայց վճիռը տակաւին չտրուեցաւ: Տակաւին չէ փաստուած թէ յանցաւոր են:

– Ինչպէ՞ս թէ չփաստուեցաւ: Նախագահը յայտարարեց, չլսեցի՞ր:

– Լսեցի, բայց Նախագահը սխալած է:

– Ամմահա ըրիր հա: Նախագահը կը սխալի՞:

Այս կամ նման զրոյցներ կը կրկնուէին: Գիտէի թէ քաղցկեղէ կը տառապէր եւ օրերը հաշուուած էին: Ոչ մէկ ատեն յամեցաւ իր հիւանդութեան վրայ: Միայն մէկ անգամ ակնյայտ ուրախութեամբ մը աւետեց.

– Երէկ նորէն քննեցին լէարդս եւ բժիշկը յայտնեց թէ մաս-մաքուր էր, բան չէր մնացած:

Այդքան: Ինչպէ՞ս պիտի ուզէի որ ձիշդ ըլլար: Բաժնեցի իր ուրախութիւնը որքան որ կարելի էր թաքցնել կասկածս եւ վերսկսանք մեր հերթական զրոյց-վէճին: Բարեկամ մը օր մը ըսած էր.

– Ձենք գիտեր թէ ի՛նչ կ'ըսես իրեն: Ամէն անգամ հետդ վիճելէ ետք տրամադրութիւնները բարձր կ'ըլլան. կը մոռնայ ինքզինք ու կը փորձէ հակաճառութիւնները պատրաստել՝ յաջորդ տեսակցութեան ընթացքին հակահարուած տալու համար: Այդպէս շատ չենք տեսներ զինք վերջերս:

Այդպէս էր թէ ոչ չեմ գիտեր: Ձեր կռահած սակայն բարեկամս թէ հին, պայքարող շարքային կուսակցականը կը փորձէր ինքզինք վերագտնել կեանքի մետասաներրորդ ժամուն: Գիտէի սակայն մէկ բան՝ պիտի ուզէր. կը փորձէր քակել հանելուկը՝ իր նոր բարեկամը դաշնակ է՞ր թէ ոչ: Ինքզինք երբեք չնուսաստացուց չվիրաւորելու համար. ուղղակիօրէն հարցնելով: Որքա՛ն շատ են այդ երանելի զգուելիները որոնք երբեմն ինքնամատոյց բծախնդրութեամբ կը լարծին բան մը հասկնալու տենչէն. բամբասանքի ոջիլէն քերուած: Անդրանիկը մարդ էր՝ արժեցուցած կրած անունը: Համայնավար էր եղած ու մնացած մարդ միշտ գիտնալով որ պէտք էր յարգել ընդդիմախօսը եթէ նոյնիսկ վստահ չէր ո՛վ էր կամ ի՛նչ էր խօսակիցը: Ձինք կը հետաքրքրէին գաղափարները միայն եւ երբ շատ նեղը մնար. առարկութիւնը կը վերածուէր փառաւոր հայհոյանքի մը որուն արուեստը քանի մը ժամանակակից քերթողական դիւան կ'արժէր:

Նոյն եկեղեցին կը յաճախէր նաեւ փրօֆ. Վազգէն Բարսեղեանը եւ երբեմն կը մասնակցէր մեր զրոյցներուն: Յաճախ ըսելիք մը կ'ունենար. իրագործելիք նոր ծրագիր մը. նկատառելի թելադրութիւն մը կամ թելադրութիւններ: Անոնցմէ մէկն էր Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիային կազմակերպական, կառուցային վերանայումը: Միշտ կը խօսէր այդ մասին: Իր թելադրութիւնները, անտեղի չըլլալով մէկտեղ, համաձայն չէի կրնար ըլլալ հետը եւ յայտնեցի թէ ինչո՞ւ: Զառարկեց: Երկու շաբաթ ետք.

– Նախագահին ղրկած նամակս հասեր է: Յուսամ որոշում մը կ'առնեն այդ ուղղութեամբ:

Ուրախ էր եւ ուրախութենէն բան չփոխուեցաւ երբ աւելցուցի.

– Յուսամ, բայց կը մաղթեմ առնուելիք որոշումները տարբեր կ'ըլլան ... ձեր թելադրածներէն:

Երկու կիրակի ետք.

– Թուրք բարեկամիս նամակ մը գրած եմ պիտի ղրկեմ: Պիտի ուզէի որ կարդայիր:

Տուաւ. կարդացի ու փոփոխութիւն մը առաջարկեցի: Մտիկ ըրաւ. հարցական դիտեց, յայտնօրէն մտքին մէջ կը կշռէր փոփոխութիւնը բայց բան չըսաւ: Ատեն մը ետք թերթին մէջ լոյս տեսաւ նամակը: Կարդացի այն պարբերութիւնը ուր փոփոխութիւնը պէտք էր ըլլար: Զնջած էր առարկելի

նախադասութիւնը: Շատ չանցած, աշխարհի հետ հաշիւները փակեց ու մեկնեցաւ Էնդիի աշխարհը:

– Փրոֆէսէօրն ալ գնաց:

Անդրանիկն էր խօսողը՝ ինքն իրեն հետ թէ՞ ինծի. յայտնի չէր: Զայնի՛ն շեշտը շատ դիւրիս չեկաւ: Կրկին Պէյրութ գացինք եւ հին պայքարներուն: Ցատկանշականօրէն այդ անգամ, իր հաստատումները աւելի հիմնաւորելու ու ցրուելու համար տարակուսանքս աւելցուց.

– Անշուշտ թէ ձիշդ են ըսածներս: Այդ օրերուն թափանցած էինք գրեթէ բոլոր կուսակցութիւններուն եւ կազմակերպութիւններուն մէջ եւ մեր ուզածը կ'ըլլար: Եթէ կ'ուզես, ձիշդ էր նաեւ մեր ջանքը՝ մեր մարդոց կամ մեզի ուղեկից անհատներուն մեր կազմակերպութիւններէն ներս թափանցումը:

Անուններ տուաւ: Պէտք է՞ յիշել այդ անունները հոս: Վստահ չեմ. բայց օր մը թերեւս, երբ անհարժեշտ ըլլայ լարախաղաց ստախօսի մը սորվեցնելը թէ ինչպէս կ'ըլլայ ... «խոստովանիլ»ը: Կարելի չէր չհարցնել երբ ինք արծարծեց երեւոյթը.

– Անդրանիկ, տեղ մը, կազմակերպութիւն մը կա՞ր ուր թափանցած չըլլայիք:

– Հա վալլահա, կար: Դաշնակները: Հոն մէկը չկրցանք դնել: Զեղաւ: Գոնէ մինչեւ հոս գալս վերջին կռիւները սկսելէն յետոյ:

Գրեթէ տասը օր ետք իմացայ թէ հիւանդանոց պիտի մտնէր եւ ... Եռագոյնը ուզած էր, հետը տանելու: Փափաքը ինծի հասցուց անուղղակի ծամբաներով հասկցնելու իր համոզումը՝ գաղափարական արեւելումէս: Փափաքը չզարմացուց թէեւ բայց այդ պարզ ու անմիջական մարդուն հանդէպ կեցուածքի շեշտակի փոփոխութիւն մը առաջ եկաւ: Եռագոյնը հասաւ իրեն: Ես չտուի: Տեսայ սակայն թէ ինչպէս այդ փոքր դրօշը ոլորեց իր ցօղիկին վրայ ու ամուր մը բռնեց կարծէք մէկը պիտի փորձէր խլել: Այդպիսի խանդաղատանքով ու սիրով որեւէ աշակերտ չէր սեղմած իր շահած վկայականը: Անդրանիկը կ'ապաւինէր Եռագոյնի հզօրութեան, Նարեկացիէն առաջ, իր կեանքի վերջալոյսին կեանք հայցելով Եռագոյնէն:

Եռագոյնը սեղմելէ ետք Անդրանիկը աւելի ... լաւացաւ: Տրամադրութիւնները բարձր էին՝ փաստ որ մեր կիրակնօրեայ գրոյցներուն աւելի կրքոտ կը մասնակցէր ու հին կիրքով կը գովերգէր Նախագահը: Ես կը կասկածիմ թէ մեր Նախագահը արտերկրի մէջ ունենայ այնքա՛ն հաւատարիմ ու այնքա՛ն անսակարկ նուիրեալ մը որքան Անդրանիկը՝ Պուրճ Համուտի նախկին կօշկակարը որուն դիմագիծը ներկայիս այնքա՛ն թեթեւօլիկ

կերպով կ'աղարտուի հայրենի կարգ մը թերուս գրչակներու կողմէ: Անդրանիկը չկարդաց ու չսեց ելոյթը որուն կ'ակնարկուի հոս:

Շատ չանցած Անդրանիկը վէճերէն վազ անցաւ: Գտած էր նոր ու անբաժան ընկեր մը՝ երեք տարու Սաչերիկը որուն հետ կը խաղար. կը խօսէր: Մոռցած էր թէ նախագահը եւ թէ ... դաշնակները: Երկար չտեսց: Դէմքը զգալիօրէն գունափոխուեցաւ եւ երկու օր ետք անկողին ինկաւ: Այցեւեցինք իրեն: Սաչերիկը տեսաւ ու անոր հետ զբաղեցաւ: Հարցումներուս կարծ կը պատասխանէր՝ Սաչերիկին մէջ կը ջանար ինքզինք մոռնալ ինքզինք խաբել քանի մը վայրկեան կամ քանի մը ժամ կեանք կորզելու համար: Ցանկարծ.

– Մարգպետ խայօ քեզի բան մը ըսեմ մի նեղուիր: Ի՛նչ կ'ուզես ըսէ. Սաչերիկը վալլահի վրադ լէյմուն պիտ քամէ:

Իր ձեւն էր ... կօլ ընելու:

Բաժնուեցանք կրկին տեսնուելու խոստումով: Տեսնուեցայ ... հիւանդանոցին մէջ: Պառկած էր՝ նարեկը բարձին տակ: Անդրանիկին համար ամէն ինչ կատարեալ էր այլեւս ու պէտք էր մեկնիլ: Նշմարեց: Ճանչցաւ: Ոչինչ կարելի էր ըսել: Ամէն ինչ ըսուած էր ու կեանք մը իր լրումին կը հասնէր: Անդրանիկը երկարած էր կեանքի ու անդենականի սահմանագծին վրայ: Ցատակ էր անցեալը. երթալիք տեղը՝ անորոշ. ձիւղ Սփիւռքի նման: Պայքարած էր Շուագոյնին դէմ ոչ այնքան անոր գաղափարական խորհուրդին որքան այդ գաղափարականը պաշտպանած կուսակցութեան. անհատներուն դէմ հաւանաբար այն գիտակցութենէն թէ անոնք՝ իր ընդդիմադիրները ձիւղ էին Շուագոյնի իրենց սիրոյն մէջ. իսկ իրեն պարտադրուած էր հակառակիլ ու պայքարիլ անոնց դէմ. որովհետեւ ոչ մէկ Հա՛յ կը յանդգնի Շուագոյնով պայմանաւոր գաղափարականը հարցադրել: Պայքարած էր եւ հիմա վերջապէս խաղաղած վերահաս վերջնական անդորրէն առաջ: Ի՛րն էր նաեւ Շուագոյնը որ այնքան տաք խանդաղատանքով սեղմած էր փին մէջ վաթսուն տարուան իր կարօտը առնելու. վաթսուն տարուան շարտասանուած սէրն ու գուրգուրանքը տալու եւ վաթսուն տարուան անտեսումի. քէնի մուրը սրբելու գործովայից հաշտութեան մը դատակնիքով: Հիմա հաշտ էր ու պատուով փակած գաղափարական կեանքի հաշիւը: Սփիւռքն էր այդ պահուն անշարժացած իր հոգերով իրեն համար ի վերուստ ձշղուած ուղիին դիմաց: Հանգիստ պէտք էր ձգել Անդրանիկը իր երթին մէջ ինչպէս հանգիստ պէտք է ձգել Սփիւռքը իր յառաջընթացին մէջ եւ Հայրենիքէն ժամանող ու Հայրենիքի անունով զայն երկփեղկող հայրենի ու արտերկրի սաղուկեցիները հեռու պէտք է մնան: Որովհետեւ Սփիւռքն է. Հայրենիքը իր հոգւոյն խորը. Հայրենիքին համար ինքզինքին հետ պայքարող ու անզիջող կռիւներու գրոհին մէջ

անիմանալիորեն տեսնելու գոյատևման իր հակասութիւնը եւ ի վերջոյ նաեւ հաշտուելու ինքզինքին հետ: Հակասութիւններով լեցուն բայց նաեւ տոկուն՝ Սփիւռքը որուն պէտք չէ դպչիլ մանաւանդ հայրենասիրութիւն սորվեցնելու համար:

Քանի մը օր ետք՝ կիրակի մը, Տաճար մտնելէ առաջ, Անդրանիկին երեխայ ընկերն էր խօսողը.

- Այսօր Անդրանիկ ամմօյին հետ պիտի երթանք:
- Այսօր Անդրանիկ ամմօն պիտի չգայ:
- Ինչո՞ւ Անդրանիկ ամմօն այսօր պիտի չպիտի գայ:
- Որովհետեւ Անդրանիկ ամմօն Աստուած Պապային քով գնաց:
- Ձէ: Անդրանիկ ամմօն մեռաւ:

Ուրկէ՞ էր իմացած: Կը հասկնա՞ր իմաստը: Թերեւս այդքան պարզ է՝ մահը՝ մանուկէ մը նոյնիսկ հասկնալի: Սփիւռքն էր՝ այնքա՞ն սրտատրոփ ապաստած անկախ Հայրենիքին, զայն ապրելով ամէն օր ու անբաժանելիորէն Հայրենիքին յենած միշտ դաւանելով

- «Կնիքս - Հայրենիքն - եղիցի վահան ամրութեան, որով - Սփիւռքն
- կարացէ զամենայն նետս մուխս չարին շիջուցանել»:

Սփիւռքը եւս՝ մանուկի մը նման անօգ ու թխրուն, մանուկի մը նման ապագայ խիզախումներու, խոյանքներու ու ժականութեամբ, խոստումներով ամրապնդուած ու հաստատաքալ ընթացող

- «Կնիքս ...ուղղեցէ զգնացս - Սփիւռքի - ի կեանսն յաւիտենից, զի մի սասանեցէ»

որ անհրաժեշտ է հասկնալի ըլլալ յստակ ու պարզ կերպով բոլոր անոնց համար որոնք կը կարծեն Հայրենիք սիրել ու մանաւանդ հայրենաբնակ պետական մարդոց որոնք այնքա՞ն մօտէն ձանշնալ կը կարծեն զայն:

ՄԱՐՁՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

ՎԵՐՅՈՒՇ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ

Սփիւտահայ շարաքաթերթ մը, մեզի կը յիշեցնէ թէ 1997ը ծննդեան վաթսումեակն է Նոյիշէ Զարեմցի:

Մեծ քանաստեղծին մէկ ֆերթուածին հետ կապուած հաւաքական ապրումի մը վերյուշը՝ զիս ետ կը տանի Նրուսաղէմի պարման օրերուս:

Ապրիլեան Նոյեմբին յաջորդող սերունդին մանկութիւն չտեսած տղաք էինք մենք եւ մեր արիւնին մէջ կը կրէինք ծաիրը եւ մեր ննարդներուն ցանցին վրայ՝ ցաւը մեծ ոգիւն: Ցերեկին, մեր սիրտը կ'արիւնէր ու մեր միտքը կը տանջուէր մեր մեծերուն պատմած ջարդին նկարագրութիւններով եւ գիշերն ալ մեր ախտավարակ երեւակայութեան թելադրած մղձաւանջներուն յաճախմով: Անհանգիստ, ըմբոստ հոգիներ էինք եւ մեր թշնամիին հանդէպ զգացած անգոր կատաղութիւնը՝ գրգռուելով Անդրանիկի, Աղբիւր Սերոբի եւ հայ ֆէտայիներու՝ թիւրքերու եւ փրտերու ընդհարումներու պատմութիւններէն՝ վրիժառութեան քարկ զգացումներ կը հրահրէր մեր մէջ:

կարդաց, բացատրեց իմաստը ու նոր բաներուն նշանակութիւնը:

Այս պահուն, փոխադրուած եմ Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի դասարանս եւ կը վերապրիմ յուզումը որ համակեց մեզ: Այսօրուան պէս կը յիշեմ որ, այդ օր, բացառաբար երկու պատահարներ տեղի չունեցան: Դասարանին անառակները, կէսօրէ ետք, պարիսպին Դաւիթ մարգարէի դուռէն արաքական թաղի պողատու ծառերուն վրայ չյարձակեցան, եւ մեր ուսուցիչը, որ ամէն դասի անպայման բարոյախօսութիւն կ'ընէր իր սեղանին վրայ շաշոյ գծափաշին ընկերակցութեամբ, այդ օր բառ չգտաւ ըսելիք. յուզումը կղպեր էր իր բերանը:

Եւ սակայն մեր հոգիները խոշոր փոփոխութիւն մը կրեցին: Զգացիմք հալիլը՝ զրկուած, դժբախտ տղու մեր դառնութեան ու անյուսութեան: Մեր դպրոցի սրահին նակտի պատէն կախուած էր Մայր Հայաստանի նկարը: Ո՞վ նկարած էր զայն, ո՞վ դրած էր հոն եւ ինչո՞ւ համար, չեմ գիտեր: Ամէն առտու, այդ նկարին առջեւ

Անուրախ, տափակ երկուշաբթի օր մը, արտասանութեան պահին, մեր հայերէնի ուսուցիչը ներս մտաւ աղմկոտ դասարանէն: Մեղմօրէն շառագունած դէմքին վրայ ժպիտ մը կ'ուրուագծուէր եւ աչքերուն մէջէն ուրախութիւն կը ճալագայթէր:

«Ձեզի աղուոր նուէր մը բերած եմ, շատ գեղեցիկ ֆերթուած մը» ըսաւ ան, շեշտով մը, որ տաճուց, փաղցրացուց իր սովորաբար չոր եւ կարծր ձայնը: Հանդիսաւոր լրջութեամբ, սեւ գրատախտակին վրայ, հատիկ հատիկ մարգարիտներու նման շարեց մարգարիտէ աւելի թանկագին քառերը, Նիլշէ Զարեանցի՝ Գովֆ Հայաստանի ֆերթուածին, գորգագոմով

կը հաւաքուէինք եւ «Հայր Մեր»ը կ'երգէինք: Աղօթքի պահուն սրտի նմանով կը դիտէի աւերակներուն մէջ նստած «Մայր Հայաստան»ը եւ լուռ կը կրկնէի անոր ձօնուած ֆերթուածին առաջին տունը գորգոց սորված էինք:

«Դուն նստեք եւ ճամբաներուն անկիւնը, Մագերդ ի վար իջեք կախուք է ձիւնը, Մարմնիդ վրայ կը փոսանան մութիոցներ, եւ աչուըներդ արիւնի լի են դարձեր»:

Մայր Հայաստանն ալ նկարին մէջէն տրտում տխուր, քարի, գթոտ աչքերով մեզի կը նայէր: Ի տես այդ նկարին, կը կարծէի, որ մեզի համար ամէն ինչ կորսուած էր եւ մեր հայրենիքը թշուառ անտէր, մեր թշնամեաց ոտնակոխ՝

կործանած աւերակոյտն էր:

Հոգիս լեցունեցաւ անպարոյր ուրախութեամբ մը, որովհետեւ քանաստեղծը կարօտով եւ սիրով լեցուն քառերով կը խօսէր՝ հէփիաթանման անոյշ Հայաստանի մը մասին, անոր արնանման ծաղիկներին եւ վարդերուն, մուգ երկինքին, լուսէ լինին, հնամեայ փաղաֆներուն, ներմակ գագաթ Արարատին եւ մեր հայրենիքի այն հողաշերտին մասին ուր ամէն առտու արեւը կը ցաթէր ու ինծի արիւնակից հայեր կ'ապրէին, կը ստեղծէին, կ'երգէին, կը նուագէին եւ կը պարէին: Ի՛նչ անկրեւի ցաւ էր գիտնալ, որ մեր Սրբազան Լեռը, մեր չար քախտէն՝ դուրս մնացած էր մեր հայրենիքին սահմաններէն: Ան ալ մեզի պէս վտարանդի էր դարձեր:

Այդ օրէն սկսեալ իմ հոգիին մէջ անխախտ մնացած է սէրը հանդէպ հայրենիքիս. ինծի համար իմ նայիրեան երկիրը հրաշագեղ է, անոր վերածնունդը՝ հրաշք, ժողովուրդը՝ հրաշագործ, եւ սիրանքը՝ հրաշալի:

«Ես իմ անոյշով «ոչ միայն կը գտնէի Հայաստան «Մայր»ս (ըսի որ ուսուցիչս քարոյախօս էր եւ ֆերթուածին երրորդ տունին չորրորդ տողին «եար»ը փոխանակած էր մեր տարիքին աւելի պատշաճ «Մայր» քառով) այլեւ առաջին անգամ ըլլալով կ'ազդուէի, կը հմայուէի բիւրն քանաստեղծութեան գեղեցկութենէն:

Զարեանցի «Գովֆ Հայաստանին» եւ Սիամանթոյի «Ափ մը Մոխիր Հայրենի Տունը», մեր ամենէն շատ սիրած եւ արտասանած ֆերթուածները եղան: Սէրս հայրենիքիս եւ սէրս գեղեցիկ ֆերթութեան, կը պարտիմ Զարեանցին: Ան, հայ ստեղծագործ ոյժին ակունքէն եւ դարերու խորքէն եկած հանճարին ճանաչն էր որ իր ցոլերով քախտորոշ շրջանի մը մէջ՝ լուսաւորեց մեր գրականութեան ուղին եւ վաղաժամօրէն շիջեցաւ:

Արդեօք Հայաստան եւ սփիւռք պիտի ընդառաջե՞ն հայ շարաքաթերթին կոչին եւ համազգային տարողութեամբ, միասնաբար եւ արժանավայել շուքով պիտի նշե՞ն Նայիրեան հրաշունչ պօետին ծննդեան հարիւրամեակը:

ԿԱՐՊԻՍ ԵՍԱՅԵԱՆ

Լոնտոն 27.1.97

Հ Ն Ձ Ե Ա Կ

LXXIV

Սակայն վախ մի՛ ունենար, երբոր վրճիռն անյեղլի
 Հեռացուցած զիս ըլլայ այս աշխարհէն. մաս մը դեռ
 Կեանքէս մընայ պիտի հոս՝ տաղերուս մէջը անմեռ
 Զոր դուն պահես պիտի միշտ՝ իբր յուշածօն մը ինծի:

Եւ երբ կարդաս դուն զանոնք՝ պիտի գտնես հոն ինչ որ
 Տուած էի քեզ կեանքէս. հողը կրնայ առնել ետ
 Իր իրաւունքն՝ հողը լոկ: քու իրաւունքդ է յաւէտ
 Լաւագոյն մասն էութեանս՝ հոգիս ու միտքըս բոլոր:

Այսպէս, մարմինն երբ մեռնի՝ կորսնցուցած պիտի՝ ըլլաս
 Մըրուրը լոկ, ճճեաց կերն ու զոհր վատ դաշոյնին,
 Շատ չնչին բան, որպէսզի դեռ մըտածես իմ վըրաս:

Իրենց մէջի նիւթերո՛վն անօթները կը յիշուին.
 Պարունակեց անցաւոր կեանքըս սիրող իմ հոգիս
 Եւ այդ հոգին կը մընայ, զայն դուն ամբողջ հոս ունիս:

ՌԻԻԼԻԸՄ ՇԷՅՔՍԻՐ

Թրգմ. ԿԱԶԱՆ ԹԷՔԵԱՆ

43

But be contented, when that fell arrest
 Without all bail shall carry me away,
 My life hath in this line some interest,
 Which for memorial still with thee shall stay.
 When thou reviewest this, thou dost review
 The very part was consecrate to thee;
 The earth can have but earth, which is his due,
 My spirit is thine, the better part of me:
 So then thou hast but lost the dregs of life,
 The prey of worms, my body being dead,
 The coward conquest of a wretch's knife,
 Too base of thee to be remembered.

The worth of that is that which it contains,
 And that is this, and this with thee remains.

[LXXIV]

43

5+5+5

Դուն՝ անհոգ եղիր, երբ այդ չարաշուք ձերբակալումով
 Առանց որեւէ երաշխաւորման զիս առնեն տանին,
 Իմ կեանքն այս գիծով եւ այստեղ ունի շահագրգռութիւն,
 Քու մէջըդ, քեզ հետ, իբրեւ յիշատակ ան պիտի մընայ:

Այսպէս վերաքաղն երբոր կատարես, կրկին պիտ' տեսնես
 Ճիշտ այն մասը որ քեզ ունի կեդրոն, քեզ է նըւիրուած.
 «Հող էիր՝ անդրէն եւ ի հող դարձցիս», ա՛յդ է իր բաժին,
 Իմ հոգին սակայն, մասն իմ լաւագոյն, քեզ կը պատկանի:

Ուրեմըն կեանքին մըո՛ւրը միայն դուն կը կորսնցնես,
 Զոհը որդեբուն, մարմինս արդարեւ մեռած լինելով,
 Իբրը վատոգի յաղթանակ՝ թշուառ մէկուն դանակին,
 Յաճոգի այնքան՝ անարժան քեզմէ յիշուելու անգամ:

Անոր արժանիքն այն էր մի միայն՝ ինչ կը պարփակէր.
 Ա՛յդ՝ այս էր միայն, եւ ա՛յս՝ կը մընայ քեզ հետ յաւիտեան:

Թրգմ. Ծէն-Մահ

Ռիլիլըմ Ծէյքըսպիր

25 Ապրիլ 1995

Երուսաղէմ

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ

Համաքարքառի պատմությունը կը սկսուի վաղնջական ժամանակներէն: Համաշխարհային գրականութեան մէջ նոր թուականութեան հէնց սկիզբէն հանդէս կու գայ բնագրերու բաղդատական ուսումնասիրութիւնը: Ամենէն առաջ նման ուսումնասիրութեան նիւթ կը դառնայ Աստուածաշունչը, մասնաւորաբար չորս Աւետարանները, որոնց բնագրերը կը բաղդատուին միմեանց հետ՝ անոնց միջեւ եղած նմանութիւնները ի յայտ բերելու նպատակով. աւելի ճիշդ, գտնելու Աւետարաններու միջեւ եղած տարբերութիւնները եւ դուրս ձգելու զանոնք, պահելով միայն նման նախադասութիւններն ու միտքերը: Այդպիսի աշխատանքները կ'անուանուին համաքարքառ, որ կը նշանակէ «համաձայն, միաձայն, միաբան, ներդաշնակ»:

Մատենագրութեան տուեալներու համաձայն՝ առաջին համաքարքառը կը վերագրուի Տատիանոս Ասորիին, որը Բ. դարու հեղինակ է: Այդ դարը քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ այնպիսի ժամանակաշրջան մըն էր, երբ գործող պայքար կ'երթար քրիստոնէական եւ հեթանոսական կրօններու միջեւ: Քրիստոնէութեան հակառակորդները անողոք քննադատութեան կ'ենթարկէին քրիստոնէութեան հիմք հանդիսացող չորս Աւետարանները, որոնց մէջ հակասութիւններ կը տեսնէին Քրիստոսի անձի, կեանքի, վարդապետութեան վերաբերեալ: Եւ այդ պայքարը կը դրդէ, որպէս զի քրիստոնէութեան կողմնակիցները անդրադառնան Աւետարաններու միջեւ եղած հակասութիւններուն եւ վերացնեն զանոնք: Այդ գործին առաջինը ձեռնամուխ կ'ըլլայ

Տատիանոս Ասորիին: Ան չորս Աւետարանները կը համեմատէ իրարու հետ, կ'ընտրէ նման նախադասութիւնները եւ այդ չորսէն կը կազմէ մէկը, որը յունա-լատինական աղբիւրներու մէջ կ'անուանուի *diatessaron*, որ բառացի կը թարգմանուի «Աւետարան առ ի չորից»:

Հայ մատենագրութեան մէջ Ե. դարու ընթացքին արդէն կը հանդիպինք համաքարքառ քառին՝ գործածուած վերոյիշեալ իմաստով: Դ. դարու ասորական մատենագիր Եփրեմ Խուրի Ասորիին կատարել է Տատիանոս Ասորու համաքարքառի մեկնութիւնը, որը Ե. դարու մէջ թարգմանուած է հայերէն ու վերնագրուած «Մեկնութիւն համաքարքառի, որ ըստ չորից աւետարանչաց» (1): Ի դէպ, պահպանուած է այդ աշխատութեան միայն հայերէն օրինակը:

Եփրեմ Խուրի Ասորիի կատարած համաքարքառի մեկնութեան մասին գաղափար կազմելու համար բերեմք քանի մը օրինակներ. այսպէս՝

«Ձոր ինչ ասեմ ձեզ ի խաւարի, ասացէ՛ք զայն ի լուսոյ». մեկնութիւնը՝ «Ձոր ինչ ծածուկ խօսիմ ընդ ձեզ, ի ձայն բարձր քարոզեսցիք»:

Կամ՝ «Երկուս, ասէ, ճնճողուկ դանկի միոջ վաճառին». մեկնութիւնը՝ «Երկուս եւ ոչ թէ մի: Ցուցանել կամեցաւ գտկարութիւն ճնճողկին: Իսկ որ առաւելքն են, մի մի վաճառին. եւ որ տկարքն են, միանգամայն քազումք իբրեւ զբանջար վաճառին» (2): Եփրեմ Խուրին այս ձեւով կը մեկնէ ամբողջ համաքարքառը:

Հայագէտ-լեզուաբան Պօղոս Էսապալեանը (1910-1973թթ.) Տատիանոս

Ասորիի համաքարքառի վերաբերեալ քննական հետազոտութիւն մըն է կատարած ու պարզած, որ Ե. դարու մէջ այդ համաքարքառը թարգմանուած է եղբր հայերէն եւ լայն գործածութիւն է ունեցեր: Տատիանոսի համաքարքառէն, Ագաթանգեղոսի, Եզնիկ Կողբացիի, Ղազար Փարպեցիի երկերէն քաղած առանձին հատուածներ համադրելով միմեանց հետ՝ ան ապացուցած է համաքարքառի ազդեցութիւնը յիշեալ մատենագիրներու վրայ: Այդ բանը հաստատելու համար քերեմք հետեւեալ օրինակները:

«Ես ոչ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգարէս, այլ կատարել» (Համաքարքառ): «Եկի կատարել զօրէնս եւ զմարգարէս» (Ագաթանգեղոս): Կամ՝ «Որ հայեսցի ի կին մարդ ի պատնառս ցանկութեան՝ անդէն իսկ շնացաւ ի սրտի իւրում» (Համաքարքառ):

«Որ հայի ի կին մարդ առ ի ցանկանալոյ, անդէն շնացաւ ի սրտի իւրում» (Եզնիկ Կողբացի):

«Որ հայի ի կին մարդ ի պատնառս ցանկութեան անդէն շնացաւ ընդ նմա ի սրտի իւրում» (Ղ. Փարպեցի):

Այս եւ քանի մը այլ հատուածներ համեմատելով Աւետարաններու եւ Տատիանոսի նոյն հատուածներու հետ՝ Պօղոս էսապալեանը այն հետեւութիւնն է ըրած, թէ մեր մատենագիրները օգտուած են Համաքարքառէն եւ ոչ թէ Աստուածաշունչէն, որովհետեւ այդ հատուածները համաքարքառին աւելի մօտ են, քան Աստուածաշունչին (3):

Եւսեբիոս Կեսարացիի նամակէ մը՝ գրուած ոմն Կարալիանոսի (4), կը տեղեկանանք, որ Գ. դարու մէջ համաքարքառ է կազմեր քրիստոնեայ իմաստասէր Ամոն Աղեփանդացին: Ան չորս Աւետարանները աղիւսակի ձեւով դրած է իրարու ղու: Ատոր համար անոր համաքարքառը կարելի է կոչել աղիւսակային համաքարքառ:

Յաջորդ դարու մէջ համաքարքառ է կազմած նոյն ինքը՝ Եւսեբիոս Կեսարացին: Անոր համաքարքառը Ե. դարու առաջին կէսին թարգմանուել է հայերէն: Եւսեբիոս Կեսարացին եւս կազմած է չորս Աւետարաններու համաքարքառը: Ան իւրաքանչիւր Աւետարան քաժնած է հատուածներու եւ ապա որոշած է, թէ քանի՞ իրարու նման հատուածներ (զուգորդումներ) կան եւ քանի՞ Աւետարանի մէջ՝ չորսի, երեքի, երկուի: Այդ նմանութիւններու հիման վրայ Եւսեբիոսը իյայտ է քերած 10 տեսակի խմբաւորումներ եւ ատոնք անուանած է կանոններ կամ աղիւսակներ (5): Այսպէս՝

Ա. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս-Ղուկաս-Յովհաննէս (71 զուգորդում):

Բ. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս-Ղուկաս (111 զուգորդում):

Գ. կանոն՝ Մատթէոս-Ղուկաս-Յովհաննէս (22 զուգորդում):

Դ. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս-Յովհաննէս (26 զուգորդում):

Ե. կանոն՝ Մատթէոս-Ղուկաս (80 զուգորդում):

Զ. կանոն՝ Մատթէոս-Մարկոս (48 զուգորդում):

Է. կանոն՝ Մատթէոս-Յովհաննէս (13 զուգորդում):

Ը. կանոն՝ Ղուկաս-Մարկոս (13 զուգորդում):

Թ. կանոն՝ Ղուկաս-Յովհաննէս (21 զուգորդում):

Ժ. կանոն՝ զուգահեռ չունեցող հատուածներ. ա) Մատթէոս՝ (61 հատուած), բ) Մարկոս (19 հատուած), գ) Ղուկաս (73 հատուած), դ) Յովհաննէս (98 հատուած):

Եթէ Ամոն Աղեփանդացին Աւետարաններու նման հատուածները կը նշէր քնագրերով, ապա Եւսեբիոս Կեսարացին կը նշանակէ տառերով: Ինչպէս, օրինակ՝

Ա. կանոն՝

Մատթեոս Մարկոս Ղուկաս Յովհաննէս

Ը Բ Է Ժ

ԺԱ Դ Ժ Զ

Նման համաբարբառներն ալ կարելի է կոչել աղիւսակածի կամ կանոնածի համաբարբառ:

ԺԳ դարէն սկսեալ հայկական ձեռագիրներու մէջ հանդէս կու գայ կանոնածի կամ աղիւսակածի համաբարբառի նոր տեսակ մը, ըստ որում Աւետարանները կը բաղդատուին մէկմէկու հետ: Այդ կանոնները չորսն են, այսինքն՝ իւրաքանչիւր Աւետարանի համար մէկը, եւ գետեղուած են անոր սկիզբը: Այդպիսի կանոններ կան Զօհրապեան հրատարակութեան մէկ հատորանի Աստուածաշունչի մէջ (6):

Գնալով կը կատարելագործուին համաբարբառ կազմելու սկզբունքները, եւ ի վերջոյ հանդէս կու գայ բառարանային սկզբունքով կազմուած համաբարբառը: Նման համաբարբառները եւրոպական գրականութեան մէջ անուանուած են Concordantia (concordantiae), Concordance, harmonia, simphonia.

Նոր տեսակի համաբարբառի հիմնադիր կը համարուի Փարիզի Դոմինիկեան վանական, Կարտինալ դե-Սանկտո Կառօ Հուգոնը (1206-1263 թթ.): Ան դոմինիկեան 500 վանականներու աջակցութեամբ 1263թ. աւարտած է Սուրբ Գիրքի լատիներէն քնագրի համաբարբառը՝ Concordantiae Sarcorum Bibliorum («Համաբարբառ Սուրբ Գրոց») (7): Հուգոնը Աստուածաշունչի իւրաքանչիւր գիրք կը բաժնէ գլուխներու, գլուխները՝ հատուածներու եւ ատոմք կը նշանակէ տառերով լուսանցքներուն վրայ:

Հայերը երկար ժամանակ օգտագործած են թարգմանական համաբարբառները, իսկ յետոյ ստեղծած են իրենց սեփական համաբարբառները: ԺԸ դարու

սկզբնաւորութիւնէն հանդէս կու գան հայկական ինքնուրոյն համաբարբառները՝ կազմուած այբբենական կարգով, այսինքն՝ բառարանային սկզբունքով: Արգրումեցի Անանիա Ալլավերդեանը (8) 1709թ. Շամախի քաղաքը կազմեր է համաբարբառ, որն ունի հետեւեալ վերնագիրը՝ «Ցանկ սրբոց չորից աւետարանչացն Մատթեոսի, Մարկոսի, Ղուկասու (եւ) Յովհաննու: Հաւաքեալ ի վերայ յայբբենի, գեմի եւ դայի մինչեւ վերջ քէի եւ օյի, բազում աշխատասիրութեամբ, վասն զի ոչ ունելով օրինակ իմն ցանկի, հագիւ կարացի այսֆանս հաւաքել ի սուրբ Աւետարանէ, սակս դիւրաւ գտանելոյ զբանսն յԱւետարանոջ»: Ալլավերդեանը իւրաքանչիւր գլխաբառի համար ընտրած է վկայութիւններ, որոնք բառակապակցութիւններ են կամ շատ համառօտ նախադասութիւններ:

ԺԸ դարու կէսէն սկսած հանդէս կու գան հայկական տպագիր համաբարբառները, որոնցմէ առաջինը հայ խոշոր քերական, տաղերգու Պաղտատար Դպիրի (1683-1768թթ.) համաբարբառն է: Այն ունի շատ ընդարձակ վերնագիր՝ «Անուամբն Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Գրքոյն որ կոչի Ցանկ Գիրք Նոր Կտակարանին: Որ պարունակէ յինքեան զբանս ոմանս երեւելիս, եղեալ ըստ այբբենական կարգին հանդերձ համաբարբառով գլխոցն եւ համաձայն տրնատմանց: Առ ի դիւրապէս գտանել զոր ինչ եւ խնդրիցէ ոք բանս ի սուրբ Նոր Կտակարանին: Կ. Պոլիս, 1753: Ի փառս միշտ փառաւորեալ անւանն վերեղելոյ գեր քան զգեր վեհագոյն միոյ գերագոյական աստուածութեան ամենասուրբ Ներորդութեանն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Ամէն»: Ի հարկէ հայ մատենագրութեան մէջ այն կը յիշատակուի խիստ համառօտ՝ «Ցանկ Գիրք Նոր Կտակարանին» վերնագրով: Սակայն բուն վերնագրին մէջ

Դպիրը շատ համառօտակի կը ներկայացնէ համաքարքառի կառուցուածքն ու նպատակը, այն է՝ քառերը տրուած են այլքեմական կարգով, գլուխներու համաքարքիւերու եւ տողերու նշումով, որպէս զի հետաքրքրուողը դիւրութեամբ կարենայ գտնել այն, ինչ որ պէտք կ'ըլլայ իրեն նոր Կտակարանին մէջ: Այդ համաքարքառի ծաւալն է 176 էջ:

Մեր երկրորդ տպագիր համաքարքառն է Զմիւռնիայի Նոր Կտակարանի համաքարքառը (9), որը 604 էջանոց աշխատանք է, իւրաքանչիւր էջը բաղկացած երկու սիւնակէ: Համաքարքառի վրայ կազմողի անունը թեւեւ չի նշուած, սակայն Աստուածաշունչի աշխարհաբար բնագրի համաքարքառի հեղինակ Վահան Սահակեանը այն կը վերագրէ Դիոնեսիոս Վարդապետին (10):

Մեր առաջին (մանաւանդ Զմիւռնիայի) համաքարքառների դերը շատ մեծ է նոր, աւելի կատարելագործուած համաքարքառի կազմման համար, որպիսին եղաւ Թադէոս Աստուածատուրեանի կազմած Աստուածաշունչի համաքարքառը (11): Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի միաբան, վարդապետ Թադէոս Աստուածատուրեանը (1831-1906թթ.) 1860-1867թթ. ընթացքին կազմած է Հին եւ Նոր Կտակարաններու համաքարքառը, որը կը հրատարակուի քաւական ուշ, 1895թ., Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց տպարանէն: Աստուածաբանութեան դասատու, քահանայ Թորոս Տէր-Իսահակեան Զուղայեցիին համաքարքառին կցած իր «Տեսութիւն ի վերայ Համաքարքառի Ս. Գրոց» խօսքին մէջ կը գրէ համաքարքառի կազմութեան, պատմութեան, կիրառութեան եւ նշանակութեան մասին: Ան կը նշէ, որ համաքարքառը կազմելու ժամանակ Թադէոս Աստուածատուրեանը օգտուած է Հուգոնի եւ Զմիւռնիայի համաքարքառներու

կազմութեան սկզբունքներէն, միեւնոյն ատեն լրացնելով ու կատարելագործելով անոնք: Թորոս Տէր-Իսահակեանի կարծիքով՝ համաքարքառի նշանակութիւնը մեծ է ոչ միայն աստուածաբանական, այլ նաեւ լեզուաբանական առումով, լեզուական առնչութիւններու, քառերու իմաստներու եւ անոնց կիրառութիւններու ուսումնասիրութեան համար (12):

Թադէոս Աստուածատուրեանի համաքարքառի համար հիմք է դարձեր Աստուածաշունչի 1860թ. Վենետիկեան հրատարակութիւնը: Համաքարքառի յառաջաբանի մէջ Աստուածատուրեանը կը նշէ համաքարքառի կազմման եօթը սկզբունք, այսպէս՝ Աստուած եւ Տէր, Յիսուս եւ Քրիստոս գոյգերու գլխաբառը առաջին քաղաղրիչն է, անուններու գլխաբառը՝ եզակի ուղղականը, բայերունը՝ անբերելոյթը, պարբերութեան սկզբի եւ շաղկապը դուրս կը ձգուի, աւ երկհնչիւնի փոխարէն Օ կը գործածուի: Սակայն պէտք է շեշտել, որ ատոնցմով բնաւ չեն լմնար բոլոր սկզբունքները: Օրինակ, ոչինչ է ըսուած քառերու ընդգրկման, ընտրած վկայութիւններու ծաւալի մասին եւ այլն:

Ի տարբերութիւն նախորդ համաքարքառներու՝ Թադէոս Աստուածատուրեանի համաքարքառը կազմուած է այլքեմական կարգով. հոն տեղ են գտած Աստուածաշունչի մէջ գործածուած գոյականները, բայերը, ածականները եւ առանձին քառեր միւս խօսքի մասերէն: Այդ կը նշանակէ՝ հոն տեղ չեն գտեր դերանունները, շաղկապները, նախդիրները, մակբայներու մի մասը, եղանակաւորող քառերը, ձայնարկութիւնները, նոյնիսկ ասել բայը: Գլխաքառերու համար ընտրուած վկայութիւնները խիստ համառօտ են, առանց ստորոգման: Օրինակ՝

ԱԴԱՄ (գլխաքառը կը տրուի գլխագիրներով).

ԾՆՆ. Բ 21 ... թմբրութիւն ի վերայ

Ադամայ

Ա. Կորն. ԺԵ 45. Մարդն առաջին Ադամ ի շունչ.

Լաւ կ'ըլլար, եթէ առոնց համար համապատասխանաբար վերցուած ըլլային «Արկ Տէր Աստուած թմբրութիւն ի վերայ Ադամայ» եւ «Եղեւ մարդն առ աջին Ադամ ի շունչ կենդանի» նախադասութիւնները:

Պակասութիւններով հանդերձ մեծ է եղեր եւ է Թադէոս Աստուածատուրեանի կազմած համարաբառի գիտական ու գործնական նշանակութիւնը: Անկէ միշտ ալ օգտուած են եւ կ'օգտուին գրաբարագէտները: Բանասէրներ, լեզուաբաններ եւ այլ մասնագէտներ անոր հիման վրայ կը կատարեն գիտական զանազան ուսումնասիրութիւններ: Սակայն համարաբառի դերը մասնաւորապէս մեծ է եղեր հոգեւորականներու համար: Այդ մասին Վահան Սահակեանը իր կազմած համարաբառի յառաջաբանի մէջ 1963թ. կը գրէ. «Այս վերջինը (խօսքը Թադէոս Աստուածատուրեանի համարաբառի մասին է - Գ. Թ.) հսկայ, մեծադիր հատոր մըն է, հոյակապ, կոթողական աշխատասիրութիւն մը, որ ներկայիս ալ գործածութեան մէջ է Հայց. Եկեղեցւոյ Դպրեվանդներուն մէջ» (13):

Բայց եւ այնպէս յիշատակուած եւ չյիշատակուած կարգ մը թերութիւններու պատճառաւ Թ. Աստուածատուրեանի համարաբառը չի կրնար բաւարարել աշխարհականներու եւ հոգեւորականներու այսօրուան բոլոր պահանջները: Ֆրանսացի անուանի հայագէտ Անթուան Մէլլէն (1866-1936թթ.) այդ համարաբառի մասին գրած է. «1895թ. Երուսաղէմում հրատարակուած Աստուածաշունչի համարաբառը բաւականին արատաւոր է եւ թերի» (14):

1963թ. Պէյրութ քաղաքի մէջ լոյս կը տեսնէ Վահան Սահակեանի կազմած

Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութեան համարաբառը (15): Աշխարհաբար համարաբառի անհրաժեշտութիւնը կազմողը կը հիմնաւորէ վերջին հարիւր տարիներին արեւմտահայութեան կողմէ Աստուածաշունչի աշխարհաբար տեքստէն լայնօրէն օգտուելու հանգամանով: Ըստ նրան՝ համարաբառի նպատակը «Սուրբ-գրասէր մեր ազգին ծառայութիւն մատուցելն է» (16):

Վահան Սահակեանի համարաբառը իր կազմութեան սկզբունքներով նման է Թադէոս Աստուածատուրեանի համարաբառին: Այդ մասին ան կը գրէ. «Աստուածատուրեանի գրաբար համարաբառը հիմ եւ առաջնորդ եղաւ մեր աշխատասիրութեան» (17):

Աշխարհի շատ ժողովուրդներ, զգալով համարաբառի դերն ու նշանակութիւնը բանասիրութեան, լեզուաբանութեան, տեքստաբանութեան, գիտութեան պատմութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար, Աստուածաշունչից բացի, կազմած են նաեւ իրենց մեծ գրողներու, բանաստեղծներու, իմաստասէրներու ստեղծագործութիւններու համարաբառները: Այսպէս օրինակ, համարաբառի են վերածուած Շէյքսպիրի, Կէօթէի, Մոլիէրի, Սերուանթէսի, Պուշկինի եւ այլոց երկերը:

Նման համարաբառներ ունենալու ինդրով մտահոգուած են եղեր նաեւ հայ աշխարհական ու հոգեւոր մտաւորականներէն շատերը: Այս բնագաւառին մէջ եւս մասնաւորապէս մեծ է Մխիթարեաններու ծառայութիւնը: Սկսած ԺԼ դարէն մինչեւ մեր օրերը անոնք կազմած են Ե. դարու հայ մատենագիրներու, ինչպէս նաեւ Ոսկեբերանի, Պօղոսի, Ս. Բարսեղի, Եւսեբիոս Կեսարացիի, Սեբերիանոսի եւ այլոց գիրքերու քարտաբանները, իսկ Եզնիկ Կողբացիի, Եղիշէի, Գրիգոր Նարեկացիի եւ Բանի մը այլ հեղինակներու

երկերը վերածած են համաքարքառներու, որոնք, ցաւօք սրտի, մնացած են անտիպ:

1950ական թուերին համաքարքառի կազմման նոր փուլ մը կը սկսուի Հայաստանի գիտութիւններու կանառէն ներս: Կանառի մասնագէտներու խումբ մը՝ ակադեմիկոս Արարատ Ղարիբեանի ընդհանուր ղեկավարութեամբ, հիմք ունենալով նախորդ, մանաւանդ Թադէոս Աստուածատուրեանի համաքարքառը, նախ կը կազմէ Ե-Ժէ դարերու գրաքարագիր շուրջ քառասուն հեղինակներու երկերի քարտարանները, եւ ապա ատոնց հիման վրայ՝ անոնց համաքարքառները: Բոլոր համաքարքառները ըստ կազմութեան կարելի է խմբաւորել երկու տեսակի մէջ՝ քառա-հերականական եւ քնագրային (տեքստուալ): Առաջին տեսակին կը պատկանին Մովսէս Խորենացիի, Ներշէի, Ղազար Փարպեցիի երկերի համաքարքառները: Եթէ առաջին տեսակի համաքարքառներու մէջ այբբենական եւ հերականական որոշակի կարգով տեղ են գտեր հեղինակի գործածած բոլոր բառերն իրենց կիրառութիւններով, ապա քնագրային համաքարքառներու մէջ իւրաքանչիւր բառի համար բերուած են նաեւ քնագրային ընդարձակ վկայութիւններ: Բնագրային առաջին համաքարքառը լոյս տեսաւ 1972թ. (Եզնիկ Կողբացի, Նղծ աղանդոց, կազմող՝ Գ. Թօսունեան): Անոր յաջորդեցին Կորիւնի, Ագաթանգեղոսի, Փ. Բուզանդի, Ներշէի, Ղ. Փարպեցիի, Մ. Խորենացիի, Ղեւոնդ Վարդապետի, Գր. Նարեկացիի, Յովհաննէս Դրասխանակերտցիի, Ասողիկի, Մխիթար Անեցիի, Մխիթար Այրիվանեցիի, Վարդան Պատմիչի, Ֆրիկի եւ ուրիշ շատ հեղինակներու համաքարքառները, որոնք հրատարակուած են գլխաւոր (ռոտատոր) մեքենայով մոմաթերթերը քազմացնելու միջոցով: Ցաւօք սրտի, կազմուած քազմաթիւ համաքարքառներ ալ ցարդ

մնացած են անտիպ, ինչպիսիք են՝ Ստ. Օրբէլեանի, Սմբատ Սպարապետի, Ուխտանէս Եպիսկոպոսի, Յովհան Օսնեցիի, Արիստակէս Լաստիվերդցիի, Մխիթար Հերացիի, Կիրակոս Գանձակեցիի, Վարդան Բարձրբերդցիի եւ շատ ուրիշ հեղինակներու երկերի համաքարքառները:

Համաքարքառները, առանձնապէս անոնց քնագրային տեսակները լայն հնարաւորութիւն կ'ընձեռեն ուսումնասիրելու ոչ միայն տուեալ հեղինակի լեզուն, այլ նաեւ քաղդատելու տարբեր հեղինակներու ու տարբեր ժամանակներու լեզուները միմեանց հետ եւ հանգամանօրէն քացայայտելու լեզուական առանձին շերտերը:

Համաքարքառը հարիւրաւոր անգամ կը դիւրացնէ ու կը փութացնէ հետազոտողի աշխատանքը: Համաքարքառները մեծ օժանդակութիւն կրնան ցոյց տալ բանասէրին, լեզուաբանին, պատմաբանին, իմաստասէրին եւ բոլոր անոնց, ովքեր կը հետաքրքրուին լեզուի, գրականութեան, մշակոյթի եւ ժողովուրդներու պատմութեան հարցերով:

Համաքարքառի դերն ու նշանակութիւնը շատ քարձք են գնահատեր աշխարհի քազմաթիւ հայագէտներ, ինչպէս, օրինակ, Յակոբ Անասեանը, Էդմոնդ Շիւտցը, Զ. Բոլոնիեզին, Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեանը, Վ. Շիլակաձէն, Գ. Թօսունեանը եւ ուրիշներ: Պատմաբան-հայագէտ Յ. Անասեանը հայկական համաքարքառներու մասին գրած է հետեւեալը. «Հայագիտութիւնը մեր օրերում, եթէ ուզում է շարունակել իր զարգացման ընթացքը համաշխարհային մակարդակով, չի կարող անտեսել բանասիրական աշխարհում կիրառուող ժամանակակից մեթոդները, որոնց թուով՝ հետազոտութեան համաքարքառային մեթոդը: Հայ բանասիրութիւնն ամէն փայլափոխում իր առջեւ ծառացած է

գտնում աղբիւրագիտական եւ քննադարանական խնդիրներ, որոնց արագ լուծմանը կարելի է հասնել միայն համաքարքառի օգնութեամբ» (18):

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Սրբոյն եփրեմի մատենագրութիւնք, հատոր 2, Վենետիկ, 1836.
2. Անդ, էջ 88-89.
3. Տե՛ս Պ. Էսապալեան, Տատիանոսի համաքարքառն եւ հայերէն Աւետարաններու առաջին քարգմանութիւնը, Վիեննա, 1937.
4. Ա. Վարդանեան, Մատենագրութիւնք Եւքաղի, Վիեննա, 1930.
5. Այդ աղիւսակները կան Երեւանի Մ. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի քիւ 2374, 6200, 7735 ձեռագիրներու մէջ:
6. Աստուածաշունչ մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց, Վենետիկ, 1805.
7. Տե՛ս Բրոկհաուզի եւ Եֆրոնի հանրագիտական քառարանը, Ս. Պետերբուրգ, 1900, հատոր 58, էջ 954 (ռուսերէն):

8. Տե՛ս Երեւանի Մ. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի քիւ 2099 ձեռագիրը:
9. Համաքարքառ կամ նմանաձայն քառից նորոյ Կտակարանի այրքենական կարգաւ շարադասեալ, Զմիւռնիա, 1848.
10. Վահան Սահակեան, Համաքարքառ Աստուածաշունչ մատեանի Հին եւ Նոր Կտակարանաց արդի աշխարհարարով, Պէյրութ, 1963, էջ Դ:
11. Թագէոս Աստուածատուրեան, Համաքարքառ Հին եւ Նոր Կտակարանաց, Երուսաղէմ, 1895.
12. Անդ, էջ Թ:
13. Վահան Սահակեան, Համաքարքառ Աստուածաշունչ մատեանի, էջ Գ:
14. Տե՛ս Ա. Մէլլէ, դասական հայերէնի համեմատական քերականութեան ուրուագիծ, քարգմանիչ՝ Մարտիրոս Մինասեան, Ժնեւ, 1988 էջ 16.
15. Վահան Սահակեան, Համաքարքառ Աստուածաշունչ մատեանի Հին եւ Նոր Կտակարանաց արդի աշխարհարարով, Պէյրութ, 1963.
16. Անդ, էջ Դ.
17. Անդ, էջ Դ.
- 18 Տե՛ս «Էջմիածին» (ամսագիր), 1972, քիւ Բ, էջ 59:

ԳԷՈՐԳ ԹՕՍՈՒՆԵԱՆ

ԵՐԳԻՇԱՆՔ

ԹԷ ՈՐԲԱՆ ԽՐԹԻՆ ԿԱՐՈՂ Է ԼԻՆԵԼ ԳՐԱԲԱՐԸ

Գրաբարը՝ Հայոց հին գրական լեզուն, թեև ընդհանուր առմամբ շատ հեռու չէ արդի հայերենից, սակայն շատերի համար անմատչելի է։ Վերջին շրջանում անել է հետաքրքրությունը գրաբարի նկատմամբ։ զանազան ուսումնական հաստատություններում այն դասաւանդում է որպէս հիմնական կամ օժանդակ առարկայ։ Ստորեւ մենք ներկայացնում ենք հայ միջնադարեան ամենանշանաւոր հեղինակներից մէկի՝ խրթին գրաբար օգտագործող Գրիգոր Մագիստրոսի, մի փոքր երկի վերծանութիւնը՝ կատարուած Հրաչեայ Անաոեանի կողմից։

Յիշեալ երկը, որը կարելի է երգիծական ժանրին դասել (այն Գրիգոր Մագիստրոսի կծու պարսաւանքն է ուղղուած իր հակառակորդներից մէկին) իր լակոնիկ, խրթին ոճով յատկանշական չէ մեր միջնադարեան գրականութեան համար. եւ ծածկագրի պէս մի բան է, որը չեն կարողացել վերծանել նաեւ գրաբարի գիտակներից շատերը։ Բայց Անաոեանին յաջողուել է վերծանել այն եւ հրապարակել «Հանդէս Ամսօրեայ»ում 1923թ.։

Ներկայացնում ենք հատուածներ այդ յօդուածից հիմնականում մէջ բերելով՝ նախաբանը, բուն բնագիրը, վերակազմեալ բնագիրը եւ աշխարհաբար թարգմանութիւնը։ Ձեռք ներկայացնում բառերի հեղինակային հանգամանալից բացատրութիւնները եւ վերծանութեան մանրամասները. քանի որ մեր նպատակն է պարզապէս պատկերացում տալ այն մասին, թէ որքան խրթին կարող է լինել գրաբարը։

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ «ՄՐԳՈՒՋ ՓԱՆԱՔ»Ի ԼՈՒԾՈՒՄԸ

ԺԱ դարու հեղինակ խրթնախօսն Մագիստրոս՝ չորս փոքր ոտանաւոր գրութիւն թողուցած է մեզի. որոնք իրենց առաջին բառերու համաձայն կը կոչուին 1. «Գամագտական». 2. «Մրգուզ փանաք». 3. «Գանգիւն քախիւն». 4. «Կէտ կարթիւ» (տպուած վերջին անգամ Ալեքսանդրապոլ, 1910 Կ. Կոստանեանի հրատարակութեամբ. «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը» էջ 133-135 եւ 236-240)։

Եզիպտական մեհենագիր գրութեանց նման անիմանալի բաներ էին ասոնք, երբ յանկարծ Նորայր Բիւզանդացին Շամայուիոնի նման գտաւ հանելուկին բանալին եւ առաջին անգամ ինքը ձեռք գարկաւ լուծման գործին։ Այս բանալին էր «Գամագտական»ի առաջին կէսին թարգմանութիւնը, զոր թողուցեր էր ինքը Մագիստրոսը, որով եւ կարելի եղաւ այդ անիմանալի գրուածքին առաջին կէսին գաղտնիքներուն թափանցել (տե՛ս «Բանբեր» 1900, էջ 119-140)։

Նորայրի գործը շարունակեց Հ. Գ. Մէնելիշեան, որ հիմնուելով Մագիստրոսի կիսատ թարգմանութեան եւ հին ձեռագիրներու մէջ պահուած Բերթողական բառ-գրքերու վրայ՝ շատ յաջող կերպով լուծեց ամբողջ Գամագտականը (տե՛ս Գրիգորի Մագիստրոսի «Գամագտականի» «ամբողջական լուծում»։ երկասիրեց Հ. Գ. Մ. Վ.

Մենեւիշեան, Վիեննա, 1912):

Այսպէս վերջացաւ «Գամագտական»ի գործը:

Քաջալերուելով Հ. Մենեւիշեանի օրինակէն եւ հետեւելով մասամբ իր գծած ուղիին՝ կը ձեռնարկեմ ես ալ լուծելու Մագիստրոսի երկրորդ անիմանալի գրութիւնը «Մրգուզ Փանաֆ»ը:

Իբր բնագիր կը գործածեմ Կոստանեանի հրատարակածը (էջ 237), հանդերձ ձեռագրական տարբերութեամբ (էջ 279), իսկ իբր մեկնութեան միջոց ունիմ Նոր Հայկազեան բառարանը (ՆՀԲ). Առձեռնը (ՍԲ). Մենեւիշեանի գիրքը եւ Երեմիա վարդապետի «Բառգիրք հայոց»ի կրկին հրատարակութիւնները (Ա. տպ. Ալիկոռնա. 1968 թ. տպ. 1729):

ԲՆԱԳԻՐ

(Ըստ Կ. Կոստանեանի, էջ 237)

- 1.- Մրգուզ փանաֆ ծրդեալ ծեֆեալ անհոյծ ոգեալ յառեալ.
2. Իրագեկ խանտեալ մանձրեալ յարագինեալ իսկոյն յահրեալ.
3. Մանչուկ մանչոն ճահեմեալ դամեկեալ ըմբահակեալ.
4. Դիւրադատ պատեմեալ անոահավար պարայածեալ:
5. Որջասոյգ եւ գրուանող ծեֆեալ նոծեալ ապագոնեալ.
6. Փինատ քեֆըտ փեացեալ ապա գինիւ քաց ասացեալ.
7. Հի՞կէն գոյս կոյր կոպանեալ թափառական կոկոզացեալ.
8. Ամայի բաղադրեալ առ վիրական ի գուր խոնջեալ:
9. Անխորասոյգ արբոբ կարծեալ արտօրինեալ բարուրեալ.
10. Անդրուստ գրուակ բոսոր անիրապէս ըմբոշխորեալ.
11. Անճոռնի տիպ դիմառեալ ապաժաման լաւից եղեալ.
12. Ընկրկեալ թոպեալ թրմեալ խողեալ ի յայտ տրամակայեալ:
13. Բոսորագոյն հաշմեալ չույածական արտալածեալ.
14. Իւղագործ կիւտ կածմական յուզեալ խուզեալ եւ խողխողեալ.
15. Անհեթեթ վիթխարացեալ հրագիմացող գաղափարեալ
16. Մեզգեւտ մախիզ գոփեալ միտեալ յարդեալ յարդեալ առասանեալ:

ՎԵՐԱԿԱԶՄԵԱԼ ԲՆԱԳԻՐ

- 1.- Մրգուզ փանաֆ ծրդեալ ծեֆեալ անհոյծ ոգեալ յառեալ.
2. Իրագեկ խանտեալ մանձրեալ յարագինեալ իսկոյն յահրեալ.
3. Մանչուկ մանչոն ճահեմեալ դամեկեալ ըմբահակեալ.
4. Դիւրադատ պատեմեալ անոահավար պարայածեալ:
5. Որջասոյգ եւ գրուանող ծեֆեալ, նոծեալ, ապագոնեալ.
6. Փինատ փեֆդ փեացեալ ապագինիւ քացասացեալ
7. Հիկէն գոս կոյր կոպանեալ. թափառական կոկոզացեալ.
8. Ամայի բաղադրեալ առվիրական ի գուր խոնջեալ:
9. Անխորասոյգ արգոբ կարծեալ արտօրինեալ բարուրեալ.
10. Անդրուստ գրուակ բոսոր անիրապէս ըմբոշխարեալ
11. Անճոռնի տիպ դիմառեալ ապաժաման լաւից եղեալ.
12. Ընկրկեալ թոպեալ թմրեալ թողեալ ի յայտ տրամակայեալ:

13. Բոսորագոյն հաշմեալ չույածական արտալածեալ.
14. Իւղագործ կիւղ կածնւ չան յուզեալ. խուզեալ եւ խողխողեալ
15. Անհեքեք վիթխարացեալ հրաշխմացող գաղափարեալ
16. Մեղդեա մախիգ գոփեալ միտեալ յարդեալ առասանեալ:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. Նայելով իմ հասարակ ըսածներուս՝ կը ցնդաբանէիր, թէ անոնք անպիտան, գծուծ ու աղտոտ բաներ են:
2. Երբ իրագեկ եղար, նախանձով վառեցար ու մրկեցար, ու զէնք առիր, շուտ մը դէմս յանդգնեցար:
3. (Իբրեւ) մանչուկ մը փոքր տղայ մը ստահակեցար ընդվզեցար եւ ըմբոստացար:
4. Դիւրին բան մը երեւեցաւ քեզի, բայց հիմա ճամբադ կորսնցուցած՝ ման կու գաս ասդին անդին:
5. Որչիդ մէջ պահուած՝ ծածուկ կը ցնդաբանէիր, հիմա (ընկճուեցար), պարտուեցար:
6. Խեղճ ու թշուառդ հպարտացեր էիր, հիմա յայտնապէս ու վճռաբար անզէն ու տկար կոչուեցար:
7. Ինչպէս կոյր կը դեգերիս թափառական, դու որ մեծամտեր էիր:
8. Ի զուր իրար խառնեցիր (գրուածքէս բան մը հասկնալու համար), ի զուր եւ ի զուր յոգնեցար:
9. Պարզ (կամ դիւրահասկանալի) խօսք մը համարեցիր, բայց չափէ դուրս դատապարտուեցար:
10. Նախատական ամօթալի խօսքը պարապ տեղը (կերար):
11. Դէմքդ անճոռնի կերպարանք մը առաւ (քիթդ-բերանդ թթուեցուցիր), լաւ բանի չհասար:
12. Ետ քաշուեցար, ծեծ ուտելով՝ թմրած մնացիր եւ յայտնի կերպով հասկցար (ըմբռնեցիր):
13. Ամօթահար ջարդուեցար, աստանդական հալածուեցար:
14. Թանաք-գրիչդ փնտրեցիր, որոնեցիր եւ խուզարկեցիր:
15. Շատ մեծ, խոշոր, հրաշալի գիտուն կարծեր էիր քեզ:
16. Բանտարկուած անտեղեակ, նեղը մնացած, խոնարհեցար կարգի եկար ու մարդ դարձար:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆԱԳՈՅՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ

Հնագոյն ֆաղափակըութեան օջախ Հայկական լեռնաշխարհում ստեղծուած նիւթական մշակոյթի համակարգում կարեւոր տեղ է զբաղեցնում մետաղագործութիւնը: Մարդու մշակած, կերպաւորած մետաղէ իրերի, առարկաների ամենահին նմուշները, պղնձէ կերտուածքների ոչ մեծ հաւաքածոն գտնուել են Հայաստանի հարաւում, Տիգրիս գետի վերին հոսանքում, Զայոնու Թեփեսի հնավայրում: Այդ գիւղատեղիում կատարուած հնագիտական պեղումների միջոցին յայտնաբերուել են արտակարգ հետաքրքիր նիւթեր՝ օֆսիդացած պղնձէ հանձաքարի (մալափիտ) բեկորներ, ուլունքներ, ձողիկ-ճորոցներ եւ ոչ մեծ ֆառանիստ ծակիչի բեկոր: Այդ առարկաները կերտուել են առանց ձուլելու, առանց ձուլադրոշմի, այլ կոելու, կոփելու սառը եղանակով: (1) Հնագիտական տուեալները հաւաստում են, որ յաջորդ երեք հազար տարիների ընթացքում Հին աշխարհում, այդ շարքում եւ Հայկական լեռնաշխարհում տեխնիկական, տեխնոլոգիական փոփոխութիւններ տեղի չեն ունցել: Պատմական այդ տեւական ժամանակաշրջանում շարունակում են կենցաղավարել տեխնիկական պարզունակ եղանակով կերտուած պղնձէ հասարակ, անշուք գարդերը: Հայկական լեռնաշխարհի հին մետաղագործները մ.թ.ա. V-IV հազարամեակներից սկսած իւրացնում են մետաղը մշակելու տեխնիկական բարդ եղանակներ եւ ստանում առաւել բարդ կառուցուածք ունեցող արտադրանք: Այս տեխնիկական առաջընթացի վկայութիւններ են էջմիածին ֆաղափին մերձակայ Թեղուտ (2) անուանով յայտնի հնավայրի եւ Նախիջեւանի Մոխրարլուրի (3) (Քուլթափայ) գտածոները: Այս յուշարձաններից յայտնի

դարձած ոչ մեծ ֆանակ ներկայացնող պղնձէ առարկաները ցոյց են տալիս, որ պերճանքի առարկաներին զուգընթաց երեւան են եկել աշխատանքային՝ ծակող, դանակ յիշեցնող գործիքներ, որոնք ստեղծուել են սառը եւ տաք եղանակներով՝ դարիեակներով (ձուլադրոշմներով, կաղապարներով): Պերճանքի առարկաներ եւ աշխատանքային գործիքներ պատրաստելու այդ եղանակն ըստ երեւոյթին շարունակում է մինչեւ մ.թ.ա. IV հազարամեակի կէսերը: Մետաղագործութեան վարպետները մ.թ.ա. IV հազարամեակի կէսերից սկսած իրացնում են տեխնիկական նոր եղանակ՝ դարիեակ-ձուլադրոշմների մէջ տաք եղանակով ձուլումը: Այդ նորարարութիւնը հնարաւորութիւն էր ընձեռում աւելի քիչ աշխատանք եւ ժամանակ վատնելով ստանալ, կերպաւորել առաւել զանգուածեղ եւ ժամանակակից գործիքներ ու գէմեր: Այդ նորարարութիւնը շատ մեծ, հանճարեղ տեխնիկական յայտնագործութիւն էր, որը զարգացման մի նոր աստիճանի բարձրացրեց հնագոյն մետաղագործութիւնը: Գիտութիւնը տակաւին դժուարանում է արձանագրել, թէ երբ եւ որտեղ է իրագործուել այդ արտակարգ կարեւոր յայտնագործութիւնը: Ցաւօք, մենք երբեք չենք իմանայ այն հանճարեղ վարպետին, որն առաջինը կիրառեց դարիեակ-ձուլադրոշմը (կաղապարը) որպէս միջոց, եղանակ պատրաստի մետաղէ կերտուածք ստանալու համար:

Հայկական լեռնաշխարհում դարիեակ ձուլադրոշմի կիրառութեան սկիզբը համընկնում է վաղ քրոնզի փուլի հետ: Այդ ժամանակի արգասիք են

արտադրութեան գործիքների առաջին գիտերը (Շենգալիթ, Գառնի, Արեւիկ, Նախիջեւան, Մոխրաբուր (Քիւլթափայ), Բարա-Դերվիշ եւ այլն): Հնագոյնը սեպածե կոթառով կացնի ձուլադրոշմն է, որը յայտնաբերուել է Երեւանից 20 կմ հեռավորութեան վրայ՝ Գառնի հնավայրում (է. Խանգաղեան): Հնագոյն բրոնզաձուլութեան այդ ինքնատիպ նմուշը՝ հրակայուն թրծած կաւից կերտուած դարիհակ-ձուլադրոշմը, գտնուել է կլոր յատակագիծ ունեցող կացարանում (մ.թ.ա. III հազ.), վաղ բրոնզեդարեան ուղեկցող հնագիտական նիւթերի հետ մէկտեղ: (4) Ձուլադրոշմի տապակի երկարութիւնը 17, լայնութիւնը 7 սմ. է: Եզրերին ունի երկու միջանկեալ փորուածքներ՝ միւս կէսին ամրացնելու համար: (5) Այդ ամրացումը, հպումը նրա համար էր, որ հեղուկ մետաղը ձուլելիս ձուլադրոշմ-դարիհակի փեղկերն իրար չկպչէին, որովհետեւ եթէ փեղկերը հպուած չլինէին, կերտուածքը կը դառնար անհաւասար եւ կը ստացուէր խոտան: Կոթառի հատուածում կայ յատուկ յարմարանք, որտեղ դրոււմ էր դիւրին ջարդուող ֆարից կամ թրծած կաւից ձող, որի շնորհիւ ձուլելուց յետոյ ստացոււմ էր բոլորածեւ միջուկ՝ կախակոթառ քացուածք փայտէ կոթը կացնին (տապարին) ամրացնելու համար: Ըստ ուսումնասիրողների՝ այդ դարիհակի մէջ արուած 11սմ. երկարութիւն ունեցող գիպսէ դրոշմուածքը դառնում էր նրբակերտ սեպածե կացին (տապար): (6) Թրծած հրակայուն կաւից կերտուած, յար եւ նման դրոշմուածքով վաղ բրոնզեդարեան դարիհակ է գտնուել Երեւան ֆաղափից շուրջ 50կմ. հեռավորութեան վրայ գտնուող Արեւիկ հնավայրում: Պահպանուած մասից կարելի է կռահել, որ այդ օրինակ դարիհակներում ձուլոււմ էին կլորաւուն կոթառի վերին մասով ու սեպածե իրանով կացիններ (տապարներ): (7) Դարիհակի երկու փեղկերի

հպումից փորի մասը (հատուածը) ազատ էր մնում, որտեղից էլ լցւում էր հեղուկ մետաղը, այսինքն՝ բրոնզը (պղնձի եւ անագի խառնուրդը), իսկ այդ անցքից ցնդում, դուրս էին գալիս գազերը: Դանդաղ սառչելով ու գազերը ցնդելով՝ ձուլուող բրոնզէ իրը դառնում էր պինդ, ամուր, առանց ճաքերի եւ գազերից առաջացած խոռոչների: Այդ գործընթացն ապահովում էր մետաղի համասեռ նստուածքը, աւելացնում կերտուող առարկայի ամրութիւնը (Նկ. Ա.): Գառնի եւ Արեւիկ բնակավայրերից յայտնաբերուած կաղապարով ստեղծուած կացինը (տապարը) նման է Նախիջեւանի Մոխրաբուր (Քիւլթափայ) գտնուած նմուշին (Նկ. Բ.): Այսօրինակ դարիհակ-կաղապարներում, ըստ ուսումնասիրողի, ձուլոււմ էին կացիններ առանց կոթառի համար նախատեսուող քացուածքի. կացինն ուղղակի կապւում, ամրացւում էր կոթառին: Կացնի տարբերակող այդ յատկանիշը ուսումնասիրողին թելադրել է յանգելու այն հետեւութեանը, որ Նախիջեւանի Մոխրաբուր հնավայրից յայտնի նմուշը կացնի (տապարի) տափակ տիպից կոթառավորի անցման առաւել վաղ ժամանակահատուածի արգասիք է, քան Գառնիից, Արեւիկից յայտնաբերուածները: (8) Բացառիկ հետաքրքիր դարիհակ է գտնուել այժմեան Երեւանի քաղկացուցիչ մաս կազմող, երբեմնի առանձին, հնագոյն բնակավայր Շենգալիթի (Նկ. Գ.) վերին հնագիտական շերտում (պեղել է հնագէտ Ս. Սարգսեանը): Հայաստանի հիմնաւորը բրոնզաձուլական գործի քարձր զարգացման գործընթացը առարկայօրէն հաւաստող այդ նմուշը մեզ է հասել տարաքախտաքար անասելի վատ պահպանուած վիճակում: Հայաստանի վաղ բրոնզեդարեան ժամանակահատուածի կառուցողական աւանդներին առանձնապատուկ կլոր յատակագիծ ունեցող մ.թ.ա. III

հազարամեակի կացարանի յատակին յայտնաբերուել են սպիտակ երանգ ունեցող ֆարից՝ կրաֆարից, այդ դարիեակի փեղկերից մէկի բեկորները միայն: (9) Սակայն այդ փոքր բեկորը հնարաւորութիւն է տալիս վերականգնելու այդօրինակ դարիեակներում ձուլուած կացինտապարների ձեւը: Հ. Մարտիրոս-եանը գտնում է, որ այդ կաղապարներում ձուլուել են Կումայրիի (Գիւմրի) շրջակայ տարածքում գտնուած բրոնզէ կացնի նման սեպածեւ սայրով, կտր կոթառով կացիններ: (10) Սեպածեւ կացնի այս տիպը, գտածոներից դատելով, լայն տարածում է ունեցել Հայկական լեռնաշխարհի բրոնզեդարեան մշակոյթում:

Ձուլադրոշմների առաւել ուշ ժամանակահատուածի է վերագրում Կումայրիից աւելի քան 10 կմ. հեռաւորութեան վրայ գտնուող մ.թ.ա. III հազարամեակի Հառին անունով յայտնի նշանաւոր հնավայրում, հանգուցեալ վաստակաշատ հնագէտ Տ. Ռաչատրեանի կողմից յայտնաբերուած դարիեակի նմուշը: Այդ լաւ պահպանուած, ոչ մեծ չափերի ձուլադրոշմի փեղկից դատելով՝ այն ծառայել է մանգաղածեւ բրոնզէ գործիք ձուլելու համար (Նկ. Դ.): Տ. Ռաչատրեանը ենթադրում է, որ այդպիսի կաղապարներում ձուլուած աշխատանքային գործիքը ծառայել է կաշի վերամշակելու համար (11): Հայկական լեռնաշխարհում վերը յիշուած դարիեակներից բացի գտնուել են նաեւ մի քանի իւրօրինակ դարիեակներ, որոնց մէջ պատրաստուել են պղնձէ եւ բրոնզէ ձուլակտորներ:

Այդ կաղապարները որպէս կանոն ունեցել են վերին մասում քացուածքով տաշտածեւ կառուցուածք: Վերջիններիս ձուլակտորները ըստ երեւոյթին ծառայել են հեռաւոր հանգուցուրկ տեղեր փոխադրելու եւ այլ ապրանքներով փոխանակելու համար: Մէկ փեղկով,

տաշտածեւ այդպիսի կաղապարներ են գտնուել մ.թ.ա. երրորդ հազարամեակի բնակավայրերում, մասնաւորապէս Շիրակում՝ Կումայրիի (Գիւմրի) մօտ, Կառնուտ հնավայրում, Նախիջեւանի Մոխրաբլուր (Քիլթափայ) (12) յուշարձանի երկրորդ հնագիտական շերտում (Նկ. Ե.) եւ Բաքա Դերվիշ բնակատեղիում (13) (Նկ.Զ.): Հայկական լեռնաշխարհում մ.թ.ա. երրորդ հազարամեակի վերջին քառորդում սկսում է միջին բրոնզի մշակոյթը: Մշակոյթի այդ հերթագայութիւնը, այդ արմատական փոփոխութիւնը, որակական թռիչքը իր արտացոլումն է գտնում հնագոյն հասարակութեան նիւթական եւ հոգեւոր մշակոյթի բոլոր ոլորտներում: Մասնաւորապէս էական տեղաշարժեր են տեղի ունենում մետաղագործութեան քնագաւառում, որոնք ամենից աւելի արտայայտուում են մետաղէ արտադրանքի ձեւերի, տեսականիի ոլորտում: Վաղ բրոնզեդարի կացիններին, դաշոյններին, նիզակներին փոխարինելու են գալիս ասիմետրիկ՝ ոչ հաւասարաթիւ սակրերը, իւրատեսակ բռնակով դաշոյններն ու առաջաւորասիական սուսերները: Երեւան են գալիս խողովակակոթառ նիզակները, աշխատանքային գործիքների, մետաղէ իրերի, առարկաների նոր տեսակներ, պղնձէ-բրոնզէ ամաններ, տեսականի, որը վաղ բրոնզի դարաշրջանում հանդիսանում էր քացառապէս կաւագործութեան արտադրանք: Հայկական լեռնաշխարհի համար բոլորովին նոր երեւոյթ էին թանկարժէք ֆաբրով ընդելուզուած ոսկէ, արծաթէ, պղնձէ մեծարուեստ կերտուածքները, որոնք կերպաւորում, պատրաստում են դրուագելու, փորագրելու, ընդելուզելու տեխնիկական հնարքներով: (14) Հայկական լեռնաշխարհում մետաղն արդէն կիրաւուում է ոչ միայն տնտեսական պահանջներին բաւարարութիւն տուող ոլորտում, այլեւ դառնում

է գէնֆի, մանր, ոչ շֆեղ պերճամբի առարկաներ պատրաստելու միջոց, դառնում հարստութեան, իշխանութեան խորհրդանիշ, եւ որ, շատ կարեւոր է, սկսում է հանդէս գալ որպէս սոցիալական եւ գոյֆային շերտաւորման հիմնական ցուցանիշներից մէկը, որը միջին բրոնզի ժամակաշրջանում դրսեւորւում է առանձին սրութեամբ:

Հայաստանի միջին բրոնզի դարաշրջանի բազմաթիւ յուշարձանների բազմամեայ պեղումները տակաւին երեւան չեն բերել եւ ոչ մի դարիճակ-ձուլադրոշմի (կաղապարի) նմուշ: Եւ այդ իսկ պատճառով էլ միջին բրոնզի ժամանակշրջանի մետաղարտադրութեան, առունին իրերի ու առարկաների, գեղարուեստական մետաղագործութեան մասին մեր իմացութիւնները կառուցւում են միայն մեզ հասած պատրաստի արտադրանքի տուեալների, պեղումների միջոցին յայտնաբերուած նիւթերի հիման վրայ: Միջին փուլին յաջորդող ուշ բրոնզի դարաշրջանում կատարեալ ծաղկում, որակական թռիչք է ապրում մետաղագործութիւնը Հայաստանում: Այդ ժամանակահատուածի պղնձէ-բրոնզէ իրերը բացառիկ կարեւոր տեղ են զբաղեցնում մետաղագործութեան տուեալ տարածաշրջանի մշակոյթի պատմութեան մէջ: Այդ բացառիկութիւնն ամենից աւելի արտայայտւում է նրանում, որ անեւեակայի չափերով շատանում, մեծանում է մետաղէ կերտուածքների տեսականին: Այժմ արդէն պղնձէ-բրոնզէ գտածոների քանակը, նիւթեր, որոնք յայտնաբերւում են այդ ժամանակաշրջանի դամբարաններում (գերեզմաններում) հաշւում են տասնեակ զարդերով, գէնֆերով եւ գործիքներով:

Հայաստանի տեղական, ինքնատիպ մետաղագործութեան արտակարգ վերելքը, բուն ծաղկումն են ցուցադրում այնպիսի շֆեղաշուք նիւթերով հարուստ ու

փառահեղ յուշարձանների պեղումների միջոցին յայտնագործուած հաւաքածոները, ինչպիսիք են Մեծամօրը, Լճաշէնը, Արթիկը, Հոռումը, Շիրակաւանը, Լոռէքերդը, Բերդը եւլն: Այս դարաշրջանում է, որ Հայաստանում առաջին անգամ սկսում են կերտել բրոնզէ արձանիկներ՝ արուեստի կատարեալ ստեղծագործութիւններ: Հայաստանի ուշ բրոնզի բազմաթիւ յուշարձաններում հանդիպում ենք իրենց գեղարուեստական բարձր ճաշակով եւ ինքնատիպ տեխնիկական հնարքների կիրառութեամբ կեանքի կոչուած մետաղի քանդակագործութեան՝ մետաղապլաստիկայի ապշանք, գեղագիտական մեծ հանդիպատնառող նմուշների: Առարկայական հաւաստիութեան առումով յիշենք գէթ Արթիկ հնավայրի դամբարանադաշտի թաղումներից մէկում գտնուած խարսխածե պատուանդանի վրայ հաստատուած քարայծի սքանչելի բրոնզէ արձանիկը (15) (Նկ.է.): Այդօրինակ բարդ յօրինուածքներ ձուլելու համար երկփեղկ դարիճակ-ձուլադրոշմները, որոնց մասին վերը յիշատակեցինք, արդէն պիտանի չէին, դրանց մէջ անհնար էր ձուլել Արթիկից յայտնի հրաշագեղ այդ արձանիկը: Հին մետաղագործ վարպետներն այդ բանը քաջ գիտակցել են եւ դրա համար էլ գտել են ինքնատիպ եւ բաւականին պարզ եղանակ, լուծում տալով տեխնիկական այդ դժուարին, բարդ խնդրին: Նախապէս արել են իրենց կամեցած քանդակի մոմէ կաղապարը՝ մանրակերտը, այնուհետեւ այն ծեփել կաւի ջրիկ, նուրբ, քարակշիւրով: Եւ երբ կաւի առաջին շերտը չորացել է, ծեփելը կրկնել են մինչեւ կաղապարի պատերի ստուարանալը: Այնուհետեւ թրծել են կաւէ կաղապարը, որի հետեւանքով հալուել, հոսել է ամբողջ մոմը: Այս տաղանդաւոր տեխնիկական հնարքով ստացել են իրենց ցանկացած դարիճակը եւ նրա մէջ լցրել հեղուկ

մետաղը՝ բրոնզը: Այդ դարիեակների միակ թերին այն էր, որ ձուլումովը հանելու համար անհրաժեշտ է եղել ջարդել կաղապարը: Զի յաջողուել ստանալ ինքնատիպ իրերի, առարկաների ընդօրինակութիւններ, քանի որ կաղապարը կարող էր օգտագործուել միայն մէկ անգամ: Մոմէ ֆիգուրները հնարաւորութիւն էին տալիս կերտելու ձուլման արուեստի անկրկնելի գլուխգործոցներ: Մէկ անգամ օգտագործելի դարիեակների հետ մէկտեղ ուշ բրոնզի դարում շարունակուում էր երկփեղկ դարիեակ-ձուլադրոշմներով աւանդական դարձած ձուլումը: Այդպիսի կաղապարների առանձին փեղկեր են գտնուել Հայաստանի բրոնզադարեան բազմաթիւ յուշարձաններում: Այս ժամանակահատուածում ստեղծուած մոտիւններից հարկ է յիշատակել Նրեւան քաղաքի ծայրամասում, Հրազդան գետի ափին, բարձունքին հաստատուած Թէյշեքաինի (Կարմիր բլուր) մինչ Վանի թագաւորութեան շրջանի հնագիտական շերտում յայտնաբերուած սակր ձուլելու անդրկովկասեան տիպի բազալտէ դարիեակը (16) (Նկ. Ը.): Այս կաղապարներում ձուլում էին սեպով, բութակով սակրի այն տեսակը, որի պատրաստի մոտիւնները Հայաստանում կենցաղավարում էին մ.թ.ա. XV-XIV դ.դ. Հպանցիկ յիշատակեմք նաեւ, որ Թէյշեքաինիում գտնուել են եւս երկու քարէ դարիեակներ, որոնք ծառայել են բրոնզէ ձողեր ձուլելու համար (17) (Նկ. Ը.): Դրանցից հետագայում արւում էին տարբեր նպատակների համար անհրաժեշտ մետաղէ առարկաներ:

Արտակարգ հետաքրքիր է Աշխարբէկ Քալանթարի հրատարակած դարիեակը, որ գտնուել է Կումայրիի (Գիւմրի) մսի կոմբինատի շինարարութեան միջոցին այդ տարածքում: Լաւ պահպանուած այդ քարէ ձուլադրոշմը ձեւով կրկնում է անդրկովկասեան մ.թ.ա. XII-XI դդ.

սակրերի ձեւը (18) (Նկ. Թ.): Հայաստանի ուշ բրոնզեդարեան դարաշրջանի բրոնզէ գէնքերի շարքում առանձնակի տեղ են զբաղեցնում շրջանակաձեւ դաստակով սրերը: Մինչեւ վերջերս անյայտ էր, տակաւին ոչ մի տեղեկութիւն չունէինք, որ իւրայատուկ դաստակով այդ զինատեսակը պատրաստուել է տեղում, Հայաստանում: Վերջերս, պատմական Հայաստանի Կապան գաւառում (Հայաստանի Հանրապետութեան Կապանի շրջան) յայտնաբերուել է հենց այդպիսի շրջանակաձեւ դաստակ ձուլելու քարէ դարիեակ: (19) (Նկ. Ժ):

Այդ ինքնատիպ մոտիւնը պատրաստուել է տեղական քաղալտ քարից: Դարիեակը թէեւ ամբողջական չէ (պահպանուել է միայն դաստակ ձուլելու մասը), սակայն թելադրում է յանգելու այն հետեւութեանը, որ այդ կաղապարներում պատրաստուել են երկար շեղով միաձոյլ սրեր (Նկ. 10):

Հայաստանը, ինչպէս եւ ամբողջ Հին Մերձաւոր Արեւելքը մ.թ.ա. II հազարամեակի վերջին քառորդում թեւակոխում է երկաթի դարաշրջանը: Այդ ժամանակափուլի հնագիտական շերտերում երբեմն կարելի է հանդիպել երկաթէ իրերի, առարկաների վատ պահպանուած առանձին բեկորների: Սակայն երկաթ-ստանալու տեխնոլոգիական բարդութեան հետ կապուած՝ այն տակաւին լայն կիրառութիւն չի գտնում, եւ այդ պատճառով շարունակում է գերիշխել պղնձի եւ բրոնզի արտադրանքը: Բրոնզաձուլական գործի վարպետները է՛լ աւելի են խորամուխ լինում այդ քարդ արհեստի գաղտնիքների մէջ եւ հասնում կատարելութեան բարձունքներին: Այդ է վկայում երկաթի վաղ իւրացման դարաշրջանի մեծ թուով յուշարձանների պեղումներով ի յայտ եկած պատրաստի արտադրանքի, գտածոների հսկայական քանակը: Այդ շրջափուլի բրոնզաձուլական գործը վաւերացում է

դարիմակ-ծուլադրոշմների մի ամբողջ շարքով, կաղապարներ, որոնց մէջ ծուլուել են աշխատանքի գործիքներ, գէնք, զարդեր:

Հայաստանում եւ ամբողջ Մերձաւոր Արեւելքում մ.թ.ա. II-I հազարամեակների նախաշեմին արտակարգ լայն տարածում են գտնում տափակ կացիւնները, որոնք կիրառութիւն ունէին տնտեսութեան ամենատարբեր ճիւղերում (20): Այդպիսի գործիքներ ծուլելու համար մի դարիմակ է գտնուել Մեծամորի պեղումների միջոցին: Յայտնաբերուած այդ երկփեղկ դարիմակից պահպանուել է մի մասը միայն: Այն իրենից ներկայացնում է կաղապարի քարէ մի փեղկը: Պահպանուած մասի երկարութիւնը շուրջ 13սմ է, լայնքը՝ 7,5սմ: Թիկունքին տեղ ունի՝ փոքր, կլոր ձող ծուլելու համար (21) (Նկ. ԺԱ.): Միւս բաւականին լաւ պահպանուած տափակ կացին ծուլելու կաղապարը գտնուել է Մուխաննաթ Թափայ հնավայրում. երկարութիւնը 19, լայնութիւնը՝ 9սմ է (22): Մեծամորում յայտնաբերուածից այն տարբերում է կատարման նրբագեղութեամբ (Նկ. ԺԲ): Ամենատարբեր իրեր, առարկաներ, գէնքեր ծուլելու դարիմակներ են գտնուել Դուին մայրաքաղաքի ակերակներում, հնագոյն շերտերում (վեց մմուշ), մետաղամշակման արհեստանոցը պեղելու միջոցին (23): Այստեղ գտնուած հարթ կացնի կաղապարի բեկորը (երկարութիւնը 9սմ) աւագաքարից է (Նկ. ԺԳ): Այդ արհեստանոցում յայտնաբերուած երկու քարէ կաղապարները ծառայել են բրոնզէ նետասլաքներ ծուլելու համար (Նկ. ԺԴ.): Հարկ է նշել, որ նետասլաքներ ծուլելու այդ դարիմակները (կաղապարները) առայժմ եզակի մմուշներ են Հայաստանում: Մեծ հետաքրքրութիւն են ներկայացնում Դուինում ի յայտ եկած քաղմատեսակ զարդեր ծուլելու ծուլադրոշմները (Նկ. ԺԵ): Այդ դարիմակների առանձնայատկութիւնն այն է, որ

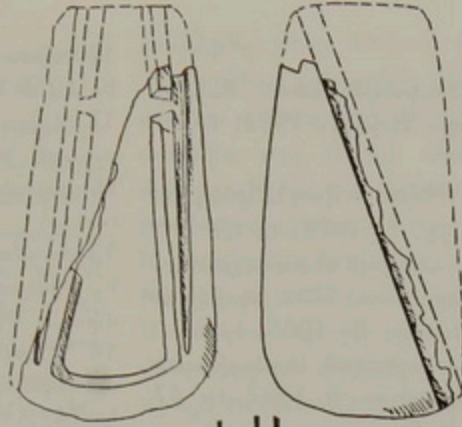
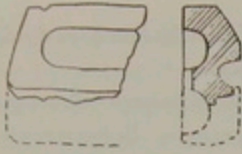
փեղկերից մէկը հեղուկ մետաղ լցնելու տեղ ունի: Համադրելի ճիւղերը ցոյց են տալիս, որ այդպիսի փեղկը միջանկեալ է. ծուլելիս այդ փեղկի վերից եւ վարից ամրացուել են եւս երկու փեղկեր եւ այդ եղանակով ստացուել է եռափեղկ դարիմակ: Երկփեղկանիի համեմատ այդ կաղապարը (դարիմակը) ունէր որոշակի առաւելութիւն: Միջանկեալ փեղկը գործադրելով, հիմնմետաղագործ վարպետները շահել են ոչ միայն ժամանակի մէջ, այլեւ հասել ճիւղի խնայողութեան: Այսպիսի կաղապարներում կարող էին ծուլել պերճանքի առարկաներ ոչ միայն պղնձից կամ բրոնզից, այլեւ անագից, կապարից, ծարիրից, ոսկուց եւ արծաթից: Այդ իրողութիւնը հաստատում է բազմաթիւ հնագիտական ճիւղերով: Հայաստանի վաղ երկաթի դամբարաններում յաճախ ենք հանդիպում դարիմակների մէջ այդ մետաղներից կերտուած պերճանքի առարկաների:

Քննութեան առնելով Հայկական լեռնաշխարհի հնագոյն դարիմակների երկարամեայ պատկանելի պատմութիւնը տեսնում ենք, որ հազարամեակների ընթացքում Հայաստանի տաղանդաւոր ծուլող վարպետները, բազմաշնորհ մետաղագործները մշտապէս գտնուել են իրենց քարդ, մեծ հմտութիւն պահանջող արհեստի կատարելագործման անընդհատ որոնումների ոլորտում: Հնագոյն մետաղագործութեան ողջ պատմութեան ընթացքում երբեւէ ետին տեղում չեն գտնուել Հին աշխարհի, Մերձաւոր Արեւելքի բրոնզ ծուլողներից, իսկ պատմական առանձին շրջափուլերում՝ ուշ բրոնզի եւ վաղ երկաթի դարաշրջաններում հասել են կատարելութեան բարձունքներին, դրանով իրենց մեծ նպաստը բերել Հին Արեւելքի հնագոյն քաղաքակրթութեանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.

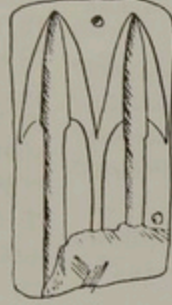
1. Բրեդվուդ, Հիսիսարեւմտեան Ասիայի վաղնջական Գիւղը, Զիգակօ, 1983, էջ 37 (անգլ.):
2. Թորոսեան Ռ. Թեղուտի վաղ երկրագործական քնակավայրը, Ե. 1976, էջ 60
3. Արիբուլան Օ., Հնագոյն մետաղագործութեան հարցի շուրջը, (ռուս) ՆՈՒՀ (նիւթեր եւ ուսումնասիրութիւններ) Մ. 1965, էջ 67
4. Խանգաղեան Է. Հայկական Լեռնաշխարհի մ.թ.-ա. III հազ. մշակոյթը, Ե. 1967, էջ 47
5. Նոյն տեղում, էջ 6
6. Նոյն տեղում, էջ 7
7. Խանգաղեան Է. Հայկական լեռնաշխարհի եւ Առաջաւոր Ասիայի վաղ բրոնզէդարեան մշակոյթի շուրջը. Բ. 1978, էջ 15
8. Արիբուլան Օ. Նախիջեւանի տարածքի էնեոլիթը եւ բրոնզը, Բ. 1982, էջ 85 (ռուս.):
9. Պիոտրովսկի Բ. Հայաստանի պղնձէդարի քնակավայրերը, Ս. Հնագիտութիւն, 1949, էջ 172 (ռուս)
10. Մարտիրոսեան Հ. Հայաստանը բրոնզի եւ վաղ երկաթի դարաշրջանում, Ե. 1964, էջ 25-26 (ռուս)
11. Խաչատրեան Տ. Շիրակի հնագոյն մշակոյթը, Ե. 1975 էջ 58 (ռուս)
12. Արիբուլան Օ. Հնագոյն մետաղագործութեան հարցի շուրջը, Աշխատութիւններ հնագիտական արշաւախմբի, 1968, էջ 68 (ռուս.)
13. Մահմուդով Ֆ, Մունչան Ռ, Նարիմանով Ի. Կովկասի հնագոյն մետաղագործութեան մասին, ԽՍՀ 1968, քիւ 4, 18-20 (ռուս.)
14. Գեորգեան Ա. Հայկական լեռնաշխարհի մետաղագործութեան պատմութիւնից, Ե. 1980 էջ 74:
15. Խաչատրեան Տ. նոյն աշխ. էջ 218
16. Մարտիրոսեան Հ. նոյն աշխ. էջ 185
17. Նոյն աշխ. էջ 186 (Ռուս.)
18. Նոյն աշխ. էջ 123 (Ռուս):
19. Կարախանեան Գ., Ազիզբէկեան Հ. Հնագոյն դարինակ Սիւնիքից, Լ Հ Գ 1981 քիւ 1 էջ 75
20. Կուֆտին Բ. Ուրարտական կոլումբարի վՊԹԼ, Թ 1944 էջ 32:
21. Խանգաղեան Է. Մեծամօր, Ե. 1973 էջ 53
22. Բայրուրեան Ե. Աշխատանքային գործիքներ Հին Հայաստանում, 1938, էջ 209
23. Քուշնարեւա, Դուինի հնագոյն յուշարձանները, Ե. 1977 էջ 31

ԱՐԱՄ ԳԷՈՐԳԵԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐԱԽԱՆԵԱՆ

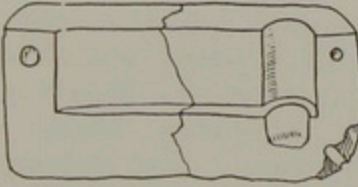

Լ

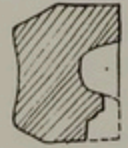
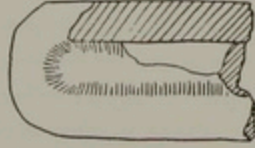
ԺԱ

ԺԴ

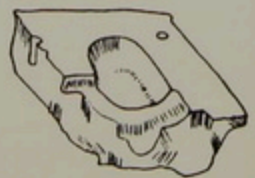
Լ

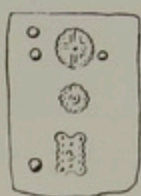
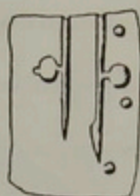
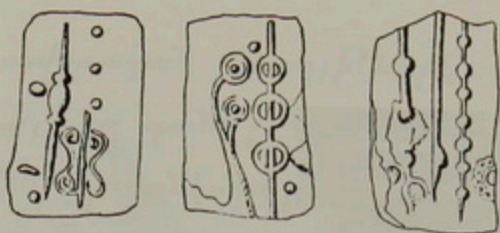
Զ

ԺԲ

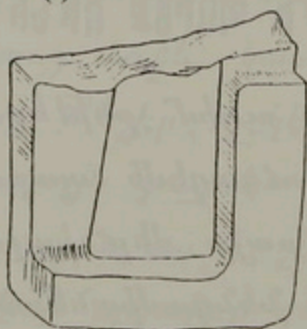
Ե

ԺԵ

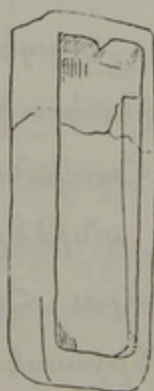
Ժ

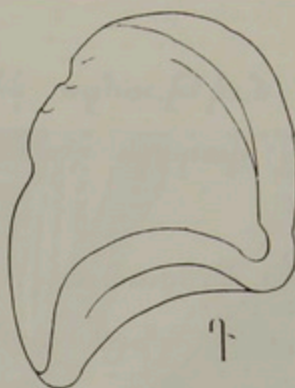
Գ

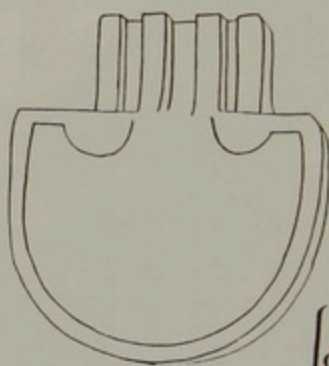
ԺԳ

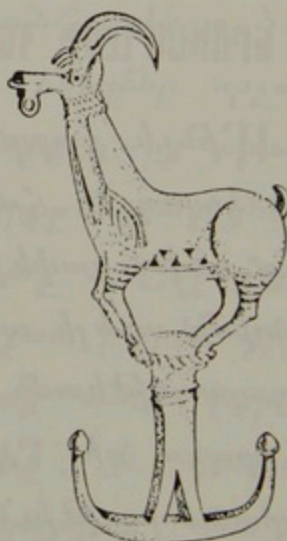
Բ

Դ

Ա

Է

Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՆՔԸ ԻՆՉՈ՞Ւ ՊԱՐՑՔ ՈՒՆԻ .

Մինչև ցարդ մեր խօսածներէն ուշիմ ընթերցողը կարող է հասկանալ Ս. Արուստղէմի պարտուց անխուսափելի պատճառները, բայց մեք կաշխատիմք աւելի պարզել, որպէս զի նենգամիտներու զրպարտութեամբ գայթակղած մտքերը բժշկուին, և որպէս զի Ազգը հասկանայ, որ պաշտօնն ու պարտաւորութիւնները անթերի կատարել, օրական և պատահական ծախսիրու հասնիլ, թէև աղքատութեամբ, բայց վերջապէս ապրիլ, զրկուիլ

սովորական հասոյթներէ . բացառիկ օգնութիւն մի ալ չը գտնեւ և միևնոյն ժամանակ պարտք չանել, — անկարելի էր :

Յայտնեցինք արդէն, որ Ս . Նրուսաղէմի աղ-գային հաստատութեանց պահպանող ոյժը և եկամուտը ժողովուրդն ու նորա լուսմայն է : Արդ ժողովուրդն որչափ պակսեցնէ իւր այցելութիւնն ու տուրքը, նուէրքն ու ընծայաբերութիւնքը, այնքան ալ կը պակսի Ս . Նրուսաղէմի ոյժն ու արդիւնքը, ինչպէս որ եղաւ այս վերջին տարիներս : Իսկ դարերով հաստատութիւն գտած մի այնպիսի ազգային մեծ տուն, մի այնպիսի հռչակաւոր տեղ ու կառավարութիւն, որ անակնկալ պատահական ծախսերու ալ ենթակայ է՝ օտար ազգաց հետ ունեցած յարաբերութեանց պատճառաւ, մի այնպիսի պաշտօնական մարմին չէր կարող անհրաժեշտ ծախուց առջև կասիլ : Ներքնապէս ինքզինք որչափ ալ ճնշէր, զրկէր ու սեղմէր, ինչպէս որ արաւ, սակայն դուրսէն չէր կարող իւր դիրքը նուազեցնել, օտարին առջև չէր կարող ստորանալ և Ալֆայնո-թեան պատիւը զոհել : Վիչ թէ շատ բարձր դիրք և պաշտօնական վիճակ ունեցող մի անձն կարող է զայս իւր անձին վերայ չափել, և հասկանալ, չմոռնալով, որ իւր պատիւը մասնաւոր է, իսկ Ս . Նրուսաղէմինը — ընդհանուր :

Ուրեմն ի՞նչ կարող էր անել Միաբանութիւնը ,
երբ ,

ա) Օրէ օր ամեն բան կը թանկանար .

բ) Ազգի հին ու նոր պահանջներով զՄիաբանութիւնը կը թախանձէր .

գ) Ըստ պահանջից ժամանակին նորանոր ծախսերու դռներ բանալու կը ստիպէր .

դ) Հեռի քաղաքներու մէջ . Ս. Աթոռոյ կալուածները կը բռնաբարուէին .

ե) Մի կողմէն օտար հարստահարութիւնք կը նեղէին , բայց և միւս կողմէն պէտք եղած բարոյական և նիւթական օգնութիւններ չէին հասներ .

զ) Հնաւանդ սովորական նուիրակութիւնը շատոնց դադրած էր և տեղը նոր բան մի չէր դրուած .

է) Պանձանակաց դրամները շատ տեղերէ կանոնաւոր չէին հասներ , շատ տեղերէ ալ բնաւ չէին գար .

ը) Հնդախտները — թէ ի գաւառս և թէ յԱրուսաղէմ — միմեանց կը յաջորդէին , նոյնպէս մարախը , սովը և գաւառաց հարստահարութիւնքը իրարու հետեւ կը հասնէին և շունչ առնել չէին տար .

ր) Պատերազմները , միմեանց կը յաջորդէին , Պուլղարաց ապստամբութենէն մինչև ռուս — թուրքական պատերազմին վերջը գրեթէ բնաւ հասոյթ չէր գար վանքը .

Ժ) Վերայ կը հասնէր թղթադրամոց, ընթացիկ փողերու և արժէթղթերու անկումն ու կտրօններուն անվճար մնալը մինչև ցայսօր: Այս վերջին հալուածը ոչ միայն վանքին և ուրիշ բարեգործական հաստատութեանց և ուսումնարաններու գոյութեան մահառիթ եղաւ, այլև բոլոր տաճկահայոց վերջին ծայր աղքատութեան պատճառ դարձաւ:

Վերջապէս թողունք ուրիշ մանր ու խոշոր պատճառները, ահա այս ամեն բնական և պատահական, անակնկալ և անդիմադրելի պատճառներով երկար ժամանակ ժողովուրդ չէր գար ըստ բաւականին, տուրքերն ու նուէրները կը նուազէր, Նիկեացեաց մէջ տեղտեղ Ս. Նրուսադէմի համար պնակաց և դանձանակաց շրջաբերութիւնը անհեռատես մարդկան ձեռքով կը խափանուէր, և կալուածներն ալ իրենց սովորական օգուտը չէին բերեր, և Ս. Նրուսադէմ ամեն կողմէն կը զրկուէր իւր հասոյթներէն: Քանի որ Ս. Նրուսադէմ այս դրութեան մէջ կը մնար, կարելի էր պարտք չանել. հաճի էր յուսաբեկիլ. ի՞նչ անել պէտք էր ..

Երողութիւնք ժամանակակից ու շատ պարզ են, ամենուն ծանօթ են. թող ամեն մարդ այս պատճառներուն վերայ խորին ուշադրութիւն դարձնէ, եթէ կարող է խղճի մտօք արդարութեամբ ասել թէ, — Միաբան-Նի-նը իւրող էր այդ ամեն զրկանք-

ներք իրել, անխափան պաշտօնը կապարել և պարտա-
 շանել և չը յոսահասիլ:— Սակայն այդպէս վճռել
 համարձակող կորովամիտ և հանճարեղ անձն թող
 բարեհաճի նաև դորա եղանակն ու միջոցն ալ ցոյց
 տալ. բայց նախապէս գիտնալ պէտք է, որ կարե-
 լի հնարք և միջոց մնացած չէ, զոր Միաբանու-
 թիւնը փորձած չը լինի. բայց անյաջող պարագայից
 պատճառաւ իւր բոլոր հնարքներն ի դերև ելած
 են, որով ուրիշ բան չէր մնար անել, բայց միայն
 ապագայ յաջողութեան յուսով՝ կամայ ակամայ,
 ի հարկէ ստիպեալ— պարտք անել: Այս էր վեր-
 ջին և հնարաւոր միջոցը, և այսպէս ալ արաւ, սպա-
 սելով մինչև որ Աստուծոյ այցելութիւնն հասնի,
 ժողովուրդն իւր տառապանքներէն ազատի, այն
 ատեն մարդ զգալով իւր պարտականութիւնը կը
 հատուցանէ իւր կարողութեան չափով իւր բաժի-
 նը և առանց դժուարութեան պարտքն ալ կը վճա-
 րուի, եկամուտն ալ կարգի կը դրուի: Այսպէս
 միշտ Ազգին արդարասիրութեան և ջերմեռան-
 դութեան վրայ վստահելով դիմեց այս վերջին
 փորձին:

Բայց գժբաղդաբար ձախորդութիւնք ու պա-
 տահարք յուսացուածին չափ շուտով չը վիրջացան,
 այլ երթալով շատցան ու ծանրցան. ընդ նմին ծանրը-
 ցաւ և Ս. Լերուսաղէմի պարտքը, և քանի որ փութով

օգնութեան չը հասնինք՝ կասկած չը կայ որ օր
յաւուր աւելի կը ծանրանայ:

Շատերը կասկած և կարծիք կը յայտնեն, որ
անհոգութիւն, սխալմունք և անզգուշութիւն
պատահած լինելու է այս գործին մէջ, որ պարտքն
այսքան ստուարացեր է. սակայն եթէ նկատողու-
թեան առնուն վերոյգրեալ պատճառները. եթէ
Ս. Աթուոյ գործոց մեծութիւնն ու բազմակողմանի-
ութիւնը խորհին. եթէ հաշուեն որ 1861 թուա-
կանէն սկսած է պարտքը, և եթէ Միաբանութեան
գործունէութիւնն ու արդիւնքը անկողմնակալ արդա-
րութեամբ դատեն, այն ատեն կը հաւատամք, որ
ամեն կասկած ու տարակոյս կը փարատին, և Միա-
բանութիւնը կարեկցութեան, զովութեան և վար-
ձատրութեան արժանի կը դատուի: Մանաւանդ
եթէ նկատողութեան առնուի Միաբանութեան
անձնագոհութիւնը, անշահասիրութիւնն ու ուշի-
մութիւնը, որով հնարեցաւ վարկը բարձրացնել և
ծանր տոկոսները պակսեցնել տալով պարտուց մե-
ծաքայլ յառաջանալուն առջև թումք դնել. այն
ատեն զարմանօք, ակնածութեամբ և շիորհակալու
զգացմամբ պիտինային նոցա վերայ. բայց նոքա զայս
պահանջող չեն:

Այս պարտքը որչափ ալ մեծ ելևի, սակայն
կը գտնուին Ազգին մէջ պատուական հարուստան-

ձինք, որ մէկ մէկ մաս նուիրելով՝ զոր օրինակ 50,000 - ական լուբլի, վեց կամ եօթն անձնաւորութիւն կարող են առանց իրենց գործող փաստ բերելու վճարել, և փոխարէն մեծամեծ արդիւնաւոր և մշտաւտեւ յիշատակներ տեսնել կանգնած իրենց երախտաւոր անուան. և ազգօգուտ ձեռնարկութիւններու պատճառ դառնալ, ասանկ դիւցազնական առաքինութիւն մը մինչև անդամ միայն մի անձնաւորութիւն ալ կարող է անել, որպիսիք, փառք Աստուծոյ, պակաս չեն մեր Ազգին մէջ, բայց պէտք է շարժուած լինին առաքինութեամբ և մեծագործութեամբ, կը յուսամք և կաղօթեմք, որ Տէրը ինքնին առաջնորդէ և յարուցանէ մեզ ասանկ անմահ յիշատակաց արժանի բարերարներ:

Իսկ այս ասանկ անորոշ ակնկալութեամբ սպասել չէր կարելի, ուստի Միաբանութիւնը և Ազգային վարչութիւնը չը համարձակելով մասնաւորաց վերայ ծանրանալ, յարմար սեպեցին Ազգին ընդհանրութեանը դիմել, որ եթէ առանց բացառութեան Ազգին ամեն անհատը իւր կարողութեան համեմատ մասնակցի, դարձեալ խիստ դիւրութեամբ և շուտով կարելի է վճարել: Սակայն հասարակութիւնը տակաւին չէ հասկացած գործին ստիպողական կարեւորութիւնը, թէ ասդին անդին քաջբշեւով ժամանակը կերկարի, թէ առհասարակ ամենքը չեն

մանակցիր, և թէ իբրև մի հասարակ հանգանակութիւն նկատելով՝ թեթև կերպով կը մասնակցին. բայց նկատելու է, որ միւս կողմէն տարին կը գլորի և տոկոսը կը բարդուի:

Իսկ եթէ ապագային նորէն սլարտք կը կասկածիք, ինչպէս որ հնարաւոր է, (զի ո՛վ գիտէ թէ ապագայն ինչե՞ր կը ծնածի և ինչո՞վ կարելի է զայն երաշխաւորել), մեք այդ կասկածը փարատելու համար կը կրկնեմք. — Եթէ ամեն Հայ, այր, կին, տղա և աղջիկ, անձ-գլուխ՝ անխափան՝ ամեն տարի ըստ կարողութեան 10—20—40—50 կոպէկ վճարեն և ամբողջ անկորուստ անդ հասցնեն, ապահով թող լինին, որ ոչ միայն սլարտք չը լինիր, այլ նաև Միաբանութիւնը շատ ազգօգուտ ձեռնարկութիւններ ալ կանէ. Այս խնդիրը մեք յաճախ կը կրկնեմք, զի ուսումնասիրելու արժանի է և Ազգին ուշադրութիւնը հրաւիրել կուզեմք դիտնալով՝ որ ամեն հաստատ եկամուտներէ աւելի ապահով է ժողովրդեան սէլն ու համակրութիւնը. ամեն հաստատուն կարծուած բան կրնայ փճանալ՝ բայց Ազգը միշտ կայ:

1883

ՄԱՄԱՐԷ ՎՐԴ. ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԴԻՏՈՂԱԳԻՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՄԱՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ
ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԻՆ
ԶՆՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
ՏՊԱՐԱՆ ԱՌԱՔ. ԱԹՈՒՌՅ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
1915

Դ Ի Տ Ո Ղ Ա Գ Ի Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՄԱՐ ԿԱԶՄՈՒԱԾ ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԻՆ
ՋՆՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Երուսաղէմի խնդիրը տաճան եւ աւելի տարիներէ ի վեր պաշտօնական սեղաններու վրայ կը ծածուկի, հանրութեան ալ միտքը կը յոգնեցնէ։ Բայց եթէ խնդիրին անունը ընդհանուր առմամբ միշտ Երուսաղէմ կը կոչուի, բուն խնդիրը նոյնը մնացած չէ, այլ տարուէ տարի կամ միջոցէ միջոց նոր կերպարաններ առած է։

Առաջ Ղեւոնդ վարդապետ Մաքսուտեանի անձնական խնդիրն էր, եւ իւր հաշուական զեղծումները կը խօսուէին, որոնք այժմ մտադրութենէ վրիպած են։ Օր մըն ալ Պատրիարք ամրաստանելու եւ զատապարտելու կերպարանը առաւ, եւ Աթոռոյ պարտաւթութիւն հռչակուելով Տեղապահ մը նշանակուեցաւ, բայց պաշտօնանկ Պատրիարքն ալ Աթոռի վրայ պահուեցաւ։ Պատրիարքը վախճանեցաւ եւ իսկական Տեղապահին խնդիրը զօրացաւ։ Նորանոր կնճիռներ ծագեցան, Կոստանդնուպոլսոյ պատուիրակութիւններ իրարու յաջորդեցին, բայց բան մը չըրին, կամ թէ յաջող բան մը չըրին։ Կեդրոնին նշանակած Տեղապահը, իբր խնդրէն Տեղապահ եւ կանոնական պահանջներուն համապատասխանող մը չկրցաւ գործել, եւ աւելի ձեռնթափ մնաց, քան թէ գործի վրայ զանուեցաւ։

Պատրիարքական ընտրութիւն փութացնելու միտքը ծագեցաւ, բայց ընտրելեաց ցանկը մերժուեցաւ, եւ նորէն Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլսոյ իրարու հանդէպ զրահուեցան։ Նոր Կանոնագիրի մը միջոցը մէջտեղ նետուեցաւ, եւ գործին ներքինը չը թափանցելով Մրադիր պատրաստուեցաւ, եւ

Ընդհանուր ժողովը՝ ակնկալեալ լուծումը գտած ըլլալ կարծեց, եւ անոր փարեցաւ։ Այդ վերջին կերպարանը կը տիրէր, երբ յանձնուեցաւ ինձի պաշտօն մը, որ անոր հետ անշուքիւն ունի։

Բ.

Գաղանիք մը չէր նոր Կանոնագիրին հանդէպ ունեցած կարծիքս։ Հիւանդութիւնս ալ զիս արգիլած էր Ընդհանուր ժողովի գործունէութեան մասնակցելէ, եւ հետեւ մնացած էի։ Նոր Վարչութիւնը մտածեց գործը իր վրան տանել, Ազգային ժողովոյ կազմած Կանոնագիրը ուսումնասիրութեան վիճակի մտցնելով։ Երեսփոխանութիւնը համակերպեցաւ, իսկ հետեւանքը իմ պատուիրակութիւնս եղաւ։ Այդ ընտրութեան նշանակութիւնը ինքնին յայտնի էր, թէ ինչ էր նոր ուղղութիւնը՝ ուստի մեկնութիւններ աւելցրնելու պէտք չեմ զգար։

Այսօր նոյնիսկ ընդհանուր մտայնութիւնը, թէ պաշտօնական եւ թէ անպաշտօն շրջանակներու մէջ, համամիտ է ընդունիլ, թէ առանց բաւական հետազոտութեան կազմուած է այդ Մրադիրը։ Թէ հապճեպով քուէարկուած է անոր հաստատութիւնը։ Թէ շատ թերութիւններ ունի իւր մէջ։ Եւ թէ նպատակայարմար չէ։ Նոյնիսկ Կանոնագիրը գործադրուելու է ըսողներ, միւս կողմէն թերի եւ անյարմար ըլլալը կ'ընդունին։ Բայց միտնդամայն կ'ըսեն, թէ օրէնք մը եղած է Ազգային Երեսփոխանական ժողովին 1913 ղեկավարներ Դ'ի նիստին մէջ քուէարկուած, եւ կը յարեն, թէ օրէնք մը անպատճառ պէտք է գործադրուի։

Գ

Բայց նոյնիսկ Լճի հանուր ժողովը՝ Օրենք պաշտօնական անունը իւր որոշմանց մէջ գործածած չէ, այլ լոկ Կանոնագիր բառը դրած էր. որ կը ցուցնէ թէ քուէարկուածը պարզապէս կանոն մըն է, եւ ոչ օրէնք: Արդ Օրէնք եւ Կանոն հիմնապէս կը տարբերին սահմանադրական լեզուով, միեւնոյն իմաստով որով օտար լեզուաց մէջ կը տարբերին Loi եւ Règlement բառերը: Ազգային շրջանակին մէջ Օրէնք է միայն 1860' ին ծրագրուած եւ 1863' ին Կառավարութիւնէ վաւերացուած Սահմանադրութիւնը, զի օրէնք ըլլալու պայմաններուն բարձրագոյնը՝ Կառավարութիւնէ ընդունուած եւ հաստատուած ըլլալն է: Իսկ ինչ որ ազգային շրջանակին մէջ կը ծրագրուի եւ կ'ընդունուի եւ կը հաստատուի, պարզ կանոն է, եւ օրէնքի անունն եւ ոյժը եւ բնութիւնը չկրնար անոր վերադրուիլ:

Հետեւաբար օրինական եւ արամբարանական չէ 1913 զեկտեմբեր 7' ին քուէարկուած Կանոնագիրին վերադրել այնպիսի ոյժ մը, որ 1863' ին հաստատուած Սահմանադրութեան սեփական է. եւ Ազգային Իշխանութիւնն ալ չկրնար անշուշտ օրինական սկզբունքներու հակառակ բան մը յայտարարել, եւ ոչ ալ յաւակնիլ եւ իրեն անարխալականութիւն վերադրել. ոչ ալ կ'ենթադրուի որ Հոռմայեցի Բանաւորին փոստին կրթնի թէ, Այսպէս կամիմ, այսպէս կը հրամայեմ (Sic volo, sic jubeo), Ըստ այսմ Դիտողագիրս լիովին կ'արդարանայ, երբոր դիտողութիւններ առջեւ կը դնէ կանոնի մը, եւ ոչ օրէնքի մը հանդէպ:

Դ

Բայց սրովհետեւ դիտողութիւնները կրնանային շատ ընդարձակուիլ, եւ ընդարձակուելով զանազան կէտեր շօշափել, եւ զանազան կէտերուն տարբեր գոյներ տրուիլ, այս պատճառաւ լաւագոյն կը սեպենք որոշ կէտերու վերածել ըսկիքնիս, ըստ կարի ամփոփ եւ ըստ կարի յատկ բացատրու-

թիւններով: Այս է պատճառը, որ մտադիր ենք Կանոնագիրը նկատի առնել, նախ իւր սկզբունքներուն եւ երկրորդ իւր արդիւնքներուն մէջ, եւ պատճառաբանութեամբ եւ հետազօտութեամբ ապացուցանել, թէ ոչ միայն եկեղեցական, այլ եւ ազգային տեսակէտէն նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ, եւ թէ իւր դիտած նպատակին ալ յարմար չէ:

Ե

Իբրեւ մեր դիտողութեանց նախադուռ, պէտք է նախ մտադրութիւն հրաւիրենք սակաւին վրայ, թէ երուսաղեմի Վանք կամ երուսաղեմի Միաբանութիւն բացատրութիւնները, որոնք սովորաբար կը գործածուին, երուսաղէմ ներկայացնող ճիշդ բացատրութիւնները չեն: Երուսաղէմ վանքէ տեղի բան մըն է, վասն զի Պատրիարքութիւն է, Առաքելական Սուրբ Աթոս է, եւ քան զԿոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւն նախապատիւ եւ նախաթոռ է: Սահմանադրութիւնն ալ Ա. զլուխի Գ. հատուածը՝ Պատրիարք Մեթոյ երուսաղեմի կը մոկագրէ, եւ ոչ վանք կամ Միաբանութիւն երուսաղէմի: Այս տեսութեան հետեւնեքն է, որ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւնը եւ զայն կազմող տարրերը, ինչպէս են՝ Պատրիարք, Երեսփոխանութիւն, Վարչութիւն եւ Խորհուրդներ, չեն կրնար երուսաղէմը նկատել իբր մի պարզ վանք կամ առաջնորդարան, բացարձակ կերպով իրենց ստորադասակալ. այլ իբր մի զերազայն Աթոս, որ պետական պահանջից եւ ազգային պալատայից քերամբ պարտաւոր է իրենց հետ սերտ յարաբերութիւն պահել, եւ իրենք ալ պարտաւոր են անոր արժանապատուութիւնն ու իրաւասութիւնը յարգել, եւ համարաչին դործակցութեամբ օրէնքով ու սովորութեամբ կազմուած զեկտեմբերի մը վրայ գործել, եւ ոչ թէ առանց իրիք նկատողութեան ազիկամի քաղեր առնել եւ ձեւեր գործածել, որոնք յեախին վանքի մը վրայ ալ գործածուած չեն, եւ ոչ իսկ փորձուած են:

Նոյն Կանոնագիրը յանկարծական ուսուցումով մը 1888' ի Կանոնագիրով նուիրագործուած՝ Կանոնագիր Միաբանական Ուսման Առաջնական Արտոյ Միջոց Յակոբեանց ի Սուրբ Երուսաղէմ՝ վերտառութեանը, Կանոնագիր Երուսաղէմի Սուրբ Յակոբեանց վանուց՝ չոր բացատրութեան կը վերածէ, եւ Ուսմանական եւ Պատրիարքական Աթոռին յիշատակութիւնը ջնջելով կը վերցնէ. բայց պէտք է կարծել թէ նովին իսկ Երուսաղէմի Աթոռին պատիւն եւ իրաւասութիւնը ջնջուած կըլլայ:

2

Երուսաղէմի այդ բացառիկ եւ բարձր դիրքին հետեւանքն է, որ Սահմանադրութիւնը զատած է զայն ընդհանուր վանորէից շարքէն, եւ անոր յատուկ գլուխ մը նուիրած է, եւ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան Երուսաղէմի հետ յարաբերութիւնները, կամ Երուսաղէմի գործերուն միջամտութիւնը ճշդելով որոշած է: Այս միջամտութիւններն են.

1. — Երուսաղէմի Պատրիարքը ընտրել Միաբանութենէն կազմուած եօթնանուն եւ փակեալ ցանկի վրայ (Սահ. Յօդ. 21): Որչափ ալ Սահմանադրութեան բացատրութիւնը՝ թէ Միաբանից Ընդհանուր Ժողովը ցուցակ մը կը պահաստէ՝ Կոստանդնուպոլսոյ Համագումար Ժողովոյն քրտ կերպիւր, կրնայ եօթնէն աւելի անուններ պարունակող ընտրելեաց ցանկի վրայ մեկնուիլ, սակայն 1880 ' ի Կանոնագիրին 29' րդ յօդուածով եւ 1888' ի Կանոնագիրին 26' րդ յօդուածով տրուած պաշտօնական մեկնութիւնը, թէ առաջին ցուցակ մը կը պահաստէի եօթնեփն ընտրելեաց, մթութիւնը փարատած եւ ընկալեալ դրութեան ոյժ առած է:

2. — Երուսաղէմի Միաբանութենէն եւ իր մէջէն ընտրուած տեղապահ ճանչնալ եւ հաստատել (Սահ. Յօդ. 20):

3. — Երուսաղէմի Պատրիարքին Երուսաղէմի Կանոնագիրին դէմ գործողութեան առթին, ամբաստանեալ Պատրիարքին դատաստանը տեսնել (Սահ. Յօդ. 18-19):

Ասոնցմէ դուրս, հաշիւները տեսնելու

կամ նախահաշիւ կամ լրացեալ հաշիւ քննելու յիշատակութիւնն իսկ չկայ. եւ ոչ իսկ անխարկուած է թէ պարտաւոր ըլլայ համակերպիլ վանորէից համար ցուցուած ընդհանուր կանոններուն (Սահ. Յօդ. 48):

Սոյն տեսութիւնը կը հաստատուի նաեւ տեսնելով, որ Երուսաղէմի գլուխին մէջ յիշուած կէտեր, յստակ կերպով վանորէից գլուխին մէջ ալ կը կրկնուին. ուսկից կը հետեւի թէ Երուսաղէմի եւ վանորէից գլուխներ իրենց մէջ ամբողջական են եւ զիրար լրացնող չեն:

Հաշիւներ տեսնելու եւ քննելու իրաւունքը, որ այժմ սովորութեամբ ընդունուած է Երուսաղէմի համար ալ, հետեւանք է անշուշտ այն երեւմտական յարաբերութեանց, զորս Երուսաղէմի Աթոռն ունեցեր է միշտ բովանդակ Ազգին հետ. ինչպէս նաեւ հետեւանք է այն ստիպողական պարագայից, որոնց առջեւ Երուսաղէմի Աթոռը պարտաւոր եղած է դիմել Ազգային նպաստից եւ հանգստակութեանց, կանխաւ ընդունուած եւ այժմ խափանուած նուիրակութեանց տեղ: Նոր Կանոնագիրը առաւուելն իրաւունք ունէր ընկալեալ դրութեամբ զծուած չըջանակին մէջ մնալ, եւ ոչ չըջանակը պատռելով, սահմանադրութեամբ եւ սովորութեամբ հաստատուած դրութիւնը ալլայել եւ խանգարել:

Ե

Երուսաղէմի Պատրիարքութեան՝ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան հանդէպ ունեցած բացառիկ եւ բարձր դիրքին սկզբունքը՝ աւելի եւս կը հաստատուի, երբ դիտենք որ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան յարաբերութիւնները ուղղակի Ազգային Ժողովին, այսինքն Երեւոյնիստութեան հետ կապուած են, եւ ոչ թէ Կրօնական եւ Քաղաքական Ժողովներուն հետ: Այդ յարաբերութիւններ վճարար ճշդուած են, եւ են պատրիարքի ընտրութիւն, պատրիարքի դատաստան, եւս տեղապահի հաստատութիւն, եւ իբր յաւելուած՝ երեւմտացոյցի եւ հաշուեցոյցի վաւերացում: Մինչեւ իսկ Ընդհանուր Ժողովոյ բացառիկ գումարումներու

հարկ տեսնուած է Երուսաղէմի պատրիարքի ընտրութեան համար (Սահ. Յօդ. 6): Այդ ամէն կէտերը օրինաւորապէս կը բղխին Սահմանադրութեան տառէն, Կանոնադիրի յայտնի բացատրութիւններէն (1880 Կանոն. Յօդ. 25, 29, 44. և 1888 Կան. Յօդ. 18, 25, 41), և տիրող ընթացքէն, իբր զի Երուսաղէմի Աթոռոյն և Պատրիարքական Դիւանին հաստատուն ձեւն է, իւր պաշտօնական զիրերը ուղղել Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքին, իբր Նախագահի Ազգային ժողովոյ, և ոչ իբր Նախագահի Ազգային Վարչութեան: Եթէ երբեք Ազգային ժողովոյն երկամեայ գումարմանց ժամանակէն դուրս, կամ թէ Ազգային ժողովոյ նիստերուն անդիմադրելի պատճառով խափանուելու միջոցին, Կոստանդնուպոլսոյ Վարչական Խառն ժողովը պէտք տեսած է Ազգային ժողովին գործողութեանց ինքն փոխանակել, ասիկա երբեք ընկալեալ օրինական ձեւը չալայել: Սահմանադրութեան մէջ անդամ մը միայն Կրօնական և Քաղաքական ժողովները յիշուած են եռանուն ցանկի պատրաստութեան համար (Սահ. Յօդ. 23), բայց այս կէտն ալ Երուսաղէմի և Կոստանդնուպոլսոյ համաձայնութեամբ՝ Կանոնադիրները բացատրած են մեկնողական փաստով, և զանց ըրած են վարչական ժողովներուն գործակցութիւնը (1880 Կան. Յօդ. 26 և 1888 Կան. Յօդ. 29), որով իսպառ վերցած է Կոստանդնուպոլսոյ Վարչութեան հետ պաշտօնական ուղղակի յարաբերութիւնը Երուսաղէմի Աթոռին հետ. ի բաց առեալ այն աւիթները, երբ միջադէպերու և ընթացիկ գործերու համար երկու Աթոռներ իրարու հաղորդելիքներ ունենան, ինչպէս երկու առաջնորդներ ալ կուրենան:

Ը

Եթէ նոր Կանոնադիրը կ'ուզէր ընդհանուր վանորէից համար զծուած սկզբունքներուն հետեւիլ և անոնք Երուսաղէմի Աթոռին ալ պատշաճեցնել, որչափ ալ այդ միտքը սահմանադրութեամբ չէր արդարանար, գոնէ պարտաւոր էր հետեւիլ այն գլուխին մէջ

զրուած հիմնական սկզբունքներուն, և այն ատեն պիտի չհամարձակէր յայտնապէս հրուշակուած սկզբունքի մը դէմ մեղանշել: Արդ Վանորէից գլուխը շատ յստակ և շատ կրտուկ կերպով կը հռչակէ, թէ իւրաքանչիւր վանքի մասնաւոր մասակարարութիւնը իր միաբաններուն կը վերաբերի (Սահ. Յօդ. 48. ա.): Մինչ նոր Կանոնադիրը այդ սկզբունքին բոլորովին հակոտնեայ ընթացքով մը՝ Երուսաղէմի պատրիարքական Աթոռին մասակարարութիւնը Աթոռին և Միաբանութեան ձեռքէն կը կապտէ, և օտար և վանքին չպատկանող անձերու, և նոյն իսկ աշխարհականներու յանձնել կը մտածէ: Եթէ հակասահմանադրական գործի օրինակ մը փնտռէինք, ասկէ աւելի ցայտունը պիտի չգտնէինք, որով սահմանադրական իրաւունքները կը կապտուին, և հակասահմանադրական կացութիւն մը կը ստեղծուի: Նոր Կանոնադիրը ծրագրողներ ու պաշտպանողներ պէտք չէ ցաւին երբոր իրենց արարքին յայտնի հակասութիւնը կը ցուցուի, և երբ Սահմանադրութեան անունով ըրածներուն հակասահմանադրականութիւնը մէջտեղ կը դրուի: Պէտք էր ևս զիտէին որ Վանորէից Խորհուրդին տրուած իրաւունքը՝ միայն մասակարարութեանց վրայ ընդհանուր տեսչութիւն է. (Սահ. Յօդ. 48. ա.). իսկ ընդհանուր տեսչութիւն ըսելով խմբուած է միայն վանքի կանոնաց գործադրութեանը հսկել, վերատեսչութիւն ընել, եկամուտներն ու հասոյքները ստուգել, ծախքերը ֆինանսել կանոնաւորել (Սահ. Յօդ. 48). Բայց ոչ երբեք վանքը իւր իրաւունքներէն կապակ, ինքզինքը մասակարարելէ զրկել, մասակարարութիւնը ուղղակի կեդրոնին վերապահել, մէկ խօսքով, հակող մարմինը գործող ընել, և քննողի դերէն հանելով քննելի ըլլալու դերին ենթարկել: Արդէն բացատրեցինք, թէ սահմանադրական սկզբունքով Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ընդհանուր վանորէից Կանոններէն դուրս է. նոյն իսկ Վարչական ժողովներու ենթարկուած չէ. զի ուղղակի Ազգային գերագոյն Ընդհանուր ժողովին հետ յարաբերութեան զրուած է: Այդ տեսութիւնները լուսաւոր կերպով կը բարձրացնեն Երուսաղէմի դիրքը, և կը հաւասարեցնեն

տեն թէ Կոստանդնուպոլիս իշխան չէ Երուսաղէմի Աթոռին համար ըստ հաճոյս կարգադրութիւն ընել։ Բայց եթէ անոնց ներքեւն ալ ինար, երբէք չէր արդարանար նոր Կանոնադիրին զրութիւնը, քանի որ Սահմանադրութեան համաձայն չէ։

Թ

Մեղի անծանօթ չէ որ անգամ մը, չին ժամանակներու մէջ, Կոստանդնուպոլիս ձեռնարկեցութիւն ունեցեր է Երուսաղէմի Պատրիարքութեան միջամտելու, երբ Ազգին մէջ սահմանադրութիւն եւ կարգադրութիւն չէր կազմակերպուած։ Բայց զոնէ ինքն իր զէմ հակասական չգտնուելու համար, Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ուղղակի Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան կցուեցաւ։ Այդ միացման թուական ընդունուած է 1702 յուլիս 13' ի հրովարտակը, եւ տեւած է մինչեւ 1715 սեպտեմբեր 10։ Աւետիք եւ զօրիացի Պատրիարքն եղած է միացման հեղինակը, Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարքն եղած էր զայն վերջացնողը։ Որչափ ալ այդ միացման գործը տարրին եւ փնաստկար, սակայն պատրուակեալ ձեւ մը ունէր, զի կրնար ընտանի սեպուիլ որ երբ Կոստանդնուպոլիս նստող պատրիարքը միանգամայն Երուսաղէմի պատրիարք էր, կարենար իւր կողմէն անուանուած գործակալներով մատակարարել Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը։ Մահաւանդ որ այն ատեն պարագաներն ալ կը նպաստէին բռնական ձեւով գործ յաջողցնելու։ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքներն ալ նոյն կերպով կը նստէին, եւ բռնական գործերէն մէկն ալ Երուսաղէմի վրայ եղած օտնձգութիւնն եղաւ։ Այսպէս սկսաւ պապականեւ ժամանակը, ինչպէս սովորութիւն եղաւ կոչել Կոստանդնուպոլսէն զրկուած գործակալներուն խումբը, որոնք պապա, նազըր, վեֆիլ, դապլիմալ, անուանեցող ուրոյ մարմին մը կը կազմէին։ Եթէ պատմութիւնը քաղել եւ այս միջամտութիւնէն յառաջ եկած ազնուալի հետեւանքները նկարագրել ուղէինք, երկայն եւ ցաւալի հատուածներ պէտք էր յառաջ բերէինք Երուս

սաղէմի պատմարան Հաննա վարդապետէն։ Հետաքրքիրները կը յղենք մտադրութեամբ կարգաւ այն զուլը որ մակագրուած է՝ «Յաղագս անցիցն անցելոյ ի վերայ Սրբոյ Երուսաղէմի Աթոռոյն Քրիստոսի»։ Անոր մէջ սրտածմլիկ մանրամասնութիւններ կը պարունակուին, բոլորն ալ օտար եւ վարձկան մատակարարներուն երեսէն յառաջ եկած։ Այդ վշտալից տեսարաններն էին որ սաստիկ ազդեցին երջանկալիչատակ Կոլոտ Պատրիարքին վրայ, որ անոնց տկանատես եղաւ Երուսաղէմ գտնուած ատեն։ Ուստի ամէն ջանք ըրաւ Կոստանդնուպոլսոյ միջամտութիւնը վերջացնել, եւ Պատրիարքական Աթոռ քարձրանալուն յաջորդ օրը՝ միացման եւ միջամտութեան դադարումը հռչակեց։ Այդ պատմական յիշատակութիւնը առաջ կը բերենք իրրեւ որոշ եւ վճռական ցուցմունք, զի չին պատմութիւններ ամէնէն զօրուոր փաստեր են նոր ձեռնարկները դատելու։

Ժ

Այդ պատմական փաստին օրինական ոյժ մըն ալ աւելցաւ հայրապետական եւ ժողովական վճռով։ Այդ միջոցին պահ մը Մայրաթոռը պարսպ մնաց, Աստուածատուր Համատանցի Կաթողիկոսին մահուամբ։ Երբ քաղաքական տաղանալը եւ անհնարին չփոխը կը տիրէ Էջմիածին՝ յաջորդի ընտրութիւնը խափանելու չափ, Կոլոտ Պատրիարք զրուխ կանգնեցաւ ընտրութիւնը Կոստանդնուպոլսոյ մէջ կատարելու։ Կարապետ Ուլինցի ընտրուեցաւ, եւ 1726 փետրուար 27' ին օծուեցաւ Գուժափուի Մայր եկեղեցին, եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ եւ խնդրութեամբ ողջունուեցաւ նոր Կաթողիկոսը։

Սաղիմական խնդիրներն ալ լուծելու եւ հիմնական կարգադրութեամբ ապագայն ապահովելու համար, Կաթողիկոս եւ Պատրիարք, եպիսկոպոսներ եւ մեծամեծք, Երուսաղէմ եւ Կոստանդնուպոլիս համաձայնեցան երեք կանոններ կազմել խորհրդակցութեամբ, եւ հռչակել հանդիսութեամբ 1726 օգոստոս 21' ին, Օրթոքէօյի խնդրակատար Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն նաւակատեսցաւ թաթիւ։ Կարապետ Կաթողիկոսն ինքն ան

ձամբ կարգաց երեք կանոնները, որոց առաջինը պատրիարքութեան ընտրելին, եւ երրորդը Աթոսները այլ եւս չի միացուելուն կը պատկանին: Իսկ երկրորդը հետեւեալն է. «Նրէ յայսմնէս ոք յանգնեալ համարձակիցի զաւսարհական ոք պապա եւ նազրւ անուամբ, եւ կամ այլ ինչ անուանակոչութեամբ ի Սուրբ քաղաքն Նոստադէմ վերակացու եւ գլխաւոր գործակալ առնել, եւ նորա զայլ-եւայլ նախապահս ցոյց տալ, յորմէ պատճառի վնասն Սբոյն Յակոբայ, այնպիսին քէ կարգաւոր իցէ եւ քէ աւսարհական, նզովեալ եղիցի»: Խնդիրն նիւթ հնար չէ ընել հայրապետական իշխանութեամբ եւ ժողովական համաձայնութեամբ եւ նշովքի կաշկանդմամբ հաստատուած կանոնի մը ոյժը. եւ զարմանալի է թէ ինչպէս յայտնի վճիռ մը մտադրութենէ վրիպեցնելով, եւ այլ ինչ անուանակոչութիւնն ալ նշովութեամբ լինելը չը մտաբերելով, կրցան պապա, նազրւ, վիւիլ, դապգիմալ կոչումները, ներկայացուցիչ, կալուածապետ, մասակարար, համարակալ կոչումներու փոխարինել, եւ միեւնոյն արգիւշալ եւ նշովեալ կարգադրութիւնը վերանորոգել: Երրորդ կանոնին մէջ գտնուող բացատրութիւնն ալ, որ որոշեալ լիցի ի Բիւսոնեական սուրբ հաւատոյս՝ ամենածանր պատիժի ներքեւ կը պահանջէ, բացարձակ լինել ինքնին իշխանութեան Սբոյն Արքուոյն Նոստադէմի, քաշքշուքի տեղի չթողուր, եւ ամէն վարանում եւ կտակած կը փարատէ այդ վճիռին խտկան խմատին վրայ, եւ կը դատապարտէ նոր կանոնագիրին կողմէ հնարուած ձեւը:

ԺԱ.

Միեւնոյն սկզբունքը տիրած, եւ վերոյիշեալ կանոններուն ոյժն անյեղի պահուած է միշտ, եւ նոր նուիրագործութիւն ստացած է ներսէն- դուրսէն կոչուած խնդիրին տաթիւ: Յովհաննէս Զմիւռնացի Պատրիարք կը վախճանի 1860 զեկտեմբեր 23-ին, սակայն իւր յաջորդը Նաայի Թալացի հաղիւ կ'ընտրուէր 1864 օգոստոս 14-ին: Այդ երկարածամտանկեայ պարտապնդան պատճառն եղաւ ընտ-

րելին Միաբանութեան ներսէն կամ զուրսէն ըլլալուն խնդիրը: Դուրսէն ընտրելի տանկու խնդիրը զօրացաւ Կոստանդնուպոլսոյ աւազանոյն մի մասին մէջ, եկեղեցականաց ու մանց համամտութեամբ: Ներսէն ըլլալուն պաշտպան կանգնեցաւ Միաբանութիւնը՝ ազգայիններու հետ: Արդ այս խնդիրն պատճառ տուողը նոյն իսկ վերոյիշեալ օրինադրութեանց առաջին յօդուածն էր: Երեք ու կէս տարի տեւեց այդ խնդիրը, եւ միշտ Կարապետ Կաթողիկոսի նշովքներուն փաստն էր, որ կը յեղեղուէր. եւ վերջապէս այդ օրինական փաստն էր որ կը զօրանար, եւ նոր Պատրիարքը ներսէն կ'ընտրուէր: Խնդիրին տալն Մայրաթոսոյ հեղինակութիւնն ալ կը փնտռուէր, եւ Մատթէոս Ա. Կաթողիկոս առանձին կոնֆակով Կարապետ Կաթողիկոսի նշովքը կը նորոգէր: Ազգային Ընդհանուր Ժողովն ալ վերջիվերջոյ մտադիւր կը հնազանդէր Կարապետի նշովքներուն եւ Մատթէոսի կրկնումներուն: Այդ միեւնոյն օրինադրութեան առաջին եւ երկրորդ յօդուածները տարբեր կերպով չեն կրնար կշռուիլ, եւ այն յարգանքը զոր 1864-ի Ընդհանուր Ժողովը բնծայեց այդ օրինադրութեան առաջին յօդուածին, պէտք էր որ 1913-ի Ընդհանուր Ժողովն ալ բնծայէր երկրորդ յօդուածին. եւ եթէ զանց ըրաւ կամ չմտաբերեց, ոչ իւր գործը օրինական կը գտնայ, եւ ոչ նոր կանոնագիրը կ'արդարանայ:

ԺԲ.

Սոյն սկզբունքը անգամ մըն ալ յայտնուեցաւ վերջին հայրապետական Կոնֆակով: Երրորդ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանը իւրովի կանոնագիր մը կազմելու խորհուրդը յղացաւ, Նոստադէմի Միաբանութիւնը օրինական եւ սահմանադրական սկզբունքներու հիմնուելով, 1913 մարտ 4-ի նիստին մէջ պարագաները գննած եւ պաշտօնական դիտողութիւն ուղղած էր Կոստանդնուպոլսոյ, յառաջ բերելով մանաւանդ երկու կէտեր, որք են՝ Աթոսին պարապութիւնը, եւ տիրող Կանոնագիրին 85-րդ յօդուածը: Երրորդ դիտողութիւնը աննկատ թողուեցաւ, Աթոսոյն

Տնօրէն ժողովը հարկ տեսաւ սեպտեմբեր 5'ի հեռագիրով Միաբանութեան յայտնած դիտողութիւնները կրկնել՝ բայց Ընդհանուր ժողովը սեպտեմբեր 6'ի նիստին մէջ, ի տեղեկութիւն միայն կարգաց զայն եւ նկատողութեան իսկ արժանի չսեպեց։ Տնօրէն ժողովը ատիպուեցաւ Միաբանութեան դիտողութիւնները անգամ մըն ալ յիշեցնել հոկտեմբեր 2'ի հեռագիրով։ Կեդրոնը կը նախատեսէ որ դիւրին պիտի չըլլայ իւրովի իւր որոշումը քաղեցնել Միաբանութեան դիտողութեանց դէմ, ե ոչ ալ պատճառարանեալ բացատրութիւններով զայն պաշտպանել, ուստի դեկտեմբեր 19'ի պաշտօնագիրով Մայրաթոռին կը դիմէ, եւ բացարձակ արտօնութիւն կը խնդրէ իւր կամքին հսկողական Միաբանութիւնն ու միաբանները պատասխանատուութեան ու պատժոյ ենթարկել։ Կեդրոնը կը սպասէր Մայրաթոռոյ իշխանութեամբ զօրանալ. բայց այս անգամ ալ իւր անկախութիւնը հարգարարցաւ։ Մայրաթոռոյ Հայրապետը կը պատասխանէ Կոստանդնուպոլսոյ Կեդրոնին պաշտօնագիրին, եւ պատասխանը փութացնելու համար ուղղած երկրորդումին, 1914 փետրուար 14'ի Կոնգակով, որ Արաբաս պաշտօնական ամսագիրի 1914 տարւոյ 198-200 էջերուն մէջ ալ հրատարակուած է։ Վեհափառ Կաթողիկոսը սոյն Կոնգակով ոչ միայն կը միտէ եւ կը զրնայ խնդրուած իշխանութիւնը կամ արտօնութիւնը, այլ եւ բացարձակ կերպով կը հաստատէ եւ կ'իւրացնէ եւ կը վաւերացնէ երուսաղէմի Միաբանութեանն առաջարկուած դիտողութիւնները. եւ հայրապետական բարձր իշխանութեամբ կը հռչակէ, թէ « Մեք ոչ համարիմք նպասակայաբմար եւ օգտակար նախ քան զընտրութիւնն պատրիարքի զինմանակն փափոխութիւնն մուծանել ի գործող կանոնադրութիւն վանուցն »։ Բնագիրին մէջ ընդգծուած են, նախ քան զընտրութիւնն պատրիարքի բռնաբար։ Ասով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը անգամ մըն ալ կը կրկնէ եւ կը հաստատէ Կարապետի նշովքները ու Մատթէոսի կրկնումները, եւ ամուր պահուած սկզբունքը, եւ կը վաւերացնէ Աթոռոյ պարագրութեանն քաղուած դիտողութիւնը։ Միեւնոյն ատեն կը յիշէ 1888 տարւոյ Կոնստանդնուպոլսոյ 85'րդ յօդուածին հռչակած որոշումն ալ, եւ կը

հրամայէ թէ առանց երուսաղէմի Պատրիարքին եւ Միաբանութեան համաձայնութեան հնար չէ երուսաղէմի Պատրիարքութեան պատկանող Կոնստանդնուպոլսոյ փոփոխել։ Արդ երբոր Կեդրոնը Կաթողիկոսին կը դիմէր, նուզին իսկ ճանչցած կ'ըլլար Կաթողիկոսական Մայրաթոռոյ իշխանութիւնը եւ կատարեալ ձեռնհասութիւնը, առնուազն անոր ձայնը՝ իր բարձր եւ վերջնական իրաւարարի ձայնը ընդունած կ'ըլլար. ըստ այսմ պէտք էր խնդիրը փակել, կամ ճարտար կերպով մը մէջէն կլէր. սակայն ոչ մէկն ըրաւ ե ոչ միւսը, եւ մինչեւ իսկ ներշնչեալ հրապարագիրնեւրօւ գրկելով, Մայրաթոռ այդ մասին իրաւունքէ եւ իրաւասութենէ զուրկ ցուցնել աշխատեցաւ, հակառակ իւր նախաձեռնարկ խոստովանութեան։

ԺԳ

Միաբանութեան առաջարկած եւ Կաթողիկոսին հաստատած երկու դիտողութիւններէն առաջինը՝ ընդհանուր եւ տիեզերական օրէնագրական սկզբունք է, ամէն եկեղեցիներէ եւ հաստատութիւններէ ընդունուած եւ զործադրուած, թէ ի պարապուրեան Աթոռոյ մի՛ ինչ փոփոխեցի, կամ նորակերպեցի. ուրեմն Կաթողիկոսը շատ զօրաւոր հիման վրայ հաստատած է իւր բարձր որոշումը, զոր Մայրաթոռը Ռուսական Կայսերութեան առաջարկներուն դէմ ալ զօրածածեց։ Հայրապետը ցարգ եւս հաստատուն կը մնայ իւր որոշման վրայ, ինչպէս կը յիշուի 1914 յուլիս 8 թուակիր նամակին մէջ, թէ Նոր Կանոնագիր վանուց դս սրբաւոր Կոնգակին ունի մնալ անգործադիր ցընտրութիւն նորոյ պատրիարքի։ Ընդհանուր սկզբունք է թէ աթոռները իրենց զահականութեան մէջ անձնաւորուած կը ճանչցուն, եւ առանց անոնց կացութիւնը այլայլել ներեալ չէ, եւ աթոռին աւանդապահները կամ ի պապականութեան վարդապետները՝ չեն կրնար որեւէ փոփոխութեան յաւակնիլ կամ համակերպիլ։

Աւելորդ չըլլայ անգամ մըն ալ յիշել, որ երուսաղէմի Առաքելական Պատրիարքութիւնը նախապատիւ եւ նախամեծար է քան

Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը իսկ Կեղրոնական Երեսփոխանութիւնն ու վարչութիւնը վերջիվերջոյ Կոստանդնուպոլսոյ Աթոռով կ'անձնաւորուին եւ անոր նախագահութեամբ եւ անոր ձեռքով կը դործեն, եւ չեն կրնար ոտնակոխ ընել եկեղեցական դերագահութեանց եւ իրաւասութեանց սահմանները: Երբոր Միաբանութիւնը զինքն անբաւական կը գտնէ փոփոխութեանց հաւանիլ, եւ կը յայտարարէ թէ Աթոռոյ պարտաւթեան ատեն ոչինչ կրնայ նորոկերպուիլ, եւ այդ մասին ուժգին կերպով իւր տեսակէտին վրայ կը պնդէ, կատարկապէս իւր պարտականութեան եւ օրինականութեան շրջանակին մէջ մնացած կ'ըլլայ:

ԺԳ

Ազգային Սահմանադրութիւնը Սուրբ Երուսաղէմի Վանաւց Կանոնադիրին յիշատակութիւնն ունի (Սահ. Յօդ. 17), բայց ուրիշ բացատրութիւն չունի, թէ ո՞րն է այդ Կանոնագիրը, եւ ուսկի՞ց բղխած, եւ ուսկի՞ց հաստատուած: Այդ լուծութիւնն իսկ բաւական է ցուցնել, թէ յիշուած Կանոնագիրը Երեսփոխանութիւնէ նոր կազմուելիք կանոնագիր մը չէ, այլ Սուրբ Երուսաղէմի սեփական, անկէ բղխած, եւ կանուխէն գոյութիւն ունեցած բան մըն է, որ իւր կազմութեամբ եւ սկզբունքներով հին է, այլ խրմբագրութեամբ կրնայ նորէն պատրաստուիլ, եւ Ազգային Ընդհանուր Ժողովին ներկայացուիլ: Բայց անոր մէջ Կեղրոնական Իշխանութիւնը նախաձեռնարկ հեղինակութեան դեր չունենար: Այդ սկզբունքը, որ ուղիղ է օրէնդակոտական մեկնութեամբ, կը բղխի սահմանադրական յօդուածներէն, եւ յայտնապէս վկայուած է տիրող Կանոնագիրէն, զոր նոյնինքն Ազգային Ժողովը 1880 հոկտեմբեր 10'ին, եւ 1888 մարտ 18'ին տեսած, քննած, եւ հաստատած է, եւ ընդունած է իբր տիրող Կանոնագիր, կամ կաթողիկոսական Կոնգրակին բառով, իբր գործող Կանոնադրութիւն: Այս Կանոնագիրներուն 100'րդ եւ 85'րդ յօդուածներուն համեմատ, Կանոնագիրի վերաբնութիւնը Միաբանական Ընդհանուր Ժո-

ղովով կը կատարուի, եւ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյ կը մասնացուի ի վաւերացումն:

Եթէ ուրիշ որեւէ փաստ ալ չըլլար, եւ եթէ ցարդ բացատրուած փաստերուն որեւէ օրինական ոյժ չլացուէր, սոյն այս յօդուածը բաւական էր նոր Կանոնագիրին օրինական պահանջներուն համաձայն չըլլալն ականբեւ հաստատել, եւ անոր ի նպաստ յառաջ բերուած ամէն փաստ կամ պատճառարանութիւն անհիմն եւ անպօր ցուցնել: Այս յօդուածով Ընդհանուր Ժողովն ալ ընդունած կ'ըլլայ, թէ Սահմանադրութեան կողմէն՝ Կանոնագիրի կազմութեան կամ հեղինակութեան մասին պահուած լուծութիւնը, պիտի մեկնուի եւ իմացուի, ինչպէս մինք ալ բացատրեցինք, այսինքն թէ Կանոնագիրը Երուսաղէմի սեփական եւ Երուսաղէմէ բղխած եւ Երուսաղէմի մէջ գոյութիւն ունեցած կարգադրութիւն մըն էր եւ է, որուն մէջ եթէ փոփոխութեան մտածանք հարկ ըլլայ, Երուսաղէմն է որ կը պատրաստէ եւ կը կազմէ, իսկ Կոստանդնուպոլսոյ կ'ընդունի եւ կը վաւերացնէ:

ԺԵ

Կ'ընդունինք թէ ընդունելու եւ վաւերացնելու իշխանութիւնը կ'ենթադրէ զիստութիւն ընելու եւ բարեփոխութիւն առաջարկելու իրաւունքն ալ: Բայց այդ ենթադրութիւնը ոչ երբէք կրնայ տարածուիլ մինչեւ այն կէտը, որ Երուսաղէմը չլսելով եւ անոր հետ չբանակցելով կանոններ շինուին եւ հաստատուին եւ գործադրութեան բանադատուին, մինչեւ իսկ անոր Աթոռին պարտաւթեան ատեն, իբր թէ Երուսաղէմի Աթոռին գոյութիւնն ալ վերջացած ըլլար:

Ընդհակառակն ինչ որ ցարդ բացատրուեցաւ լուսաւոր կերպով կ'ապացուցանէ, թէ այդպիսի տարօրինակ ընթացք մը՝ կը խախտէ եկեղեցական զստակարգութիւնը, հոկոսակ է Ազգային Սահմանադրութեան հոգւոյն եւ տառին, մերժուած է պատմական փաստով, հերքուած է հայրապետական նըզովքով, զատապարտուած է կաթողիկոսա-

կան կոնգակով, անտեղի ցուցուած է եկեղեցական օրէնքով, եւ նոյնինքն Ազգային Երեսփոխանական Ժողովին նախընթաց գործերով եւ յայտնի որոշումներով՝ օրինական պահանջներու անհամաձայն հռչակուած է: Կը կարծենք թէ աւելի երկարելու պէտք չմնար ապացուցանելու մեր յայտարարութեան առաջին կէտին ճշմարտութիւնը, թէ նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ: Բայց նոյնչափ յայտնի պիտի տեսնուի երկրորդն ալ, թէ նոր Կանոնագիրը իւր զիտած նպատակին յարմար չէ:

ԺԶ

Երբոր Առաքելական Սուրբ Աթոռոյ մը, Սուրբ Տեղեաց պահապան Միաբանութեան մը, ազգային դարաւոր իրականաց պաշտպան մարմինի մը, քրիստոնէական հոգւոյն եւ եռանդեան սատարող հաստատութեան մը, ազգային Ուղղափառ Եկեղեցւոյն պայծառութեան սահմանուած կազմակերպութեան մը վրայ կը խորհուի, բնական էր որ հոգ տարուէր այնպիսի կարգադրութիւններու, որոնք նկատի ունենային կրօնաւորական կարգապահութիւնը, եկեղեցական պաշտօնավարութիւնը, բարոյական հոգին, զարգացման պահանջները, ազգային ուղղութիւնը, մէկ խոսքով՝ ընդհանուր բարեկարգութիւնն ու պայծառութիւնը: Նոր Կանոնագիրը ստոնց ամէնը զանց կ'ընէ, եւ հազիւ թէ երկու բառով անցողակի ակնարկ մը կը տեսնուի իւր 19'րդ յօդուածին մէջ. նոր Կանոնագիրը ոչ Ազգ կը մտածէ եւ ոչ Եկեղեցի, ոչ հոգեւորականը եւ ոչ բարոյականը, այլ լոկ դրամականը, եւ միայն դրամականը, եւ այն ալ ոչ թէ Երուսաղէմը անտեսադիտական եւ խնայողական տեսակէտէն ամուր հիման վրայ կանգադելու համար, այլ պարզապէս Աթոռն ու Միաբանութիւնը իրեն բնիկներէն օտարացնելու, եւ վարձկաններու ձեռք անցնելու եւ ծախքը չատցնելու համար: Այդպէս հիմնական եւ նախնական կերպով, կամ ինչպէս կ'ըսեն՝ ինքնաբերաբար, նոր Կանոնագիրը բազմացուած նպատակէն կը հեռա-

նայ, եւ իւր զիտած կամ զիտել տուած կամ զիտել ենթադրուած նպատակին անհամաձայն կը զանուի:

Կանոնագիրին ամբողջ յօդուածներէն բաւական թիւ մը կրկնուած են 1880'ի եւ 1888'ի կանոնադրութիւններու յօդուածներուն, որոնք ոչ նոր գիւտի մը արժանիքը կը ներկայեն, եւ ոչ ապահովութեան առաւելութիւն կը բերեն. եւ անոնց վրայ անդրադառնալ աւելորդ է. ուստի անտեսադիտական եւ դրամական տեսակէտէն միայն կ'ուզենք նկատի առնուլ նոր Կանոնագիրը, որպէսզի մօտէն շօշափել տանք իւր նպատակին յարմար չըլլալը:

ԺԷ

Նոր Կանոնագիրին կազմած նոր ձեւը հետեւեալն է.

1. — Պատրիարքը, Միաբանութիւնը եւ միաբանները զրկել եւ կապտել ամէն անտեսական ձեռնհասութենէ եւ գործունէութենէ եւ մասնակցութենէ:

2. — Այդ մասին ամէն ձեռնհասութիւն վերապահել Երուսաղէմայ հակալուծի յարուկ մարմին ըլլալու սահմանուած եւ հինգ տնդամէ բազկացած խնամակալութեան մը, Կեդրոնական Վարչութեան խառն Ժողովոյ վերին հակողութեան ներքեւ: Բայց աւելորդ չըլլայ զիտել տալ, թէ խնամակալութեան կազմութեան համար յօդուած չկայ. եւ այդ կարգադրութիւնը, որ հիմնական ըլլալու սահմանուած է, ծանօթութեան մէջ նետուած է. մինչ յայտնի է թէ ծանօթութիւններ պաշտօնական արժէք հունին բնաւ: Լստայամ նոր կարգադրութիւնը իւր հիմէն խախտուած կ'ըլլայ. զի ըստ ենթադրութեան՝ այս խնամակալութիւնը պիտի ըլլայ, որ Կոստանդնուպոլիս նստելով Երուսաղէմը անտեսապէս պիտի կռաւարէ:

3. — Խնամակալութենէն եւ խառն Ժողովէն զատ, Ազգային Երեսփոխանութիւնն ալ ուղղակի պիտի հսկէ Միաբանութեան թէ անտեսական եւ թէ վարչական գործառնութեանց վրայ. եւ առ այս ներկայացուցիչ մը պիտի ունենայ իրմէ ընտրուած եւ Երուսաղէմ նստող, ամէն գործի խառնուող, ամէն

ժողովներու, ընդհանուր ըլլան թէ մասնաւոր, ներկայ եղող եւ վճռական ձայն ունեցող. մինչ էջմիածնի Կայսերական Պրոկուրորն անգամ նիստերու ներկայ ըլլալու իրաւունք չունի:

4. — Խնամակալութենէ ընտրուած եւ վարչութենէն հաստատուած անտեսական մարմին մը պիտի կազմուի Երուսաղէմի մէջ, իրենց նիւղին յատուկ ձեւնիւսով բաժնուած հիմունք անձերէ բաղկացած, որով հեռացուած կ'ըլլան միաբանները, քանի որ անոնց ենթադրեալ անհատութեան վրայ հիմնուած է նոր Կանոնագիրին բոլոր կազմածը:

5. — Տնտեսական մարմինին մէջ կը մտնեն. կալուածատէս, մատակարար, համարակալ, զանձապահ, եւ ասոնց տրամադրութեան տակ անհրաժեշտ պաշտօնեաներ. թիւը անորոշ եւ ըստ կամաց ամսան թողուած:

6. — Յիշուած չենք գտներ որ Խնամակալութեան անդամներ վճարուած ըլլան, բայց ըսուած է թէ ներկայացուցիչը, եւ չորս անտեսական վարիչները, եւ անոնց ենթարկեալ պաշտօնեաները Վանքի երեւմտացոյցին մէջ նշանակեալ թոշակներով վճարուած պաշտօնեաներ պիտի ըլլան: Ներկայացուցիչին ենթարկեալ յատուկ պաշտօնեայ մը թէեւ յիշուած չէ, բայց ամսօրեայ տեղեկագիրներ եւ շարունակ թղթակցութիւններ՝ գոնէ քարտուղարի մը տեղ պիտի բանան, որով երուսաղէմի անտուկը պիտի բեռնաւորուի առնուազն տասը պաշտօնեաներու թոշակներով, եւ ուղեւորութեան եւ բնակութեան եւ սնունդեան ծախքերով:

ԺԶ

Նոր Կանոնագիրին անտեսական գործողութիւններուն ալ ընդարձակ բաժին մը նուիրուած է բազմաթիւ յօդուածներով, զորս կ'ուզէինք վերլուծել, այլ կը վախճանք ձանձորոյթ պատճառել. սակայն ինչ ինչ կէտեր ալ բոլորովին լուել անհար է, զի Կանոնագիրին որչափ գործնական եւ նպատակայարմար ըլլալը այդ մանրամասնութիւններէն պէտք է եզրակացուի: Տնտեսական Մարմինը ամենայն ինչ է Վանքին

մէջ. իրեն կը պատկանին կալուածներ, եկամուտներ, նուիրատուութիւններ, բոլոր գոյքեր, հարկաւ եկեղեցւոյ սպասներն եւ անօթներն ալ, եւ Վանքին բոլոր հարստութիւնը: Ինքն պիտի հոգայ անունդ, զգեստեղէն, վառելիք, լուսավառութիւն, թուշակներ, եւ ամբողջ երեւմտաք եւ զարդացում: Տնտեսական մարմինը ուսումնական ին ալ պիտի խառնուի, Պատրիարքն այլեւս զարդ մըն է. վտանգի որեւէ ժողովական նիստ օրինաւոր պիտի չըլլայ, եթէ ներկայացուցիչը ներկայ չըլլայ: Եւ որովհետեւ միակ անձնաւորութիւն է, անոր հիւանդութեան կամ բացակայութեան կամ կամայականութեան պարագաներուն՝ պէտք պիտի ըլլայ նիստերը դադարեցնել: Տնտեսական Մարմինը իւր ձեռքը պիտի աւնէ վարժարանը, թանգարանը եւ տպարանը, վտանգի ինքը պիտի որոշէ ծախքերը: Երեւմտացոյցը նախընթաց երկրորդ վեցամսեային սկիզբը պիտի կազմուի, կրօնական մասն իսկ անտեսական ին պիտի յանձնուի. երեւմտացոյցը պիտի երթայ Խնամակալութեան, անկէ Խառն Ժողովոյ, անկէ Ընդհանուր Ժողովոյ. մինչեւ դեկտեմբեր 15 ամէն բան պիտի աւարտի որ յունուար 1'ին գործադրուի: Շատ մը մասնաւորութիւններն ալ կան զանձմանց եւ վճարմանց ձեւերուն, բացառիկ ծախքերուն եւ երեւմտացոյցի գործադրութեան վրայ. վերջապէս մուտքի եւ ելքի, սովորական եւ արտակարգ զրուիներու ցուցակ մը կը փակէ այդ մանրամասնութիւնները: Գաղափարացեալ մասին ալ կը հրամայուի ձրի բնակութիւնները եւ ծախքերը հետզհետէ սեղմել մինչեւ ջնջուին:

Միայն ազգային սեփականութեանց եւ իրաւանց մասին խօսք չկայ, եւ որովհետեւ ամէն միջոցներ անտեսական մարմինին կը փոխանցուին, եւ Աթոռ ու Միաբանութիւն ամէն ձեռնհասութենէ կապուած, իրրեւ զարդ կամ իրրեւ օտար կը մնան, հետեւանքը պիտի ըլլայ որ ազգային ամէնէն կենսական շահեր պիտի յանձնուին այնպիսի անձերու, որոնք ոչ գործը զիտեն, ոչ տեղեկութիւն ունին, ոչ ձեռնհասութիւն կը վայելն, եւ ոչ խնդիրին բնութիւնը կը ճանչնան: Ահա ա՛յս է ազգային շահերն ու պատիւը, Հայ

եկեղեցին եւ Սուրբ Երուսաղէմը պաշտպանելու համար մտածուած մեծ ծրագիրը :

ԺԹ

Կանոնագիրը վերլուծելէն ետքը, անոնց մասին ինչինչ զիտողութիւններ ընել ուղելով, նախ պէտք է հետեւցնենք թէ, Կանոնագիրը ծրագրողներ եւ հապճեպ հաստատողներ այնպէս կարծած պիտի ըլլան, թէ Երուսաղէմի մէջ ոչ տոմար կայ եւ ոչ պաշտօնեայ, եւ թէ հաշուակալութեան ամենատարրական կէտերն ալ անծանօթ մնացած են Ս. Աթոռին մէջ : Մէկ խօսքով ծրագիր շինողներ անգիտակ եղած կամ անգիտակ ձեւացած են, կամ այնպէս պէտք է համարուին : Սակայն իրենց եւ հանրութեան ապահովութեան համար կը յայտարարենք, թէ Երուսաղէմ տնտեսական ամէն պաշտօնեաներն ալ ունի, կալուածապետ, շինուածապետ, վարձընկալ, մատակարար, հանգրձապետ, հաշուակալ, գանձապահ, եւ երեւմտից տեսուչ, եւ մասնաւոր տեսուչներ վանքի մէջ՝ վարժարանի, տպարանի, մօմատան եւ մառանի, եւ վանքէ դուրս՝ Բեթղէմ, Յոպպէ, Ռամէ, Լաւողիկէ, Վերիտոն, Դամասկոս եւ Կոստանդնուպոլիս, որ է Պատրիարքական Փոխանորդը : Կան եւս գործակալներ եւ հոգաբարձութիւններ ուր ուրք որ սաղիմապատկան կալուածներ կը գտնուին :

Ասոնց ամէնքը ամէն ամսու վերջ հաշիւին կը ներկայեն առանձինն տետրով, որ Հաշուակալութեան Դիւանին մէջ օրհաշիւի եւ մայր տոմարի կ'անցնին. եւ 1880'էն առդին կրկնատումար ոճով մայր հաշիւներ կը գտնուին Դիւանին մէջ, խնամով պահուած եւ պէտք եղած տեղեկութիւնները պարունակող : Հետեւաբար բոլորովին անհարկի եւ աւելորդ աշխատանքներ են ասոնց ամէնը նորէն հաստատելու մարմանով մէջտեղ ելլալը, եւ բաց դուռերը բռնազրօսելու նման աւելորդ ճիգերը : Տնտեսական գործողութիւնները կը կատարուին ընդհանրապէս պահանջուած ձեւերով, մէկը կը հաշուէ, երկրորդը կը քննէ, երրորդը կը հրամայէ, չորրորդը կը

վճարէ : Ասոնց ամէնուն վրայ կայ Պատրիարք մը, որ իւր զիրքովը եւ փորձառութեամբ եւ ձեռնհասութեամբ եւ եկեղեցական ազդեցութեամբ՝ շատ աւելի կրնայ հսկել եւ ներգործել, քան Կոստանդնուպոլիսէն զրկուած աշխարհական ներկայացուցիչը : Պատրիարքի անձին ազդելիք վստահութեան համար ալ կ'ուզենք յիշել տալ, որ Պատրիարքն ալ ուղղակի նոյն այն Ազգային Ժողովէն ընտրուած է, որ ներկայացուցիչին ընտրողը պիտի ըլլայ : Հետեւաբար նոր Կանոնագիրին ծրագրած զգուշաւորութեան ձեւերը նորութիւններ չեն ներկայցեր, եւ նորութիւններ ալ պիտի չարտագրեն :

Ի

Նոր Կանոնագիրին միակ նորութիւնը պաշտօնները եւ պաշտօնավարութիւնները միաբաններուն ձեռքէն առնելով աշխարհականներու ձեռք յանձնելն է : Բայց ի՞նչ վստահութիւն կրնայ ըլլալ օտարներու ուղղամտութեան վրայ, երբ կ'ուզուի միաբաններուն ընթացքը իր անուղիղ նշաւակել : Ի՞նչ վստահութիւն կրնան ներշնչել աշխարհականները, երբ եկեղեցականները կը դատաւիտուին : Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքարանին առջեւ շարունակ կ'ելլեն, եւ հանրային կարծիքին առջեւ կը վխտոն՝ աշխարհական պաշտօնեաներու եւ խորհուրդներու եւ հոգաբարձութիւններու վրայ յայտնուած կասկածները, կրկնուած մեղադրանքները եւ հաստատուած զեղծումները : Չմոռնանք զանազան ընկերութեանց վրայ պատմուած արարքները : Արդ ո՞ր հոգին, ո՞ր զգացումը, ո՞ր սկզբունքը կրնայ առաւելութիւն տալ աշխարհականին՝ եկեղեցականէն աւելի, կամ օտարին՝ միաբանէն աւելի : Մարդկային իմաստութիւնն է զատ, աւետարանական իմաստութիւնն ալ կը վկայէ, թէ վարձկան պաշտօնեայն ընական բերմամբ զեղծումի միտեալ է, եւ հաւատարմութենէ զուրկ է ընդհանրապէս : Մեր պարագային մէջ ալ, որչափ ալ միաբանները հոգւով պաղած, եռանդէ մարած, եւ վանքէն ձանձրացած ենթագրուին, վերջապէս ունակական եւ դատարան

րակական կապ մը ունին Աթոռին եւ Վանքին հետ. անոր չուրջը համակրութիւն մը տածած են սկիզբէն, կեանքերնին անոր հետ միասնացած են, ակնկալութիւննին անկէ կը սպասեն, ապագանին անոր վրայ կը հիմնեն, եւ հնար չէ որ համակրութիւն մը չզգան Աթոռին եւ Վանքին վրայ, եւ անոր օգուտը չմտածեն, եւ փութաճանութիւն մը եւ հոգածութիւն մը չզնեն: Նոյնիսկ երբ իրենց անձնական օգուտը կը հոգան, Վանքի զարգացումը, բարի համբաւը, յաջող վիճակը, Աթոռի պայծառութիւնը, միեւնոյն ժամանակ միաբաններու համար ալ անհատապէս նպատատւոր կէտեր են: Իսկ աշխարհականը որ ոչ կոչումի եւ ոչ ապագայի զգացումով պիտի դործէ, այլ ուրիշ գործ չգտնալուն համար յանձնառու պիտի ըլլայ ընտանեկան շրջանակը թողուլ, կամ թէ այն ալ ետեւը կապկոյտ Ներսիսեան զաւ, ուրիշ նպատակ պիտի չունենայ, բայց եթէ քանի մը տարի մնալով պաշտօնէն օգտուելով, մինչեւ որ լաւագոյն գործ մը գտնայ, կամ օգտուածէն բաւականանալով տեղը դառնայ: Երեսուցէմ, Սուրբ Տեղիք, Եկեղեցի, Ազգ, Աթոռ, Միաբանութիւն, այնպիսեոյն համար աննշանակ կէտեր են՝ անձնական շահին բաղդատութեամբ: Հետեւաբար ոչ մի փաստ եւ ոչ մի վստահութիւն չներշնչեր նոր կանոնագիրի նոր ծրագիրը:

ԻԱ

Կարեւոր է եւս փնտռել թէ ի՞նչպիսի անձեր պիտի կարենան կոչուել այդ տասն եւ թերեւս աւելի պաշտօններու: Յայտնի է թէ գործը յաջող, դիրքը լաւ, կարողութիւնը շատ, յաջողութիւնը մեծ՝ անձեր յանձն պիտի չառնեն իրենց տեղը թողուլ, եւ Ներսիսեանի Վանքին մէջ, չըսեմք աննշանակ, գոնէ սովորական կարգէ պաշտօններ ստանձնել. ոչ միայն պաշտօնին բնութիւնը հրապուր մը չներկայեր, այլ տեղն ու կենցաղն ու միջոցորան ալ գրգիռ չեն զարթուցաներ: Հետեւաբար այնպիսի միջակութիւններ պիտի յառաջ անցնին, որ ոչ մէկ հանգամանքով, ոչ զգացումով եւ ոչ կարողութիւնով, չեն գերազանցեր զանուած միաբանները:

Հոգեւորական զգացումն եւ հոգեւորական ունակութիւնն իսկ պիտի պակսին այնպիսիներուն, եթէ հետեւինք այն անուաններուն, որ յիշուեցան երբ ընտրելիներու խօսքեր կը դառնային, որոնք կրօնական սկզբունքէ եւ զգացումէ իսկ զուրկ էին, երբ կրօնական Հաստատութեան մը պայծառութեան կը սահմանուէին:

Արդէն առաջին քայլն ալ բաւական է իբր նմոյշ ծառայել: Ընդհանուր ժողովը ներկայացուցիչ մը ընտրելու համար երկարատեւ ասդին անդին զլուխ զարնելէ ետքը, լոկ կէս քուէի առաւելութեամբ ձեռքը դրաւ տեսական Բանասէրի մը վրայ, մինչ անոր պաշտօնը պիտի ըլլար կրօնական եւ վարչական, մատակարարական եւ հաշուական բազմակողմանի ասպարէզը, յուսալով թերեւս որ բանաստեղծական թախչներ կարենան աննշանակ կարծուած մարմինի մը հրաշալի յարութիւն պարգեւել: Բայց անոր իսկ աչքին հրապուր չընծայեց լաւ ամսաթուակը, չուզեց իսկ գործին ուսումնասիրութեան ձեռնարկել, եւ նախընտրեց չուսով հեռանալ. այնչափ ապաշխար՝ երեւցաւ իրեն տրուած պաշտօնը: Եթէ ներկայացուցիչին գործը այսպէս, ի՞նչ պիտի կարենանք ըսել միւս պաշտօնականներու ընտրութեան համար, բայց եթէ ունենալ պաշտօն չգտած, անգործ մնացած, փորձի մէջ ձախողած, անպէտ տնձերու խումբ մը, որոնք յանձնառու պիտի ըլլան, գոնէ ժամանակ մը, Ներսիսեանի տարաշխարհիկ պաշտօնավարութիւնները կատարել: Ահա ասոնք են որոնց նոր կանոնագիրը կ'ուզէ յանձնել, ոչ միայն հաշուակալութեան կամ մատակարարութեան պաշտօններ, այլ Վանքին զարգացման, Աթոռի պայծառութեան, գանձուց պահպանութեան, եւ ուսումնական յառաջդիմութեան բարձր եւ փափուկ գործերը: Անգամ մըն ալ կը կրկնենք, թէ ծրագրուած կանոնները երբեք նպատակին յարմար չեն:

ԻԲ

Օգտակար կը սեպենք եւս զնոյն թէ այդ անպտուղ ձեռնարկը քանի՞ պիտի նստի

Երուսաղէմի վրայ: Ներկայացուցիչին համար 50 օսմաննան ոսկի ամսաթուղակ խօսուելէ սկսաւ, եւ վերջապէս Վարչութիւնը 30 օսմաննան ոսկիի գոհացուց ընտրեալը: Այդ համեմատութեամբ զոնէ 10' տկան ոսկի պիտի յատկացուի միւս չորսերուն, որք են կալուածապետ, հաշուակալ, մատակարար եւ գանձապահ, եւ զոնէ 10' տկան ոսկի անոնց օգնականներուն, եւ ահա ամսական 160 ոսկեոյ ծախք մը Կանոնադիրին զօրութեամբ, որ կը գումարուի տարեկան 1920 ոսկի օսմաննան: Աւելցնելով ուղեւորութեան, բնակութեան եւ անդեան եւ ուրիշ պարագաներու համար առ նուազն 280 ոսկի, ահա ռենցանք տարեկան 2200 լիւր օսմաննան գումարի ուելորդ ծախք մը վանական սընտուկին վրայ ծանրարեւոնուած, երբ նոր Կանոնադիրին նպատակն էր խնայողութիւն եւ չորհաւորութիւն: Թերեւս յուսացուէր այդչափ ծախքով մեծագոյն զեղծումներուն առջեւն ալ տանել: Եւ ձեռնարկած եմ, եւ մասամբ կեղերնին ալ հաղորդած եմ, Երուսաղէմի եկեմտական կացութեան վրայ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը, որպէսզի անցելոյն հետազոտութեամբ միտքերը լուսաւորուին եւ ապագայն ծրագրուի: Եւ համոզում գոյացուցի, եւ տեղեկագիրը կարգացողներն ալ համոզում պիտի գոյացնեն, թէ Վանքին կամ Միաբանութեան վրայ սովորաբար մեղադրուած զեղծումները, ամենէն սաստիկ ենթադրութեան մէջ, Կանոնադիրով բարդուելիք ծախքին մէկ տասներորդին չեն հասնիր:

Արդ բոլորովին յետսամիտ դրութիւն մը եղած պիտի ըլլար, մէկը շահելու համար տասը կորսնցնել. բայց այդ մէկը շահելու ենթադրութիւնն ալ կեղակարծ է. զի խօսուած զեղծումները պիտի չլինէին, եւ միաբաններու մէկ զեղծումին տեղ վարձկան օտարներ՝ երկուք եւ երեք եւ աւելին ալ ընկու հաւանականութիւնը կ'ընծայեն: Թո՛ղ վկայեն աշխարհական պաշտօնէից զեղծումներու մասին՝ ազգային շրջանակի մէջ լսուածները եւ գրուածները: Այժմ միաբան պաշտօնեաներ տարեկան 10 կամ 15 ոսկեոյ տարեթուակով նոյն պաշտօնները կը վարեն. միանգամայն հոգեւորական ծառայութիւն-

ները կը կատարեն, Վանքն ու եկեղեցիները չէն կը պահեն, ուխտաւորները կը մխիթարեն: Կանոնադիրը կ'երեւակայէ միաբաններն ալ առատապէս գոհացնել. բայց երբ ասոնք տեսնեն աշխարհականներուն լիաթոշակ վարձատրուիլը, իրենք ալ անշուշտ իրենց համար աւելի վարձքեր պիտի պահանջեն, եւ ինսամակալութիւն եւ Վարչութիւն պիտի ստիպուին օրինաւոր ճանչնալ անոնց պահանջները, եւ նոր բեռեր բարդել Վանքին վրայ: Ահա՛ թէ ուր կը տանի նոր Կանոնադիրին անգործական եւ անխորհուրդ դրութիւնը: Ուրիշ բան՝ եթէ նոր Կանոնադիրը նոր ոսկեհանք մը կամ ոսկեոյ նոր գոնձատուն մը պիտի դնէ իւր պաշտօնեաներուն տրամադրութեան ներքեւ:

Փակագիրծով մը աւելցնենք թէ Ղեւոնդ վարդապետի վերագրուած մեծ զեղծումները հետեւանք են ընդարձակագոյն շրջանակի մէջ կատարուած վաճառմանց եւ գնմանց եւ չինութեանց, որ տեղի պիտի չունենային եթէ կեղերնը ժամանակին զանց ըրած չըլլար եկեմտացոյց հաստատել եւ լրացնալ հաշուեցոյց վաւերացնել:

ԻԳ.

Մեր զխտողութիւնները դեռ կրնայինք ընդարձակել, բայց կ'ուզենք ամփոփել: Ընդհանուր կերպով ամէն մատակարարութեանց մէջ երկու բաժիններ կ'որոշուին. գործողութիւն եւ հսկողութիւն. պաշտօնէութեան մի մասը կը գործէ, եւ միւսը կը քննէ եւ կը հսկէ: Սահմանադրութիւն եւ հին Կանոնադիր այս հիմնական դրութեան վրայ կը քայլեն. Երուսաղէմ կը գործէր, Կոստանդնուպոլիս կը հսկէր: Երբոր այդ ներդաշնակ կացութիւնը կը խանգարուի, եւ այն որ պիտի հսկէ՝ գործող կը դառնայ, ո՛վ պիտի հսկէ գործող Կոստանդնուպոլիսին վրայ: Պէտք էր որ նոր Կանոնադիրը նոր կեղերն մըն ալ ստեղծէր, նոր գործողին վրայ հսկելու՝ զի ցորչափ Կոստանդնուպոլիս է, որ իւր ինսամակալութեամբ եւ իւր անուանած պաշտօնեաներով կը գործէ, Կոստանդնուպոլիս ինքն մասնակից եւ գործակից եւ հաւատարմապէս պատասխանատու կը նկատուի եղած մատակարարութեան. հսկող

լինելը կը վերջանայ, եւ գործող կը դառնայ։ Այս դիտողութեան վրայ ուրիշ մըն ալ աւելցնենք։ Երուսաղէմի անտեսական գործերը սերտ առնչութիւն ունին հոգեւորական պարագաներու հետ։ Հասոյթներու մի մասը ուխտաւորական արդիւնքներ են, եւ ուխտաւորը իւր նուէրը յանձնած առն, օրհնութիւն եւ աղօթք եւ հոգեւորական մխիթարութիւն կ'աւելակալէ։ Եթէ ամէն զանձններ աշխարհական պաշտօնէութեան պիտի անցնին, արդեօք հոգեւոր մխիթարութիւններն ալ անոնք պիտի բախնան։

Դիտողութիւն մի եւս։ Երուսաղէմի արդիւնքներուն պաշարներութիւնները ցրուած են. եկեղեցիներ, սրբավայրեր, տեսչութիւններ բաւական թիւ մը կը կազմեն, եւ իւրաքանչիւրը արդիւնքներու զանձնումին մէջ զեր ունի։ Արդեօք ասոնց իւրաքանչիւրին մէջ ալ մէկ աշխարհական պաշտօնեայ պիտի գրուի։ Այդ առթիւն տասն պաշտօնեաներութիւն անբաւական է, եւ մինչեւ քսան եւ աւելի բարձրացնելու է վճարեալ աշխարհականներութիւնը, որ է ըսել եւսքանզեւս ծանրաբեռնել այն անտուկը, որուն խնայողութեան համար կը կազմուի այդ նոր Կանոնագիրը։ Իսկ եթէ նոր Կանոնագիրի նոր պաշտօնեաները Երուսաղէմի Դիւանին մէջ նստելով տոմար եւ արձանագրութիւն կազմելու սահմանուած են, ուրեմն գործնականապէս անմասն պիտի մնան մատակարարական գործերէ։ Պէտք է զիտնուլ թէ այսօր ալ Աթոռին մէջ տոմարական եւ գրադրական գործերը աշխարհական պաշտօնեաներու յանձնուած են, եւ Երուսաղէմի հաշուակալութեան եւ քարտուղարութեան համար աշխարհական պաշտօնեաներ կը գործածէ Աթոռը իւր ձեռքին տակ, բայց ոչ իր գլխուն վրայ։

ԻՊ.

Նոր Կանոնագիրին արամագրութեանց՝ նպատակին անհամապատասխան ըլլալուն մասին դիտողութիւնները, մինչեւ հիմայ պահեցինք արտաքին շրջանակին մէջ. բայց այն ներքին մաս մըն ալ ունի, զոր պէտք է մոռացութեան տալ։ Նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւն լսած

տառնին, իբրեւ տիպար իրենց աչքին առջեւ ունեցած են Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութիւնը, որ պարզապէս պաշտօնատուն մըն է, ուր առտուն պաշտօնեաները կը մըտնեն եւ երեկոյին կը մննին. ոչ կենակցութիւն ունին եւ ոչ միաբանութիւն, եւ իւրաքանչիւրը՝ եկեղեցական ըլլալ թէ աշխարհական, ինքնիրեն անկախ կեանք կը վարէ։ Ծրագրողներ չեն մտածած եւս թէ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը վանք եւ վանական կեանք ունի, եւ միաբան եւ միաբանութիւն կը պարունակէ։ Այդ վերջին կացութեան զազաւարը չկրնար քաղուիլ պաշտօնատունէ մը, այլ մերձաւորապէս ընտանեկան տունէ մը։ Տուներու մէջ իշխանութիւնը հայրական է եւ ոչ պաշտօնական, յարաբերութիւնները բնական են եւ ոչ ձեւակերպական, կանոնները զգացումէ կուգան, եւ ոչ արհեստական ծրագիրէ։ Հօր եւ զաւկի, եղբոր եւ եղբոր յարաբերութիւններն են, որ վանքի մը մէջ կը տիրեն։ Բարոյական կապ մը, բարոյական կեանք մը, բարոյական պահանջ մը, բարոյական նպատակ մը իրարու կը միացնէ վանական միաբանութիւնը։ Այդ կացութիւնը պահելու համար ալ պէտք է որ գործողներ համախել ըլլան, վարիչներ միատարր ըլլան, աշխատողներ միատեսակ ըլլան, ներքնապէս եւ արտաքինապէս միաբան ըլլան. մէկ խօսքով, պէտք է զուտ եկեղեցական հաստատութիւն մը իրօք եկեղեցական ըլլայ, եւ իր բնութիւնը չկորսնցնէ, որ գոյութիւնը չվստնագուի։

Այս սկզբունքը հնաւանդ եւ հաստատուն է ամէն եկեղեցիներու եւ հաստատութիւններու մէջ, ընդունուած է ամէն դարերու եւ երկիրներու մէջ, պահուած է ամէն ազգութիւններէ եւ զաւանուութիւններէ։ Աշխարհականներով վանականութիւն կազմելու, աշխարհականներով վանքեր կառավարելու ծրագիրը, դեռ աշխարհի մէջ նախընթաց մը չունի։ Մեզի էր պահուած արդեօք այդ երեւակոյցական դրութիւնը գործնականին մէջ փորձելու իմաստութիւնը։ Եղան պետութիւններ որոնք վանական միաբանութեանց դրութիւնը չսիրեցին, բայց ուղղակի վանականութիւնը չնջեցին, եւ ոչ թէ վանքերը վանք պահելով աշխարհականներու յանձնեցին։

ԻԵ

Չգիտցող չկայ որ Երուսաղէմի Սուրբ Տեղեաց մէջ՝ երեք ազգութիւններ ճանչցուած են իբր իրաւունքի եւ իրաւասութեան տէր, եւ հաւասարապէս արտօնեալ եւ ծանուցեալ կացութիւն կը վայելին: Երեք ազգութիւններն ալ անձնաւորուած են իրենց Պատրիարքներով, որք բարձր եւ պատկառելի եւ լիազօր զիրք կը վայելին, եւ այսպէս ճանչցուած են իրարու յարաբերութեանց մէջ եւ կառավարութեան եւ հանրութեան առջեւ: Անոնց ձեռքովն է որ գործեր կը կատարուին, անոնց յայտարարութեամբ է որ խնդիրներ կը լուծուին, անոնց ստորագրութեամբ է որ ամենայն ինչ կը վաւերանայ, անոնց անուանով է որ ստացութիւններ կը պաշտպանուին եւ կը շահագործուին: Այս զիրքին հետեւանքն է որ երեք Պատրիարքներ փոխադարձաբար կը մեծարուին, եւ հանրութեան առջեւ հեղինակութիւն կը կազմեն: Եթէ այդ զիրքը խախտի, ոչ միայն հաւասարութիւնը կը վերջանայ, այլ եւ իրաւունքներ կը վերտանգուին: Ինչպէ՞ս կարենայ այնուհետեւ Հայ Պատրիարքը զխմադրել այն մրցումներուն, որ միւս Պատրիարքներէ կը զրգուտին: Նոր Կանոնադիրը ծրագրողներ, եւ ոչ իսկ միտքերնէն անցուցած են այդ պարագաները, ազաթէ՞նչ պիտի խղճատրէին այնչափ ստորնացնել Երուսաղէմի Պատրիարքը, որ ենթարկուած ըլլայ օտար աշխարհականի մը քմահաճոյքին կամ անհատական կամքին, որ իրեն դէմ բողոքներ կարենան ըլլալ նոյն աշխարհականին, որն որ իրաւունք ունենայ արգելիչ միջոցներ ձեռք առնել իրեն դէմ: Պատրիարք մը որուն ոչ մի գործը ոյժ չունենայ՝ եթէ այդ աշխարհականը չուզէ համակերպիլ. որ վերջապէս իւր Միաբանութեան մէջ անդամ մը ընդունելու իրաւունք չունենայ, եւ մինչեւ իսկ ձեռնադրութիւն մը ընելու իրաւասութենէն կապտուած ըլլայ:

Ոչ մի դաւառական առաջնորդ այդչափ ստորնութեանց ենթարկուած է կեղծոնին կողմէ, եւ ինչ որ Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռին Գահակալին կը զլացուի, զլա-

ցուած չէ Լիմի կամ Կառուցի, Գլակոյ կամ Կեսարիոյ վանահայրերուն, որոնք միաբան կ'ընդունին, ձեռնադրութիւն կը կատարեն, վանքերնին կը կառավարեն եւ ինչքերնին կը մատակարարեն: Ի՞նչ պիտի ըսեն միւս Պատրիարքներ, ի՞նչ պիտի մտածեն ուրիշ վանքեր, ի՞նչ պիտի կարծեն պետական շրջանակներ, եթէ այդչափ ստորնացած գիտնան Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը: Այլեւս յայտնի է թէ՛ նոր Կանոնադիրը՝ միայն եկեղեցական եւ սահմանադրական պահանջից դէմ չմեղանչեր, այլ ուղղակի Հայութեան պատիւին եւ Հայութեան օգուտին դէմ կը մեղանչէ:

ԻԶ

Կրնանք ուրեմն ամենայն իրաւամբ եզրակացնել, թէ՛ նոր Կանոնադիրը իւր նորագիւտ դրութեամբ եւ նորակերտ ծրագրով, ոչ միայն համաձայն չէ ընկալեալ եւ տիրող օրինական պահանջներուն, ոչ միայն համապատասխան չէ այն տնտեսական նպատակին, որուն կը կարծէ հետեւիլ, այլեւ բարոյապէս կը կործանէ Երուսաղէմի Աթոռը, կը քանդէ Սուրբ Յակոբեանց Միաբանութիւնը, կը վտանգէ Սուրբ Տեղեաց իրաւունքները, կ'եղծանէ ազգային եկեղեցական զիրքը քրիստոնէութեան մէջ, կը քննէ միջազգային շրջանակին մէջ Հայուն պարմանք եղող կացութիւնը: Պատմութիւնը առջեւնիս է. նա կը վկայէ թէ՛ Երուսաղէմ ապրեր է Հայուն համար, Երուսաղէմի Միաբանութիւնը արգիւնքներ ունեցեր է անյիշատակ ժամանակներէ հետէ, կրեր է նեղութիւն եւ անձկութիւն, վիշտ եւ ցաւ, տաքնապ եւ տառապանք, հալածանք եւ մինչեւ իսկ կեանքի վտանգ. բայց հաւատարիմ մնացեր է իւր զիրքին մէջ, պաշտպաններ է Հայոց իրաւունքը, պահպաններ է Հայոց ստացութիւնները, բարձրացուցեր է Հայոց պատիւը: Այսչափ դարերու ժառանգութիւնը, որ ազգային աւանդութեամբ մինչեւ Տրդատ եւ Լուսաւորիչ կը բարձրանայ, զոր արտաքինք չեն կրցեր խել, զոր ներքինք ամենայն զոհողութեամբ մեզի հասուցեր են,

սպասարկումը կը կորսուէր եթէ երբեք իրականութեան մտնէ այն ծրագիրը, որ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ երեւակայուեցաւ, մոռնալով աւանդութիւնն ու պատմութիւնը, օրինականութիւնն ու իրականութիւնը: Չէ՛, պէտք չէ որ քսաներորդ դարը ոտնակոխ ընէ բոլոր դարերու չնաչխարհիկ արդիւնքը, պէտք չէ որ անարգէ քսան դարերու նուիրական սկզբունքը, պէտք չէ որ իւր վրայ հրաւիրէ իւր եկեղեցին ու իւր Ազգը, իւր սկզբունքն ու իւր նախնիքը ուրացած ըլլալու մեծ նախատինքը:

Այս եղած էր իմ համոզումը. նոյն եղաւ ականատես ըլլալէս ետքը համոզմանս հաստատութիւնը:

Ի՛

Զրկայ թէ կարծուի որ Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպոլսոյ յարաբերութիւնները խզելու ռզնէք, կամ թէ Կոստանդնուպոլսոյ կողմէ Երուսաղէմի վրայ կոտորուելիք վերահսկողութիւնը հերքենք: Ես ալ զօրծի պուխ զանուած եմ, ես ալ միջամտած եմ Երուսաղէմի գործերուն զինութեան, եւ գործունեայ դեր ալ վարած եմ վերջին խնդիրին մէջ: Այլ չեմ ուզած, չեմ փորձած, չեմ յաւակնած Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութեան պատկանող հսկողի դերը գործողի դերին հետ չփոխել. հետեւաբար չեմ ալ անարգած Միաբանութիւնը, չեմ անպատուած Պատրիարքը, օրինական եւ սահմանադրական եւ կոստանդնուպոլսոյ զինքը չեմ ուզած բռնաբարել: Նոյնի ժամանակներու մէջ երբ սահմանադրութիւն եւ վաւերացեալ կարգադրութիւններ կը պակսէին, Երուսաղէմի մասին զանազան կերպեր գործածուած էին: Սահմանադրութիւնը Երուսաղէմով ալ զբաղեցաւ, բայց միայն զգուշաւոր միջոցներ արամադրեց: Մենք մանրամասնօրէն վերլուծեցինք Սահմանադրութեան տաւն ու հոգին, տեսնեք 1880'ի եւ 1888'ի Կանոնադիրները, որոնց մէջ կարեւորը նախատեսուած է, եւ ցուցուցինք թէ եղած կարգադրութիւններ ամէն

պարագաներու բաւական են. այնպէս որ ոչ մի պարագայ նորութիւններ չպահանջեր, բաւական է անոնց արամադրութիւնները լիապէս գործադրել: Եթէ երբեք անտեղի հետեւանք մը ծագած է, պատասխանատուութիւնը Կեդրոնին վրայ է, որ ժամանակին պարտուպառչած գործադրութիւնը զանց ըրած է, եւ իբր իրեն արգարացում՝ կարգադրութեանց անբաւականութիւնը կ'ուզէ պատճառել: Մենք կը պնդենք որ ճշդութեամբ պահուին ցարդ արիող կանոնները. այն հաստատուն համոզմամբ թէ անոնք բաւական են ամէն վտանգի առջեւ տանել, եւ պէտք չկայ նոր դրութիւններ ծրագրելու: Արդ Սահմանադրութիւնէն եւ հին Կանոնադիրէն Կոստանդնուպոլսոյ Կեդրոնին համար կը քաղուին հետեւեալ ձեռնհասութիւնները.

1. — Կոստանդնուպոլսոյ կ'ընտրէ Երուսաղէմի Պատրիարքը.

2. — Կոստանդնուպոլսոյ կը դառն Երուսաղէմի Պատրիարքին գործերը.

3. — Կոստանդնուպոլսոյ կը հաստատէ Երուսաղէմի եկեմտացոյցը.

4. — Կոստանդնուպոլսոյ կը վաւերացնէ լրացեալ հաշուեցոյցը.

5. — Կոստանդնուպոլսոյ կը միջամտէ բացառիկ դէպքեր կարգադրելու առժամեայ կերպով:

Այլ Կոստանդնուպոլսոյ չկրնար Երուսաղէմի օրինական դիրքը փոխել եւ իրաւունքները չնջել:

Ի՛

Պատրիարքի ընտրութեանը Կոստանդնուպոլսոյ Լնդհանուր Ժողովին վերապահուած ըլլալը, եօթանուն փակեալ ցանկի մը սահմանին մէջ, Պատրիարքը Կեդրոնին ներկայացուցիչ կ'ընէ, քան թէ Միաբանութեան ընտրեալը, եւ կ'իրականացնէ Երուսաղէմի մէջ Կեդրոնին աչքն ու ձայնն ունենալու զաղափօրը: Պատրիարքին անձն իսկ, իւր եկեղեցականութեամբը, բարձր աստիճանովը, փորձառութեամբը, գործունէութեամբը,

թեամբը, եւ ազդեցութեամբը շատ աւելի արդիւնաւոր կերպով կը կատարէ վերին հսկողութիւնը, կ'առաջնորդէ ժողովոց ուղղութեանը, կը վարէ գործերու եւ դասակարգերը, քան որեւէ աշխարհիկ անձ մը, ըլլայ պարզ բանասէր անձ մը, ըլլայ համետ պաշտօնեայ մը, որ դժուարաւ պիտի ազդէ պատրիարքէ, եպիսկոպոսներէ եւ քաղմովի վարդապետներէ կազմուած մարմինի մը վրայ:

Բայց միթէ նոյն ինքն Պատրիարքի բարձրաստիճան անձնաւորութիւնն ալ ենթարկուած չէ՞ ի հարկին Կոստանդնուպոլսոյ զատաստանին. եւ ասկէ աւելի ինչ զօրաւոր միջոց պէտք կ'ըլլայ, եթէ երբեք Պատրիարքը աղիկամի ու ապօրէն, եւ Սահմանադրութեան ու Կանոնի հակառակ գործերու մէջ գտնուի: Երեսփոխանութիւնը ինչ աւելի ազդու միջոց ունի, եթէ երբեք իւր ներկայացուցիչը գտնուի այն դիրքին մէջ, որուն մէջ Պատրիարքը կ'ենթադրուի: Աշխարհականի մը դէմ եւ ոչ իսկ դատելու եւ դատապարտելու եւ պատժելու միջոցները կը մնան իւր ձեռքը, որոնք դիւրաւ կը գործադրուին եկեղեցականի մը վրայ: Փորձով ալ տեսնուած է, որ Պատրիարքի դէմ ձայն բարձրացնողներ եւ օրինական ձեւեր գործածողներ, եւ ոչ իսկ փորձեցին բերան բանալ աշխարհական ժողովականներու վրայ: Ուրեմն հսկողութեան եւ զգուշանութեան եւ դարմանի միջոցները ստաւելօքն տպահովուած էին եւ են տիրող կանոններուն մէջ:

Ի՞նչ

Երեսփոխանական ժողովին իրաւունք արուած է նախահաշիւի եկեմտացոյցները հաստատել, և լրման հաշուեցոյցները վաւերացնել. բայց 1893 տարին իվեր Կեդրոնը այդ իրաւունքը գործածած չէ: Թերեւս 1893 տարին մինչեւ 1908 տարին Լնդհանուր ժողովին խափանուիլը, կերպով մը արդարացունէ այդ հնգետասանամեայ միջոցին յիտաձգումը. բայց ինչ ըսենք 1908'է տաղին պաշտօնավարող Ազգային ժողովին, որ ոչ եկեմտացոյցով զբաղեցաւ, եւ ոչ հաշուե-

ցոյցներ քննեց, այլ տարապարտ խնդիրներով ժամանակ անցուց, եւ ժամավաճառութեամբ Երուսաղէմը շարունակ յոռեգոյն կացութեան մատնեց: Այս նախընթացը զիսնալով, մարդ մը շատ միամիտ ըլլալու է նոր Կանոնադիրին կարգադրութեանց վստահելու, որ հսկողի դերին մէջ թերացող Երեսփոխանութեան վրայ՝ գործողի դերն ալ կ'ուղէ աւելցնել, եւ անոր մէջ գտնել Երուսաղէմի բարեկարգութեան արմատը:

Եթէ Կոստանդնուպոլսոյ Լնդհանուր ժողովը գործօն դեր ունենալու կամք եւ կար ունենար, նախաւաւա՞ իւր Պատրիարքարանին եկեմտացոյցը կը հաստատէր. մինչդեռ 1908'է տաղին վեց տարիներ անցան, եւ տարիները լրանալէն ետքը միայն նախահաշիւներու խօսքն անցաւ իրեն առանձին անցած գործ, Կոստանդնուպոլսոյ Լնդհանուր ժողովին այդ գործը, կամ անգործութիւնը, աշխարհաքարոզ է այլեւս. եւ զուր ակնկալանք եւ սնտի խարկանք է անկէ սպասել գործերու ընթացքը: Մենք կ'ուզենք որ հսկողութեան իրաւունքները Լնդհանուր ժողովը գործածէ, բայց այն ալ չենք յուսար. եւ կրնանք համարձակ հետեւցնել, թէ մեծ մասամբ Կեդրոնին իրեն ինկածը չընելէն աւա՞ իկած է Երուսաղէմի վրայ տիրող տնտեսական տազնապարտ: Տակաւին Սաղիմական եւ ոչ մի տարեկան հաշիւ Լնդհանուր ժողովէն քննուած չէ, եւ ոչ իսկ նայուած է, մինչ նոր Կանոնադիրը Լնդհանուր ժողովէն շատ բան կը սպասէ:

Լ

Մենք կ'ուզենք, կը պնդենք, եւ կը պահանջենք իսկ, որ Կեդրոնը իրեն իրաւունքը գործադրէ, եւ որպէսզի կարենայ գործադրել, կը պահանջենք ալ որ իրեն իրաւունքէն աւելին չմիջամտէ, որպէսզի չխափանուի իւր բուն իրաւունքը գործադրելէ: Եթէ եկեմտացոյցներ ժամանակին քննուած եւ հաստատուած ըլլային, վանական մատակարարութիւնը կը պարտաւորուէր ճշդապահ ըլլալ, եւ զծուած շրջանակին մէջ մնալ. փոխառութեանց ասպարէզը չէր տարածուեր,

չինութեանց մարմաջը չէր ընդարձակուեր, կայուածակոն եւ հողային գնմանց եւ վաւ ճառմանց ազատ ասպարէզ չէր բացուեր: Ասոնք կեցնելու համար ոչ ներկայացուցիչ պէտք է, ոչ ալ կեդրոնէ պաշտօնէից խումբ մը զրկելու հարկ կայ. այլ ժամանակին եւ եւտացոյցը չինել եւ ճշդել եւ հաստատել, եւ անոր գործադրութիւնը պահանջել: Եթե որ Երուսաղէմ իւր լրացեալ հաշիւները կը յղէ, պարզ բաղդատութիւն մը կը բաւէ իսկութիւնը ցոյց տալ եւ բացառիկ պարագաներն ալ պարզել: Ասոնք ամենքը օրինական պահանջներու եւ գործնական սահմաններու շրջանակին մէջ են, եւ օրինականին եւ գործնականին ոչ ոք կրնայ հակառակիլ, եւ ինչպէս կը տեսնուի՝ մենք ալ անոնց նախանձայոյզ պաշտպանը կ'ըլլանք: Ընդհակառակն աւելորդ միջոցներ, անօրինակ պահանջներ, անգործնական որոշումներ, ամէն բան տակն ու վրայ ընելէն զատ, կացութիւնը կը խանգարեն, Ազգը կ'անպատուեն, Եկեղեցին կ'անարգեն, Հայութիւնը կը վտանգեն, աննպատակ ծախքեր կը ստեղծեն, վիճակը կը ծանրացնեն, ապարդիւն ձեռնարկներ կը կուտակեն. որովհետեւ պատճառ ու նպատակ չեն բաղդատուիր, միջոց եւ արդիւնք չեն կշռուիր:

ԼԱ

Այս տեղ կը սպառի Դիտողագիրիս համար որոշած նիւթերնիս, որով կ'ուզէինք ապացուցանել թէ նոր Կանոնագիրը օրինական պահանջներու համաձայն չէ, եւ մտադրուած նպատակին յարմար չէ. աւելցնելով ալ թէ տիրող Կանոնագիրով հնար է նոյն նպատակը ձեռք բերել, որ է Երուսաղէմի Վանքին տնտեսական կարգադրութիւնը: Այս ճամարտութիւնը այլեւս ամէնուն յայտնի եւ ղած է, եւ ինչ որ մենք այստեղ գիրի առինք՝ ներկայից գիտակցութեան եւ ապագայից յիշատակին համար, պէտք է անհակառակ ընդունուած ճամարտութիւն համարուի: Նոյն իսկ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանին մէջ ու շուրջը եղող պաշտօնական անձներ եւ մարմիններն ալ համարձակ կը խոստովանին,

թէ նոր Կանոնագիրը թերութիւններ ունի, թէ սպասուած նպատակին չհամապատասխաներ, եւ թէ շատ դժգոյքից եւ սրբազրուելիք կէտեր կան: Եթէ տրամաբանական ըլլալ ուզէին, պէտք էր հետեւցնէին, թէ ուրեմն գործադրելի չէ. բայց սխալ իմացուած արժանապատուութիւն մը իրենց չնրեց յայտնի ճամարտութիւն մը խոստովանիլ: Թո՛ղ այդ բարոյական քաջութիւնն ու հոգեբանական արիւթութիւնն ունենան, եւ ահա ամենայն ինչ կատարեալ և ամէն խնդիր վերջացեալ է: Աւելի պարզ խօսած ըլլալու համար աւելցնենք, թէ պահուելիք յօդուածները անոնք են, զորս նորը հինէն փոխանցած է. ջնջուելու են այն յօդուածները, զորս նորը իւր տեսութեամբ կազմած է: Ա՛լ աւելի պարզ խօսելու համար, հինը բաւական է, նորի պէտք չկայ:

Մեր նպատակն էր խնդիրը իւր սկզբունքին մէջ քննել. ուստի չենք ուզեր յօդուածներու մանրամասնութեանց մտնել, մանաւանդ անոնք ակնբերել կը յայտնուին արդէն գրածներէս:

ԼԲ

Ներկայ ուսումնասիրութիւնը լրացնելու համար երկու խօսք ալ աւելցնենք, թէ ուսկից յառաջ եկած է պարտքը, որ այսօր 38000 օսմանեան ոսկւոյ հասած է: Ազգին հանրութեան եւ պաշտօնական մարմիններուն միտքը ճնշողը այդ պարտքն է, եւ նոր Կանոնագիրը իբր թէ պարտքը մաքրելու եւ պարտքը չնորոգելու նպատակով կազմուած է: Հետեւաբար պարտքին մասին լուստարտութիւնն ալ Դիտողագիրիս էական մաս մը պիտի նկատուի:

Արդ, Երուսաղէմ դարաւոր եւ փառաւոր Ազգային Հաստատութիւն է, եւ նոր չէ որ պարտքի տաճնապ ունեցած է: Այս ալ յառաջ եկած է, որովհետեւ,

1. Իւր հասոյթները բարեպաշտական կամաւորութեան վրայ հաստատուած են.

2. Իւր ծախքերը ստիպողական են եւ անակնկալներէ յառաջ կուգան.

3. Իւր պարագայը զինքն զօրութորնե-

բուս. և կարողներու մրցակցութեան կը ստիպեն.

4. Սուրբ Տեղեաց պաշտպանութեան զվարճար միջոցը դրամական գոհողութիւնն է.

5. Տեղեական անհաւասարութիւն կը տիրէ իւր հասոյթից և ծախուց մէջ.

6. Կալուածական հասոյթներ անազան սկսած են:

Այսուհանդերձ Ազգն բովանդակ Սուրբ Տեղեաց ջերմեանդութեամբ և հոգեպինդեռանդով, ամէն ատեն երուսաղէմի օգնութեան հասած է, պարտքերը վճարած է, շինութիւնները ընդարձակած է, դիրքը բարձրացուցած է, և ասոնց ամէնքը ըրած է գոհողութեանց յանձնառութեամբ: Պարոն տէրի և Շղթայակիրի ժամանակներն ու գործերը բացառիկ երեւոյթներ չեն. իրենց նախընթացներն և իրենց հետեւորդներն ունին երուսաղէմի պատմութեան մէջ, թէպէտ ոչ միշտ նոյն աստիճանով:

ԼԳ

Բայց ասոնք հին պատմութիւններ են, որ թերեւս շատ չազդեն նորերուն վրայ, որոնց հոգեբանական վիճակն ալ փոփոխուած է դարերուն հետ: Պարտքերու վերջին մաքրութիւնը տեղի ունեցաւ 1900 փետրուարին, կալուածական հաստատուն ստացութեան մը գոհողութեամբ, ինչպէս էր Աղեքսանդրիոյ գետինը, 28000 և աւելի ոսկւոյ վաճառուած: Նոր պարտքը 1900 մայիսի սկիզբէն մինչեւ 1914 ապրիլի վերջ 38000 ոսկւոյ բարձրացած է 14 տարիներու ընթացքին, որ եթէ հաւասար յառաջխաղացութեամբ հաշուուէր՝ տարեկան 2714 ոսկւոյ յաւելուած կուտայ: Սակայն այսպէս յառաջացած չէ, զի 1905'ին, պարտքերը մաքրուելէն հինգ տարի ետքը, 23000 և աւելի պարտք մը կը քաղուի տոմարներէն, որ է տարեկան 4600 ոսկւոյ յաւելուած: Եթէ այդ տարեկան յաւելումէն մաս մը հասութից և ծախուց սովորական անհաւասարութեան վերագրենք, տակաւին ամբաստմէ իբր 4000 ոսկի պարտքի յաւելուած կը գտնուի, սովորականէ դուրս պատճառներէ գոյացած: Այս պատճառը շինուածական մենամուտութիւնն է, որ արդէն

ժամանակէ իվեր սկսած էր տիրել. և որուն գլուխ կանգնած էր Ղեւոնդ վարդապետ: Զենք ուզեր պնդել թէ Պատրիարք և Տնօրէն և Միաբանութիւն ալ կամակից չէին. վասնզի հրապարակի վրայ եղած գործ մըն էր, և զաղտնիք չէր կրնար մնալ. մանաւանդ որ միաբաններ ալ իրենց խնայողութիւնը կը տրամադրէին նոր շինութեանց մէջ արդիւնաւորելու: Մինչև իսկ Կեղրոնն ալ շարժումին անտեղեակ չէր կրնար մնալ, բայց փնտռելու և քննելու անհոգ եղաւ: Յայտնի է, որ շինութիւններուն գործածուեցան բոլոր գումարները՝ որք գոյացան անօգուտ սեպուած կալուածներու վաճառումէն, պահուած արժեթուղիներու գինէն, արծաթ և ոսկի սպասներու բեկորներէն, հանգուցեալ միաբաններու թողոններէն, արտակարգ և անսկսկալ նուիրատուութիւններէն, միաբաններու անձնական խնայողութենէն, և այլ զանազան հասոյթներէն. բայց շինուած ու ձեռնարկուած շէնքերուն չբաւեցին, և փոխառութեանց գուռը ափ առնուեցաւ: Ահա թէ ինչպէս պարտքը յանկարծ երեւան եկաւ և այժմեան բարձր գումարը գոյացաւ: Հինգ տարուան մէջ բարդուած 23000 և աւելի գումարը, յաջորդ ինը տարիներու մէջ 4 % բազադրեալ տոկոսով 10000 ևս բարդեց. և 33000 ոսկի գումարը շատ մօտ է այժմեան 38000 պարտքին, որուն մէջ սովորական պատճառներէ յառաջ եկած մասը միայն 5000 եղած կ'ըլլայ, որ տարեկան 555 իրա բարդում միայն կուտայ, հասութից և ծախուց անհաւասարութեանէն գոյացած: Այստեղ մենք ընդհանուր գիծերով կը խօսինք. մանրամասն ուսումնասիրութիւնը տուած ենք պարտուց և կիւսմտից ընդարձակ տեղեկագիրով:

ԼԳ

Շինուածական ձեռնարկին մտայնութիւնը օրինաւոր պատճառ մը ունեցաւ. այս է վանքին սպազան փոխանակ պարզապէս հաւատացելոց ջերմեանդութեան և ուխտաւորաց նուիրաբերութեան վրայ հիմնելու, հաստատուն հասոյթներով զօրացնել: Ղեւոնդ վարդապետ կամ թէ Միաբանու-

թիւն՝ անօգուտ եւ աննպատակ գործունէութիւն օւնեցած չեն կրնար ըսուիլ, քանիոր քաղաքին մէջ բարձրացող երկու պանդոկները կամ հիւրանոց օթարանները կրնան դիմաւորել պարտքերուն քանակը: Դեռնդ վարդապետ ալ յատկապէս գովութեան եւ գոհութեան առարկայ եղած կ'ըլլար, քան իրեն մեղադրուած գողութեան, եթէ բոլոր գործառնութիւնները օրինական տոմարներու մէջ դրոշմած, եւ խորհրդակցական ձեւով կատարած ըլլար, որով իւր վաճառում ու գնումները դիտողութեանց տեղի չէին տար, եւ շինուածական ձեռնարկին մանրամասնութիւններն ալ մթութեան մէջ մնալով կասկածի առիթ չէին ընծայեր:

1.6

Տրուած բացատրութիւնները լրասւոր կերպով կը բացատրեն, թէ ուղիղ չէ պարտուց բարդումը միաբաններու զեղծումներէն յառաջ եկած կարծիք: Այդ կարծիքին պատճառ տուողը միաբաններէն քանիններուն գումարի մը տիրացած ըլլալուն պարագան է: Այդ միաբաններու գոյացուցած ոսկիները քանի մը հարիւրներու շուրջը կը դառնան, եւ հազարի ձեռք զարնող չկայ: Իսկ դոյաջնելու գողտիքն ալ՝ յետին տատիճանի խնայողութեան մէջ պիտի վնասուի: Երուսաղէմի միաբաններ կը խորշին, ոչ թէ մեծածախս՝ այլեւ համեստ չափով պատրաստուած դիւրութիւններէ եւ զուարճութիւններէ: Կերածին եւ հագածին եւ գործածածին համեստն ալ ստորին չափին մէջ են: Քանի մը դահեկանով հոգացուած մի դիւրութիւն՝ իրենց զերազոյն չուայութիւնն է: Գիտեն ստակ ստակ վրայ դնելով շահագործել: Իրենց հասոյթն է ինչ որ վանական տարեկանէ եւ տարեթոշակէ եւ ժամուցէ կը գոյանայ, եւ ինչ որ ուխտաւորութեան միջոցին բարեպաշտներէն կը ստացուի իբր ժամուց, պտտարպուց, յիշելիք, աջհամբոյր, պաշտօնէից: Հայ բարեպաշտին աւանդական սովորութիւնն է պարապի շանցնել որեւէ եկեղեցականէ ստացած հոգեւոր մխիթարութիւնը, եւ դոյզն նուէրով մը փոխանակել: Այդ

սովորութիւնը աւելի ամուր եւ ընդհանուր է Սուրբ Տեղեաց ուխտաւորներուն մէջ: Եկեղեցական չեզոյ միաբաններն ալ ինչինչ գործերու գլուխ գտնուելով բան մը կրնան չափ իրենց պաշտօնին պատկանող պարագաներէն: Վանականներ այդ փոքր գումարները հաւաքելով՝ տոկոսաւոր փոխատուութեան կը պառկեցնեն, եւ անձեռնմխելի պահելու դիտմամբ Յունաց Վանքին մետուկին կը պառկեցնեն: Ինչպէս մեր Վանքին փոխատուներն ալ գլխաւորապէս Յոյն եպիսկոպոսներու վարդապետներ, միաբաններ ու մայրապետներ են, որոնք կը զգուշանան իրենց դրամը իրենց վանքին յանձնելէ: Այդ ոճով կազմուած են Երուսաղէմի միաբաններուն ստացութիւնները, որոնց մի մասը շինուածներու ձեռնարկին խառնուեցաւ, եւ երկու կամ երեք հարիւր ոսկեոյ փոխարէն կրպակներ յանձնուեցան միաբաններու իբրեւ սեփականութիւն ցորչափ կենդանի մնան: Իսկ հանգուցեալներու ժառանգութեանն բաւական թուով արդէն վանական կայուածներու կարգ անցած են: Երուսաղէմի միաբաններ այդ խնայողութիւնը կը նկատեն իբրեւ իրենց ապագային երաշխաւորութիւն, երբոր իրենց յօժարութեամբ միաբանութենէ հրաժարին, կամ որեւիցէ պատճառով միաբանութենէ մերժուին, եւ կամ թէ տարիքնին առնելով խնամքի պէտք ունենան:

1.9

Գործին աւելի խորունկը մանաւորով, իդէպ է որոնել թէ ինչ կերպով եւ ինչ քանակով կրնան օգտուիլ միաբանները իրենց յանձնուած պաշտօններէն, ի վնաս վանական մետուկին, որ կարենայ որակուիլ իբր զեղծում: Իբրզի վերեւ բացատրուած կերպը բնաւ զեղծումի կարգ չկրնար դասուիլ: Նոր Կանոնագիրն իսկ (Յօդ. 7), անհատական ստացութեան սկզբունքը կ'ընդունի, երբ կը յայտարարէ, թէ Միաբանութեան անձնիւր անդամ անձնական սեփականութեան իրաւունքով ինչ կամ կալուած կրնայ ունենալ: Հարկաւ այդ ինչքեր միաբան ըլլալէն ետքը ստացուած պիտի ըլլան, զի հաւանական չէ

Միաբանութեան մտնողները ընչաւէտ կամ կալուածատէր ենթադրել: Զեղծումներու զաւով, մենք չենք յաւակնիր միաբանները անմեղանշական հրեշտակներ կամ առանց թերութեան արդարներ ենթադրել: Ամէն մարդ կրնայ փորձուիլ ձեռքն անցածէն օգուտ մը քաղելու: Այսու չենք ալ արդարացներ ալդ ընթացքը: Բայց տեսնալով այն ամէն զեղծումները, որոնք ազգային պաշտօնական եւ ընկերական անպաշտօն շրջանակներու մէջ կը լսուին կամ կը տեսնուին, կրնանք հրաւեր կարգալ, որ ասոնցմէ անմեղը թող առջեւ անցնի եւ մեղադրեալ Սաղիմական միաբաններուն վրայ առաջին քաւրը արձակէ:

Իսկ ինչ որ յանուն ճշմարտութեան եւ արդարութեան պէտք է յայտարարենք՝ այս է, թէ միաբանները աւելի իրար դատափետելու քան իրար պաշտպանելու հոգով կը վարուին, որով իւրաքանչիւրը սաստիկ եւ նրբին զգուշաւորութեանց ենթարկուելու պարտքը կը զգայ. թէ ամսական հաշուատետրները Համարակալ պաշտօնէին եւ Ելեւմտից Տեսուչի եւ Տնօրէն Ժողովոյ ձեռքէն կ'անցնին, որոնք առիթ կ'ունենան մեղադրելի կէտերը նշմարել եւ երեւան հանել. թէ պաշտօն վարողներ աստիճանաբար իրարու ենթարկուած կամ իրարու հետ չփման մէջ են, որ փոխադարձաբար արթուն զգուշաւորութեան հարկ կը գոյացնեն. թէ իւրաքանչիւրին տրամադրութեան ներքեւ դրուած նիւթեր եւ արժէքներ՝ այնչափ շատ չեն, որ ընդարձակ զեղծումներու գետին պատրաստեն. թէ ելեւմտից տեղեկագիրին մէջ բացատրուած հաշիւներ եւ համեմատական քանակներ նշանակաւոր իւրացումներու ենթադրութեան չեն նպաստեր: Ուրեմն ինչ որ այդ շրջանակներու մէջ կը պատահի կամ պատահած կ'ըլլայ, գրութիւնը տակնուվրայ ընելու փառս չընծայեր:

Իսկ ինչ որ չիտուածական եռանդի միջոցին տեղի ունեցած է, եւ ձեռնարկին գլուխ կանգնողին կը վերագրուի, բացառիկ պարագայ մըն է, որ նախընթաց չունէր, եւ հետեւորդ ունենալը հաւանական չէ, եւ նոր մտահոգութիւն չպատճառեր:

ԼԵ

Նոր Կանոնագիրին դառնալով, եւ պարտքի ու զեղծումի ու ելեւմտացոյցի վրայ տեսութիւնները իրարու հետ համեմատական բաղդատութեան դնելով, իրաւունք կ'ունենանք եզրակացնել, որ նոր Կանոնագիրը ծրագրողներ՝ եւ զայն հապճեպ շտապով ընդունողներ, իբրեւ համաճարակ հրեշտէն ապրոնք փախցնելու ոճով գործած չէին ըլլար, եթէ կանխաւ լիովի կերպով խնդիրն ուսումնասիրած ըլլային իւր ամէն մասերուն եւ պարագաներուն ու կերպարաններուն ներքեւ. ոչ դարեւ ի վեր տիրող դրութիւն մը յանկարծ քանդելու կը փորձուէին, ոչ ամէն օրինական պահանջները ոտնակոխ ընելով՝ տարօրինակ որոշումներու կը ձեռնարկէին, ոչ վարձկան պաշտօնեաներու բազմանդամ խումբ մը Երուսաղէմի վրայ թօթափել կը մտածէին, ոչ տարեկան երկու հազար երկու հարիւր ոսկեոյ նոր եւ նորօրինակ եւ անտանելի բեռ մը վանական սնաւուկին վրայ բարդել կը ծրագրէին, ոչ խնայողութեան հետեւած առեւնին՝ տարօրինակ պայմաններով իրենք իրենց կը հակասէին, եւ ոչ ալ ազգային եւ եկեղեցական շրջանակները վերիվայր ընելու, կիրքեր յուզելու, վտանգներ ստեղծելու կերպեր գործածած կ'ըլլային: Բաւական էր որ տիրող Կանոնագիրը ամուր բռնէին, անոր ամէն տրամադրութիւնները ատենին եւ ճշդիւ գործադրէին, եւ Կեդրոնը իրեն ինկած հսկողութեան դերին մէջ չթերանար, եւ հսկողութիւնը թողովով գործող դառնալու չմիջամտէր:

Առակը կ'ըսէ, թէ սխալ ճանպէհ չուտով ետ դառնալը ամէնէն իմաստուն գործն է:

ԼԶ

Իրտողագիրիս իբր վերջաբան երկու խօսք ալ աւելցնեմ իմ անձնական զիրքիս վրայ, նոր Կանոնագիրին հանդէպ. զի քանիներ իրենց խօսակցութեանց եւ թղթակ-

ցութեանց մէջ կը կրկնեն, թէ իմ համոզմանս մասին գիտակ էին, եւ նոր Կանոնագիրին հակառակ ըլլալս յայտնի էր. միայն թէ պէտք չէր որ յանձն առնէի նոր Կանոնագիրը գործադրելու պատճառով Երուսաղէմ գալ: Կերպով մը կ'ուզեն զիս հակասութեան մէջ ինկած ցուցնել, կամ որեւէ կողմնակի դիտմամբ կեղծիքի դիմած ըսել: Բայց ինչ ալ ըլլար այդ մասին կազմուելիք զաղափարը, Դիտողագիրիս հիմնակէտը չէր խախտուէր, զի անձնական թերութիւն մը միայն եղած կ'ըլլար, որ սկզբունքին վրայ չէր ազդեր: Բայց լաւ է որ այդ կէտն ալ պարզուի եւ անուղղակի կերպով իսկ նպատակին եւ նիւթին վրայ ստուերած չգայ:

Երբոր Լնդհանուր Ժողովոյ ջախջախիչ մեծամասնութիւնը, ոմանց հակառակութեան գէժ, Կրօնական Ժողովին մէջ մնալուս կողմնէն եղաւ, եւ ես ալ հարկադրուեցայ անգամակցութիւնը ստանձնել, միշտ նոր Կանոնագիրին հանդէպ աննպաստ համոզման տէր էի եւ կը մնայի: Այդ շրջանին համար զիտողութիւն ընող չկայ:

Երբոր նորընտիր Խառն Ժողովը վարչական գործերուն ձեռք զարնելով՝ իւր առջեւը գտաւ Երուսաղէմի խնդիրը, առաջին անգամ Խորհրդարանական Յանձնաժողովին լուծը թօթափելու որոշումը տուաւ. որ է ըսել, նոր Կանոնագիրին ծրագրողներն ու պաշտպանները գործէ հեռացնել, որպէսզի տղատարէն կարենայ գործել: Լնդհանուր Ժողովը համակերպեցաւ, եւ ծրագրողներ եւ պաշտպաններ հրապարակէ քաջուեցան: Այս պարագաներ շատ նշանակալից էին, եւ նոր Կանոնագիրին հանդէպ բնուելիք ընթացքը կը մատնանշէին. նոյն նշանակութիւնը եւս քանզեւս կը սաստկանար՝ իմ անունս իբր պատուիրակութեան ընտրելի յիշուելով: Մինչեւ այս տեղ ալ զիտողութեան տեղ չեն դաներ ամենէն սաստիկ քննադատները:

Լ.Թ.

Երբոր վարչութիւնը գործը ստանձնեց, իւր յայտագիրը Լնդհանուր Ժողովին ներկայեց բանաձեւով մը: Կ'ընդունիմ թէ իբր Կրօնական Ժողովոյ Ատենապետ եւ իբր հաւա-

նական ընտրելի պատուիրակ, ես ալ պատասխանատուութեան մասին կ'մըռնիմ այդ յայտարարութեանց մէջ: Արդ Ժողովին մէջ խորհուած, կշռուած, քննուած եւ որոշուած, եւ միաձայն հաւանութեամբ Լնդհանուր Ժողովին տարուած բանաձեւը գործադրել չէր, այլ գործադրութեան հետապնդել: Կանոնագիրը գէշադէկ Լնդհանուր Ժողովոյ քուէարկութենէ մը անցած էր. եւ վարչութիւնը չէր կրնար զայն խափանել կամ փոփոխել, այլ պէտք էր որ փոփոխութիւնը կատարուէր օրինական ձեւերով եւ ընդունուած պայմանաժամով, եւ անտեղութիւնները լուսարանող կէտերը ցուցուէին ետքը: Պէտք էր գործադրութիւնը յետաձգող ձեւ մը գտնալ, եւ պէտք եղած լուսարանութեանց համար տտեն վատելի, որպէսզի թէ գործն ինքնին խօսի, եւ թէ մեկնաբանութիւնները տրուին: Ահա գործադրութիւնը հետապնդել բանաձեւին բուն իմաստը: Հետապնդել կը նշանակէ ջանալ կացութիւնը պարզել, խոչնդոտները քննել, վիճակը ճշդել, պայմանները որոշել, դժուարութիւնները յայտնել, եւ գործադրութեան հնարաւոր կամ անհնարին, օգտակար կամ վնասակար ըլլալը մէջտեղ դնել, որպէսզի վճռուի թէ գործադրութիւնը պիտի կարենա՞յ ըլլալ թէ ոչ, կատարեալ պիտի ըլլա՞յ թէ մասնակի, անփոփոխ պիտի ըլլա՞յ թէ փոփոխալ: Ինչ միջոցներ կրնան ձեռք առնուիլ, ինչ հետեւանքներ կը նախատեսուին, եւ ինչ օգուտներ կ'սկսնկալուին: Հետապնդում ըսել այդ կէտերը ճշդել եւ ստուգել ըսել է: Ոմանք այնպէս կը կարծեն թէ դժուարութիւնները հարթելու եւ զեափն պատրաստելու գործը՝ միմիայն Միաբանութեան եւ միաբաններու կողմէ յարուցուած դժուարութիւնները ցրել կը նշանակէ: Բայց իսկութիւնը այս չէ. այլ կը նշանակէ ոչ միայն արտաքին դժուարութիւնները, այլ եւ ներքին դժուարութիւնները, եւ Կանոնագիրին ներքին կազմութիւնէն յառաջ եկած դժուարութիւնները հեռացնել, եթէ այն կողմէն է դժուարութիւնը: Հետեւաբար ես, որ գործադրութեան հնարաւոր եւ օգտակար եւ օրինական չըլլալուն համոզումն ունէի, եւ դժուարութեան որ կողմէն ըլլալը գիտէի, հետապնդելու պաշտօնը յանձն առած տտեն,

ինձի հակասած չէի ըլլար, այլ ինչպէս հետեւանքին համոզուած էի, այնպէս ալ կրնայի նոյն հետեւանքին օրինաւոր արտայայտութեան գործակցիլ:

Խ

Հապա ինչո՞ւ ինձի ուղեկից տրուեցաւ Վահան Թէքէեան էֆէնտին, որ Լճիկանուր ժողովէն ներկայացուցիչ ընտրուած էր նոր Կանոնագիրին հսկելու: Պատճառը պարզ է, եւ առաջինին հետ նոյն է: Վարչութիւնը չէր կրնար Լճիկանուր ժողովին ըրածը ինքնին եղծանել, որչափ ալ ընտրութիւնը հապճեպ եւ զրեթէ առանց մեծամասնութեան, եւ առանց խոհուն կշռադատութեան եղած ըլլար: Բայց ըրաւ ինչ որ կրնար. բացորոշակի յայտարարեց թէ Թէքէեան էֆէնտի պիտի երթայ, ոչ այժմէն պաշտօնի ձեռնարկելու, այլ կարեւոր ուսումնասիրութիւնն ընելու, գործերը սերտելու, վանական ընթացքին վարժուելու, որպէսզի անփորձ չգտնուի երբոր կարգը գայ իւր պաշտօնը վարելու: Վարելու սկսիլն ալ ենթարկուած էր հետապնդելու գործողութեանց արդիւնքին. ոչ ժամանակ, եւ ոչ պայմանաժամ նշանակուած էր: Նախապէս Պատուիրակութիւնը պիտի գործէր, որ բացառաբար ինձմէ եւ Կիրեղեան Գէորգ էֆէնտի ընկերէս կազմուած էր, եւ ընկերիս մի կարճ ժամանակ միայն միատեղ մնայն ալ որոշուած էր: Հետեւաբար յայտնի խօսելու համար, աւելի Թէքէեան էֆէնտին Կոստանդնուպոլսէն հեռացնելու նպատակը կը շնորհէր, քանթէ Երուսաղէմ երթալուն պէտքը կը հաստատուէր: Թէքէեան էֆէնտի պաշտօնի չէր մտնար, զիրք մը չէր ստանար, պաշտօնական անձ չէր դառնար, այլ պիտի սպասէր Պատուիրակութեան հետապնդումներու արդիւնքին, եւ վարչութիւնէ տրուելիք նոր որոշումին:

Իսկ եթէ իրեն դրամական վճարում ընդունիլը՝ պաշտօնին փաստ պիտի նկատուի, այդ մասին Երուսաղէմի վարչութիւնը, որուն հաշուոյն վճարում կ'ըլլար, ոչ հաւանութիւն ունէր եւ ոչ իսկ տեղեկութիւն:

Իսկ Երուսաղէմի Փոխանորդին իր ձեռնհասութեան սահմանէն դուրս ըրած մէկ գործը, ոչ օրինական ոյժ ունի եւ ոչ իբր փաստ կը ծառայէ: Չեմ գիտեր թէ Թէքէեան էֆէնտի ներքնապէս ինչ համոզում կամ դիտում կամ շարժառիթ ունէր իւր ուղեւորութեանը մէջ. միայն գիտեմ թէ երբ զգաց որ պաշտօն վարելու ժամանակը հասած չէ, հարկ տեսաւ պատճառաւ մը փնտելի եւ հեռանալ, եւ նոր վճարումէ իսկ հրաժարիլ:

ԽԱ

Նորէն ինձի դառնալով պէտք է յիշեմ, որ երբ պաշտօնը յանձն առի եւ ուղեւորութեան կը պատրաստուէի, շատեր ինձի հարցումներ կ'ուղղէին թէ ի՞նչ մտադիր էի ընել եւ ի՞նչ ուղղութեամբ քայլել: Ես Երուսաղէմի գործերուն բոլորովին անտեղեկ մը չէի: Վանական փորձառութիւնս, պատրիարքական պաշտօնս, անցուղարձի տեղեկութիւնս, եւ Սուրբ Տեղեաց դրութիւնը՝ զիս ըստ բաւականին հմուտ գործած էին իսկութեան: Այսուհանդերձ իմ հաստատուն պատասխանս եղած էր, թէ այժմէն որոշել չեմ կրնար, այլ պէտք է երթամ, գննեմ, տեսնեմ, լսեմ, եւ ըստայնմ պարտուպատշաճը որոշեմ եւ ընեմ: Իրաւ ալ ուղիւ չէր կանխակալ մտածումներով եւ նախապէս կազմուած գաղափարներով մտնել գործի մը, որուն մէջ քննութիւնը կարեւոր մաս մը պիտի գրաւէր: Ինձի համար յայտնի էր, թէ նոր ծրագիրը կազմուած էր առանց բաւարար տեղեկութեանց, եւ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքութենէն Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը չափելով: Այժմ տեղւոյն վրայ եմ, չորս ամիս է գործին հետեւած եմ, Երուսաղէմի կացութիւնը ուսումնասիրած եմ, միւս Պատրիարքութեանց զիրքին հմտացած եմ, միջազգային յարաբերութիւնները ըմբռնած եմ, պետական կապակցութիւնները տեսած եմ, միաբանութեան մտայնութիւնը սերտած եմ, ազգային պատիւը ուսումնասիրած եմ, ազգային պահանջներն ալ իմացած եմ, եւ խորին համոզմամբ է որ կը խօսիմ ու կը գրեմ: Նոր Կանոնագիրը եւ անոր պարունակ-

կամ ծրագիրը ազգային օրինականութեան հակառակ է, երուսաղէմի յարմար չէ, հետեւանքը օգտակար չէ. իզուր է անոր վրայ պնդել: Այս կը պահանջէ ազգասիրութիւնը, եկեղեցասիրութիւնը այսպէս կը պահանջէ: Անձնական գաղափարներ եւ տեսութիւններ պէտք չէ իշխեն. արժանապատուութեան կամ կիրքի փաստեր պէտք չէ առջեւ անցնին, ոչ ալ տեսակ մը անսխալականութեան հովեր առնելու է. այլ օրինական եւ արդիւնական տեսակէն քննելու եւ կշռելու է ամէն բան:

Այս է իմ համոզումը, իբր ազգային մը.
Այս է իմ զգացումը, իբր Հայ Եկեղեցւոյ պաշտօնեայ մը.

Այս է իմ փորձառութիւնը, իբր ազգային պաշտօնատար մը.

Այս է իմ առաջարկը, իբր ազգային երեսփոխան մը.

Այս է Վարչութեան հաղորդելիքս, իբր Վարչութեան անդամ մը.

Այս է իմ եզրակացութիւնը, իբր լիազօր պատուիրակ եւ իբր երուսաղէմի առժամայ վարիչ:

Երուսաղէմ Ս. Յակոբեանց Վանքը
4/17 Սեպտեմբեր 1914

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐԽԱՆԵԱՆ

ԴԻՏՈՂԱԳԻՐԻՍ ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՅԱՆԿԸ

	Երես		Երես
Ա. Սուրբ Երուսաղէմի խնդիր.	1	ԻԲ. Ահազին ծախք.	24
Բ. Նոր Կանոնադիր.	2	ԻԳ. Հակոբ եւ գործող.	26
Գ. Օրէնք եւ Կանոն.	3	ԻԴ. Ներքին պահանջներ.	27
Դ. Դիտողութեանց զլուխներ.	3	ԻԵ. Պատրիարքի զիրքը.	29
Ե. Պատրիարքական Աթոռ.	4	ԻԶ. Անյարմարութեանց ամփոփում.	30
Զ. Սահմանադրական կէտեր.	5	ԻԷ. Կապերը պահել.	31
Ը. Յարարերական ձեւեր.	6	ԻԸ. Երուսաղէմ եւ Կեղրոն.	32
Թ. Վանորէից զլուխը.	7	ԻԹ. Հայիւններու քննութիւն.	33
Ժ. Պատրիարքութեանց միացում.	9	Լ. Օրինականը պահել.	34
ԺԻ. Կարապետի նշույլներ.	10	ԼԱ. Տիրողը բաւական.	35
ԺԱ. Ներսէն - Դուրսէն.	11	ԼԲ. Ելեւմտական վիճակ.	36
ԺԲ. Հայրապետական Կոնգակ.	12	ԼԳ. Պարտքերու պատճառ.	37
ԺԳ. Աթոռոյ պարագլութիւնը.	14	ԼԴ. Շինութեանց նպատակ.	38
ԺԴ. Երուսաղէմի Կանոնադիր.	15	ԼԵ. Զեղծումներու մասին.	39
ԺԵ. Օրինական պահանջումներ.	16	ԼԶ. Օգտուելու ենթադրութիւն.	40
ԺԶ. Նպատակին անյարմար.	17	ԼԷ. Նոր կանոններ աւելորդ.	42
ԺԸ. Ծրագիրի վերլուծում.	18	ԼԸ. Իմ ընթացքը.	42
ԺԹ. Գործողութեանց ամփոփում.	19	ԼԹ. Գործողութեան հետապնդել.	43
ԺԺ. Տիրող կազմակերպութիւն.	21	Խ. Թէքէկանի մասին.	45
Ի. Միաբան եւ աշխարհական.	22	ԽԱ. Համոզում եւ եզրակացութիւն.	46
ԻԱ. Ընտրելիներ անյարմար.	23		

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՅՅԸ ՀՈՌՄԻ ՊԱՊԻՆ

Երեքշաբթի, 10 Դեկտ. 1996ին, Ամենայն Հայոց Հայրապետ, Ն. Ս. Օծու-թին Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոս ժամանեց ազգային բարերար Տիար Վաչե Մանուկեանի տրամադրած անձնական ինքնաթիռով Հոռմի օդակայան, եւ համաձայն Վեհափառ Հայրապետի եւ Հոռմեական եկեղեցւոյ Պետին կողմէ նշանակուած կարգադիր յանձնախումբերու յայտագրին, դիմաւորողներու շփախումբը ինքնաշարժերու քափօրով առաջնորդուեցաւ դէպի վատիկան, պաշտօնական հիւրերու համար նորակառոյց Սանֆթի Մարթի արդիական բնակարան համալիրը, ուր Վեհափառ Հայրապետը եւ իրեն ընկերացող պատգամաւորութիւնը հիւրասիրուեցան մինչեւ 14 Դեկտ. իրենց կեցութեան ընթացքին:

Նոյն երեկոյին, գոյգ Հովուապետները ունեցան նաեւ իրենց առանձին հանդիպումը, ապա ընդունելութեան սրահին մէջ Վեհափառ Հայրապետը Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապին ներկայացուց Հայ Եկեղեցւոյ պատգամաւորութիւնը յանձինս Երուսաղէմի Պատրիարք Թորգոմ Արք. Մանուկեանի, Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարք Գարեգին Արք. Գազանեանի, Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան եւ Արեւմտեան թեմերու Առաջնորդներու՝ Խաժակ Արք. Պարսամեանի եւ Վաչե Արք. Յովսէփեանի, կեդրոնական Եւրոպայի Հայրապետական Պատուիրակ Մեսրոպ Արք. Գրիգորեանի, Արժիւթինայի թեմի Առաջնորդ Դիսակ Արք. Մուրատեանի, Բարիզի Առաջնորդ եւ Արեւմտեան Եւրոպայի Հայրապետական Պատուիրակ Դիւտ Արք. Նազգաշեանի, Պոլիսէն Մեսրոպ Արք.

Մուքաֆեանի, Երուսաղէմէն Սահակ Արդ. Մաշալեանի, Էջմիածնէն Արտակ Արդ. Տիգրանեանի, եւ Հոռմի մէջ Միքայէլ Վրդ. Աջապահեանի եւ Միքայէլ Սրկ. Յնտիֆեանի:

Զորեքշաբթի առաւօտ, 11 Դեկտ., ժամը 11ին, Հայոց Հայրապետը ընկերացաւ Սրբազան Պապին, մուտք գործելով Պօղոս Զ.ի հանդիսասրահը, ուր 4000 ուխտաւորներ աշխարհի ամէն կողմերէն հաւաքուած էին, Պապին շարաքական այս հանդիպումին համար: Սրբազան Պապը իր խօսքին մէջ ներկայացուց Հայոց Հայրապետը եւ անոր այցելութեան նպատակը: Բեմին վրայ տեղ գրաւած էին Հայ պատգամաւորութեան անդամները, որոնք փակման օրհնութենէն առաջ երգեցին «Հայր Մեր»ը:

- Նոյն երեկոյին Վեհափառ Հայրապետը եւ պատգամաւորութիւնը մասնակցեցան պաշտամունքին, որ կազմակերպուած էր Սէյնթ Էնիտէօ Երիտասարդաց Միջազգային ընկերակցութեան կողմէ, տասը տարիներէ ի վեր «խաղաղութեան Համագումարներ» կազմակերպող: 1995 Օգոստոսին համագումարը տեղի ունեցաւ Երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանի սրահին մէջ, որուն մուտքի պարտէզին մէջ ձիթենիի երեք ծառեր տնկուեցան միաստուածեան կրօններու անունով:

Պաշտամունքէն եւ Վեհափառ Հայրապետի ֆրանսերէնով տուած հոգեւոր պատգամէն յետոյ, ընկերակցութեան մատուռ-կեդրոնին մէջ ընթրիք սպասարկուեցաւ հիւրերուն:

Հինգշաբթի, 12 Դեկտ., Վատիկանի Արեւելեան Ուսմանց կեդրոնին մէջ կազմակերպուած էր «Հայ եկեղեցւոյ

Աստուածաբանութեան եւ Պաշտամունքին» նուիրուած յայտագիր մը աստուածաբան, ծիսագէտ եւ պատմագէտ դաստիարակներու մասնակցութեամբ: Յայտագրի վերջաւորութեան, Վեհափառ Հայրապետը ներկայացուց Հայ Եկեղեցւոյ Աւանդութիւնը՝ իբրեւ կենդանի եւ կենսատու աւանդ, եւ Հաստատութեան կողմէ պարգեւատրուեցաւ լատիններէն գրուած վկայագրով մը, իբրեւ Աստուածաբան եւ դաստիարակ:

Ընթրիքէն յետոյ, Վեհափառ Հայրապետ եւ հիւրերը առաջնորդուեցան Ռուսիոյ մը սրահը, հանդիպելու համար Ուղղափառ եւ կաթոլիկ եկեղեցիներու աստուածաբանական ուսանողներու եւ հոգեւորականներու հետ, որոնց մէջ ունին Հայ եկեղեցւոյ վարդապետ եւ սարկաւագ երկու ուսանողներ:

Ուրբաթ, 13 Դեկտ., առաւօտուն Վեհափառ Հայրապետը նախ առանձին տեսակցութիւն ունեցաւ Սրբազան Պապին հետ: Ապա՝ Հայ Պատուիրակութեան եւ կաթոլիկ հոգեւորականներու ներկայութեան, հոգեւոր պետերը իրենց սրտի խօսքը արտայայտեցին այս պատմական հանդիպումին առիթով: Յետոյ, Քարտինալ Էդուարտ Քասսիքի, Նախագահը Քրիստոնէական Միութեան Պապական խորհուրդին, կարդաց Միացեալ Յայտարարութիւնը, որմէ երկու օրինակներ ստորագրուեցան Սրբազան Պապին եւ Ամենայն Հայոց Հայրապետին կողմէ, մէկական օրինակ իւրաքանչիւրին համար:

– Նոյն կէսօրին Ամենայն Հայոց Հայրապետը ճաշին հիւրն էր Սրբազան Պապին, ընկերակցութեան Նրուսադէմի եւ Կ. Պոլսոյ Տ. Թորգոմ եւ Տ. Գարեգին Սրբազան Պատրիարքներուն, Արցախի Առաջնորդ Տ. Պարգեւ Արք. Մարտիրոսեանի, եւ այցելութեան կարգադիր Յանձնախումբէն Քարտինալ Քասսիքիի եւ Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանի:

– Նոյն երեկոյին Վեհափառ Հայրապետին եւ հիւրերուն ի պատիւ ճաշկերոյթ տրուեցաւ Գոյումպոս Պանդոկին մէջ, հրաւերովը Վատիկանի մօտ Հայ Դեսպանատան Փոխ Հիւպատոս Մարիամ Էրեմեանի եւ Իտալիոյ Հայկական դեսպանատան Հիւպատոս Գագիկ Պաղտասարեանի: Հրաւիրեալներուն մէջ էին կրօնական համայնքներու ներկայացուցիչներէն, բազմաթիւ երկիրներու հիւպատոսներ եւ Հայկական համայնքէն ներկայացուցիչներ:

Կարգադիր Յանձնախումբի կազմած ժամանակացոյցին համաձայն, Վեհափառ Հայրապետը եւ իրեն ընկերացող պատգամաւորութիւնը, նաեւ Վեհին անձնական մասնագէտ բժիշկներէն սրտաբան Յարութիւն Մխնեան եւ Ռաֆֆի Յովհաննէսեան, իրենց տիկիներով (Միացեալ նահանգներէն) եւ Տէր եւ Տիկին Հայկ Տիտիգեան (Լոնտոնէն), Դեկտ. 10-14 օրերուն, բացի Սրբազան Պապին հետ տեսակցութիւններէն եւ հրապարակային հանդիպումներէն, այցելեցին Հռոմի մէջ գոյութիւն ունեցող պատմական տաճարներ, Վատիկանի մատենադարանը, Սիսիին Մատուռը, Թանգարանը, Հայկական Լեւոնեան Ընծայարանը, եւ այլ տեսարժան վայրեր:

– Շաբաթ կէսօրէ յետոյ, Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ առաւ Վատիկանէն, եւ Հռոմի օդակայանէն մեկնեցաւ, իր Հայրապետական այցելութիւնը տալու Միլանօ քաղաքի Ս. Քառասնից Մանկանց Հայց. Եկեղեցւոյ համայնքին եւ Վենետիկի Ս. Ղազարու վանքի Միսիթարեան Միաբանութեան:

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Սոյն քարոզը Վեհափառ Հայրապետը խօսել է
Դեկտեմբերի 22-ին, Մայր Տաճարում մատուցող
Ս. Պատարագի ընթացքում,
Վատիկան կատարած իր պաշտօնական այցելութեան առթիւ:

Փառք եւ գոհութիւն կ'ընծայենք Աստուծոյ, որ մեզի շնորհք ըրաւ եւ կարող դարձուց, որ կատարենք մի այնպիսի ուղեւորութիւն, որ մեր եկեղեցու ներկայ ժամանակների եւ յատկապէս մեր եկեղեցու փոխարաքերական կեանքի շրջագծին մէջ պատմական կարեւոր նշանակութիւն ունեցող մի դէպք հանդիսացաւ:

Բոլորդ էլ, սիրելի հաւատացեալներ, քաջատեղեակ եք, որ Մենք, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք եւ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարք Թորգոմ եւ Գարեգին արքեպիսկոպոսների եւ ուրիշ թեմակալ առաջնորդների հետ միասին յատուկ պատուիրակութեամբ գնացինք Հոռոմ, ի Վատիկան, եղբայրական այցելութիւն տալու Հռոմեական Կաթողիկէ Եկեղեցու Պետին, Յովհաննէս-Պողոս Բ Քահանայապետին:

Այսօր, երբ Աստուծոյ շնորհիւ վերադարձած ենք Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, սրտի պարտք ենք զգում այս խորանի վրայ Աստծուն աղօթք մատուցելուց եւ փառք տալուց յետոյ մեր սրտի խօսքն ուղղելու մեր համայն հայ ժողովրդեան, որպէսզի նրանք ճիշտ իմանան, այն, ինչ որ կատարուեց Մեր այցելութեան ընթացքում:

Նախ ցանկանում եմ ձեր բոլորին մէկ անգամ եւս բացայայտել այն ճշմարտութիւնը, անխախտելի, անառարկելի ճշմարտութիւնը, որ Քրիստոս մէկ Եկեղեցի հիմնեց, մէկ Աւետարան տուեց մարդկութեանը, մէկ ճշմարտութիւն քարոզեց: Եկեղեցու միութիւնը Աստուծոյ Որդւոյն տուրքն է մեզի, եւ ոչ թէ մեր գաղափարների, մեր մտածումների արդիւնքը: Յիսուս, երբ իր երկրի վրայ ապրած կեանքի վերջին օրերին իր առաքեալներն իր շուրջն էր բոլորել եւ նրանց իր տեսակ մը կտակն էր փոխանցում, վերջին խօսքն էր ասում, ինչպէս կարդում ենք Յովհաննու գրած Աւետարանի 17-րդ գլխի մէջ, ասեց. -Ո՛վ Տէր, Հայր երկնաւոր, Ես եկայ, որ իրենք, առաքեալները, եւ նրանց միջոցով բոլոր քրիստոնէաները, մէկ լինեն, ինչպէս Ես եւ Դու Հայր մի եմ, նրանք էլ մէկ լինեն, որպէսզի աշխարհը հաւատայ, թէ Դու ես, որ ինձ առաքեցիր: Եթէ Իր քարոզած ճշմարտութիւնը ամէն մի մարդ իր ուզածին պէս պիտի դաւանի եւ պիտի արտայայտի, այն ատեն Եկեղեցու միութիւնը՝ յԱստուած՝ ի Քրիստոս եւ ի նրա հոգեւոր մարմինն եղող եկեղեցին, կը խախտուի, ինչպէս պատահեց պատմութեան ընթացքին եւ նաեւ պատահում է այսօր, մեր մարդ էակներին թերացումների հետեւանքով:

Եկեղեցիները դարեր շարունակ միշտ յարաբերութիւնների մէջ են եղել իրար հետ, կարենալ վերագտնելու համար այն միութիւնը, որով Քրիստոս Ինքը իր կրօնքը

հիմնեց այս աշխարհի վրայ: Այդ յարաբերությունները եկեղեցիների միջև 20-րդ դարում առաւել յառաջագնացութիւն արձանագրեցին, եւ յատկապէս Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմից յետոյ մի նոր շարժում սկսուեց ամբողջ քրիստոնէական աշխարհում.- Փոխադարձաբար իրար մերձեցաւու եւ միասնաբար գտնելու, ապրելու, իրագործելու այն, ինչ որ Աստուած տուել էր մեզի՝ -Միութիւն՝ ի հաւատս, միութիւն՝ յեղբայրութիւն, միութիւն՝ ի սէր, եւ միութիւն՝ ի ծառայութիւն»:

Ահաասիկ այդ շարժումը միասնական աղօթքով, միասնական ուսումնասիրութեամբ, միասնական գործերով արտայայտուող այդ շարժումը, կոչում է այժմ **Էկումենական** շարժում, այսինքն՝ միջեկեղեցական մերձեցման շարժում: Եւ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին իր գործօն մասնակցութիւնն է բերում այդ շարժումին, որ ամբողջ աշխարհով տարածուած ամենից լուսաւոր եւ յուսադրիչ երեւոյթներից մէկն է քրիստոնէական արդի պատմութեան մէջ:

Մեր Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին անդամ է բազում միջեկեղեցական կազմակերպութիւնների, ինչպէս Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի, ինչպէս Եվրոպայի Եկեղեցիների Խորհրդի: Նա իր մասնակցութիւնն է բերել, դիտողի յանգամանքով, նաեւ Հոռմէական Կաթողիկ Եկեղեցու այն մեծ ժողովին, որ կոչում է Վատիկանի Երկրորդ ժողով: Եւ այսպէս, մեր Եկեղեցին, որպէս ընդհանուր քրիստոնէութեան արտայայտիչը հայ ժողովրդի կեանքի մէջ, իր գործօն մասնակցութիւնն է բերում այս ընդհանուր համաքրիստոնէական շարժումին:

Քառորդ դար էր անցել այն օրից, երբ մեր երջանկայիշատակ նախորդը, Վազգէն Ա Վեհափառ Հայրապետը այցելութիւն տուեց այսօրուան Հոռմէական Կաթողիկէ Եկեղեցու Պետի նախորդին՝ Պողոս Զ Պապին: Քսանհինգ տարիներ շարունակ յարաբերութիւններ մշակուեցին աստուածաբանական հարցերի շուրջը, խորհրդակցական ժողովներ գումարուեցին, փոխադարձ այլ տեսակի այցելութիւններ կատարուեցին եւ Մենք էլ, որ Մեր երիտասարդ տարիքից, վարդապետութեան օրերից, շատ մօտից հեռուել ենք եւ մասնակցել ենք միջեկեղեցական այս շարժումին: Մեր Եկեղեցու մասնակցութիւնը տիեզերական ընդհանուր այս շարժումին, ուզեցինք արժէքաւորել՝ այցելութիւններ տալով այլազան եկեղեցիների պետերին, ինչպէս Ռուս Եկեղեցու, Վրաստանի Եկեղեցու, Ռումինիայի Եկեղեցու եւ այլ եկեղեցիների եւ նրանց շարքին Դեկտեմբերի 10-14-ը այցելութիւն տուինք Յովհաննէս-Պողոս Բ պապին:

Մենք առիթներ ունեցանք միասին աղօթելու, միասին խորհրդակցելու, խօսակցելու, պաշտօնական հանդիպումներ ունենալու եւ նաեւ մեր խօսակցութիւնների եւ հանդիպումների աւարտին մի միասնական համատեղ Յայտարարութիւն անելու մեր երկու եկեղեցիների ժողովուրդներին, որպէսզի նրանք հաղորդ դառնան մեր մտածումներին, մեր նպատակներին, մեր ձգտումներին եւ մեր ապրումներին:

Ահա թէ ինչու մենք մեր միասնական Յայտարարութեան մէջ յստակ կերպով, որպէս հիմնական ուղեգիծ, որդեգրեցինք **համագործակցութեան ուղին** մեր քրիստոնէական վկայութեան մէջ, ներկայ ժամանակներում: Մենք ուզեցինք, որ մեր ժողովուրդները գիտնան, թէ մեր Եկեղեցու հիմնադիր Յիսուս Քրիստոսի տուած շնորհքը մեր կողմից ընդառաջումի կարօտը ունի, այսինքն Աստուծոյ տուած միութեանը մենք ընդառաջելու պարտաւոր պատրաստ ենք: Այլապէս չեն կարող

ասել, որ ճշմարիտ քրիստոնեայ ենք: Պատմութեան ընթացքում տեղի են ունեցել բազմաթիւ թիրիմացութիւններ, տարակարծութիւններ, վէճեր, բանակոյիներ, պատակտումներ: Այս բոլորը մեր պատմութեան մաս է դարձել: Բայց երբեք չպէտք է կոսուի մեր գիտակցութեանը մէջ եկեղեցու միութեան ապրումը, առանց որին քրիստոնէական եկեղեցին կը կորցնի իր հաւատալիութիւնը, մասնաւորաբար ներկայ դարում:

Յատկապէս մենք ասեցինք այն, որ ինչ-ինչ վէճեր, որոնք տեղի են ունեցել մեր պատմութեան ընթացքում երկու եկեղեցիների միջեւ՝ դաւանաբանական որոշ հարցերի եւ յատկապէս Յիսուս Քրիստոսի անձի ըմբռնմանը մէջ, այս վէճերը այսօր կորցրել են իրենց այժմէականութիւնը, որովհետեւ մենք տեսնում ենք եւ փոխադարձ ուսումնասիրութիւնների, տեսակցութիւնների, խօսակցութիւնների որպէս եզրակացութիւն եկել ենք այն համոզմանը, ինչ որ արտայայտուել է սքանչելի կերպով, կարող եմ ասել՝ անկրկնելի յատկութեամբ, մեր Եկեղեցու ամենից սուրբ անձերից Ներսէս Շնորհալու կողմից, յատկապէս թէ՛ մենք ընդունում ենք գՔրիստոս որպէս կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ Մարդ եւ երկու բնութիւնները, աստուածայինը եւ մարդկայինը չէ՛ն իրարից անջատ, այլ միացեալ անշփոթաբար: Այս հիմնական ճշմարտութիւնն էր, որ վերահաստատեցինք մենք մեր միատեղ Յայտարարութեան մէջ: Եւ նաեւ ասացինք, թէ ուժ ենք տալու, քաջալերութիւն ենք ընծայելու փոխադարձ հասկացողութեան ձգտող բոլոր խօսակցութիւններին մեր երկու եկեղեցիների միջեւ յառաջիկայում:

Սա է ամենէն հիմնականը, որ այսօր աշխարհը իմանայ, մարդկութիւնը իմանայ, որ քրիստոնէական եկեղեցիները այլեւս իրար հետ կոռելու փոխարէն իրար հետ գործակցելու, իրար հասկանալու ճանապարհին մէջ են մտել: Եթէ չենք մտել, կը նշանակի, որ աշխարհի ընդհանուր քրիստոնէական միութեանական շարժումին մասնակից չենք:

Այս տեսակետով ձեզ բոլորիդ պէտք է փոխանցենք այն ճշմարիտ, իսկական եւ անկեղծ համարումը, որ Յովհաննէս-Պողոս Բ Պապը ունի մեր Եկեղեցու, մեր ժողովրդի եւ մեր հայրենիքի նկատմամբ: Այն եղբայրական ընդունելութիւնը, որ ցոյց տուեց, այն հասկացողութեան ոգին, որ յայտնաբերեց, մեզ համար եղաւ ողջունելի մի վերաբերմունք, որի համար ես փառք եմ տալիս Աստծուն, որովհետեւ մեր միատեղ Յայտարարութեան մէջ յատուկ հոգածութիւն արտայայտուեց հայ ժողովրդի ներկայ ժամանակների կեանքին հանդէպ, մասնաւորապէս ողջունելով մեր ժողովրդի ազատութեան եւ անկախութեան վերատիրացման շքեղ իրականութիւնը, մեր անկախ հանրապետութեան ստեղծումը, ողջունելով նաեւ Արցախի մէջ մեր ժողովրդի կրած նեղութիւնն ու տառապանքը եւ սպասումը խաղաղութեան վերջնական հաստատման, եւ նաեւ ամբողջ սփիւռքի մեր հայութեան: Նաեւ յիշուեց Հայ Եկեղեցու 1700-ամեակի նշմանը Կաթողիկ Եկեղեցու բերելիք մասնակցութիւնը եւ նպաստը, որպէսզի մեր Հայ Եկեղեցու 17 դարերի վկայութիւնը, ծառայութիւնը դառնայ համաշխարհային ճանաչման առարկայ եւ ոչ թէ մնայ մեր սեփական ազգային գոյութեան սահմանների մէջ սահմանափակուած:

Սիրելիք,

Աշխարհն այսօր գտնում է լուրջ հարցականների առջեւ՝ երկրորդ հազարամեակի վերջաւորութեան եւ երրորդ հազարամեակի սեմին: Այսօր

քրիստոնեական եկեղեցու համար դաւանաբանական վեճերը այնքան արժէք չունեն, ինչքան ժողովուրդի կեանքին մէջ յառաջ եկած այն թիւր մտածողութիւնները, այն սխալ հասկացողութիւնները, որոնք շեղեցնում են մարդկային կեանքը աստուածային իր հունից, իր ճանապարհից: Նիւթապաշտական, ճարտարաշինական, մանաւանդ ճարտարարուեստական եւ այլ նուաճումներով յագեցած մեր այս աշխարհում, հոգին է կորսւում, հոգեկանն է աղարտում, բարոյական սկզբունքներն են ոտնահարում: Աստուած ինչու՞ համար է եկել Քրիստոսի անձին միջից: Ինչու՞ է յայտնուել մեզ Քրիստոս, որի ծնունդ ենք տօնելու մի քանի օրերից յետոյ: Եկել է մեր **կեանքին** համար: Այլեւս վերջ դնելու է բանակոխին, դրան ասում են «**Պօլեմիկ**» (“Polemiqu”) օտար լեզուով. այսինքն՝ ամեն ինչ անես, որ դու ճիշտ լինես եւ միւսը սխալ լինի, ամեն ինչ անես, որ դու արդար լինես եւ միւսը դատապարտես: Այս ոգին այլեւս տեղի է տալու **երկխօսութեան**, (դիալոգի “dialogue”), որով իրար հասկանանք, իրար մէջ Քրիստոսի տուած կրօնքը միասնաբար ապրենք եւ ոչ թէ՝ հակադրաբար իրարու: Այս է այսօրուան կարգախօսը ամբողջ քրիստոնէութեան, այլապէս ամբողջ քրիստոնէութիւնը կը կորցնի իր ազդեցութիւնը մարդկային կեանքին մէջ:

Ահա թէ ի՛նչ հեռանկարով եւ ի՛նչ շրջագծով մենք դիտեցինք մեր առաջիկայի գործակցութիւնը, եւ ես անհունօրէն ուրախ եմ, որ մի այնպիսի չորս օրեր եղան այցելութեան այդ օրերը, որոնց մէջ մեր հայութիւնը, մեր Հայոց Եկեղեցին, իր իսկատիպ նկարագրին եւ իր հարազատ առաքելութեանը մէջ աւելի մօտից, ուղղակիօրէն, ճանաչուեց Հոռմեական Եկեղեցու ղեկավարների կողմից՝ գլխատրութեամբ Յովհաննէս-Պողոս Բ Պապին:

Հետեւաբար, մենք ողջունում ենք այս նոր ոգին եւ կոչ ենք անում մեր ամբողջ ժողովրդին, որ հաւատարիմ մնայ իր քրիստոնեական հաւատքին եւ շարունակի իր քրիստոնեական ծառայութիւնը ամբողջական առաքելութեանը մէջ քրիստոնեական սուրբ եկեղեցու:

**

Սիրելիք,

Մենք ճաեւ առիթ ունեցանք այս այցելութեան ընթացքում տեսնելու մեր ժողովրդին՝ թէ՛ Հոռմում եւ թէ՛ մանաւանդ Միլանո քաղաքում, ուր ունենք Ս. Քառասնից Մանկանց անունով կնքուած եկեղեցի: Եւ տեսնելու էիք դուք ժողովրդի կապուածութիւնը իր եկեղեցուն: Այդ օտար երկրի մէջ նրանք իրենց քրտինքով, իրենց հաւատքով կառուցել են իրենց եկեղեցին, ամեն կիրակի պատարագ է մատուցում եւ հայոց ժողովուրդը հաղորդում է հայ եկեղեցուն ամբողջ հոգեկան, իմացական, մշակութային ժառանգութեանը հետ:

Ապա մենք առիթը ունեցանք ճաեւ գնալու Վենետիկ, Ս. Ղազարու Վանքը, Միսիթարեան Միաբանութեանը տուեցինք երկօրեայ այցելութիւն եւ մենք հիացումով նկատեցինք, թէ նրանք ինչպէս նուիրուել են մեր քրիստոնեական մշակոյթի ուսումնասիրութեան, ճանաչման եւ նրա ծանօթացման օտար ազգերին: Եւ Մեր հայրապետական աջակցութիւնը, օրհնութիւնը տուինք նրանց, յատկապէս աղօթելով նրանց երիտասարդ եւ վաղաժամ մահով իր մահկանացուն կնքած վանահօր,

աբբահոր Սահակ Վրդ. Ծէմճէմեանի հոգւոյն համար հոգեհանգիստ կատարելով եւ
նաեւ Հայաստանից տանելով մի փոքրիկ խաչքար, որ Հայաստանը նեկայ լինի միշտ
Ս. Ղազարու Վանքում:

*
*

Մենք կոչ ենք անում մեր ողջ ժողովրդին, մնալու հաւատարիմ իւր.եկեղեցուն,
հայրենիքին, եւ քրիստոնէական սիրոյ, միութեան եւ եղբայրութեան ոգով ու
քրիստոնէական եկեղեցիների առողջ շարժումների հետ հաղորդակցութեամբ
մատուցելու մեր ծառայութիւնը ի փառս Բարձրեալն Աստուծոյ, ի պայծառութիւն
Հայաստանյաեաց Ս. Եկեղեցու, ի շինութիւն ազգիս եւ հայրենիքի՝ մերոյ եւ ի
բարօրութիւն ողջ մարդկութեան. ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ԳՄԲԷԹԻ ՆԿԱՐԱԶԱՐԴՈՒՄ

1980 թուականին Յունաց եւ Հայոց Պատրիարքները եւ Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան Մեծաւորը ծրագիրներ մշակեցին Ս. Յարութեան Տաճարի գմբէթին ներքին մասը նկարագարելու: Զարտարապետներու եւ արուեստագետներու յանձնախումբեր, մինչեւ 1993 թուականը, չը կարողացան վերջնական համաձայնութեան մը բերել նորոգութեան եւ նկարագարողման ծրագիրները:

1993ի Ծննդեան տօնակատարութեանց առիթով Նիւ Եօքէն Երուսաղէմ եկած ուխտաւոր մը Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ գմբէթին անփառունակ վիճակին ի տես փափաք կը յայտնէ գմբէթին բարեկարգման ծախքերը հոգալ: Պաղեստինի համար Պապական Միախոնի նախագահ Մօնսինէօր Ռօպէրթ Սքըրն, Նիւ Եօքէն, եւ Պրատըր Տանըլտ Մանսիր Երուսաղէմի գրասենեակին վարիչը, ուխտաւոր ձօրն Տօթի առաջարկը կը ներկայացնեն Յունաց եւ Հայոց Պատրիարքներուն եւ Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան Մեծաւորին:

Խորհրդակցութիւններ, ծրագրումներ, պայմանագրութեանց նշումներ կը կատարուին, եւ 1994 Օգոստոս 17ի համատեղ նիստին մէջ Սուրբ Տեղեաց պատասխանատու երեք յարանուանութեանց համաձայնութեամբ Ս. Յարութեան Տաճարի Գմբէթի նկարագարողման աշխատանքները յառաջ տանելու արտօնութիւն կը տրուի:

Ընդունուած ծրագրին ամբողջ աշխատանքներուն եւ ծախքերուն հսկողութիւնը, եւ վճարումներուն պատասխանատուութիւնը կը յանձնուի Պապական Միախօնին, առանց որեւէ դրամական պարտաւորութեան ենթարկելու երեք կրօնական Միաբանութիւնները, առանց Հռոմէական եկեղեցւոյ նախաձեռնութիւն նկատելու սոյն ծրագիրը, եւ առանց Սուրբ Տեղեաց մէջ անոր իրաւունք տալու որեւէ մէկ տեսակի առանձնաշնորհումի:

Կարգ մը խոչընդոտներ եւ շինարարական դժուարութիւններ յաղթահարելով, ընդհանուր

ծրագրին աւարտումին, նկարագարողուած գմբէթին բացման արարողութեան թուական նշանակուեցաւ 2 Յունուար 1997, Հինգշաբթի, առաւօտեան ժամը 10ին, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ:

Յունաց եւ Հայոց Պատրիարքներուն եւ Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան Մեծաւորին համատեղ հրաւերով արարողութեան ներկայ էին Լատինաց Պատրիարքը, կրօնական համայնքներու կրօնապետներ եւ ներկայացուցիչներ, հիւպատոսներ, Իսրայէլեան եւ Պաղեստինեան պետական անձնաւորութիւններ, Սուրբ Տեղեաց պատասխանատու երեք Միաբանութեանց անդամներ, եւ իրենց երգչախումբերը, համայնքներէն աշխարհական ներկայացուցիչներ, Պապական Միախօնի վարիչներ, բարերար Տէր եւ Տիկին ձօրն եւ Սըրի Տօթի, Նիւ Եօքէն, արուեստագետ Արա Նորմարդ եւ Տիկինը, Ֆրէզնօն, եւ շինարարական քաժանմունքներու պատասխանատուներ:

Յայտագրին բացումը կատարեց Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, եւ իւրաքանչիւր երգչախումբի շարականներու երգեցողութենէն յետոյ, կատարուեցաւ Սուրբ Գրական ընթերցում եւ աղօթք: (Իւրաքանչիւրը իր լեզուով):

Նկարագարողուած Գմբէթին բացումը կատարուեցաւ, մասնաւոր նարտարութեամբ հաւաքելով այն ընդարձակ ծածկոցը, որ Սուրբ Գերեզմանի կառոյցէն վեր տեղաւորուած էր, աչքերէն կը ծածկէր նկարագարողուած Գմբէթը:

Բարերար Տէր եւ Տիկին ձօրն եւ Սըրի Տօթիին ներկայացուեցան նուէրներ, եւ ներկաները հիւրասիրուեցան, Ս. Յարութեան Տաճարէն ոչ շատ հեռու Յունաց Պատրիարքարանի մէջ:

Երեկոյին, Նօթըր Դամի մէջ, ընթրիք տրուեցաւ ի պատիւ բարերարներուն երեք Միաբանութեանց ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ:

History of the Holy Sepulchre

The impetus to build the first Holy Sepulchre came from the Emperor Constantine. In 325 he sent his mother Queen St. Helena to the Holy Land to find and consecrate the birthplace of Jesus in Bethlehem, the site of his teaching on the Mount of Olives, and Golgotha and the tomb in which he was buried in Jerusalem.

The site venerated by Jerusalem Christians for over three centuries was then covered by an artificial platform on which was built a Roman temple dedicated to the Capitoline gods, Juno, Jupiter, and Minerva. On St. Helena's orders it was demolished to bedrock to reveal the ancient quarry. Golgotha projected from the east side, and a tomb had been cut in the western cliff. The perfect correspondence of the site with St. John's account of the burial of Jesus leaves no doubt about the authenticity of the location of the Holy Sepulchre. It covers the place where Jesus died and was raised.

Constantine's engineers cut away the cliff over and around the tomb, which they left as a little stone house in the middle of a circular cleared space. The excavated stone was used to build a great basilica. It was separated from the tomb by an open courtyard, and from the main street of the city (the Cardo Maximus now the Suq Khan ez-Zeit) by a colonnaded atrium. This basilica was dedicated on 17 September 335. Then the engineers were free to construct a domed building over the tomb.

The original Constantine complex, therefore, had four parts. The circular Anastasis over the tomb, the courtyard with the rock of Calvary under a baldachino in the south-west corner, the five-aisle basilica whose three doors opened onto the atrium, from which steps led down to the Cardo Maximus.

The Persians set fire to the church on 6 May 614, but only the roof and the furnishings were destroyed. As soon as possible Modestus, Abbot of the Monastery of St. Theodosius in the Judean desert, and then Patriarch of Jerusalem repaired the church. Further damage was inflicted on the building during riots in 938 and 965, but did not affect its structural integrity. The end of the Constantinian structure came on 18 October 1009 when the Fatimid Caliph al-Hakim ordered its systematic destruction. Masons stripped the walls stopping only when the rubble reached their feet. The tomb of Christ was pounded to dust. The millenium of the death of Christ in 1033 was celebrated in the ruins.

In 1042 the emperor Constantine Monomachos provided funds for the restoration of the Rotunda and the courtyard. The basilica and atrium had to be abandoned. The Rotunda, previously a place of pilgrimage, was rebuilt as a church. A large apse containing the high altar protruded into the courtyard from an arch in the east wall. A replica of the tomb occupied the place of the original. Golgotha remained unchanged. At this stage the south side of the courtyard became the main entrance.

It was to this restored complex in the afternoon of 15 July 1099 that the Crusaders came to sing their *Te Deum* for the conquest of Jerusalem. They soon realized that the space would be too small if all the pilgrims they expected came from Europe. It took fifty years, however, to build the galleried Romanesque church over the courtyard which is the Catholikon of the Greek Orthodox today. Thereby they brought Calvary within a building for the first time. The Crusaders also created the Crypt of Saint Helena.

The addition of the Crusader church and bell tower gave the Holy Sepulchre its present shape. It suffered various misfortunes in subsequent centuries, but the most serious was the fire which broke out in the Rotunda on 12 October 1808. The area of greatest damage was where the Catholikon joined the Rotunda. Many of the stones were cracked by the heat. The restoration conserved what could be preserved of the building, but altered the spaces in the church. The present replica of the tomb dates from this period 1867-69, the Great Cupola over the tomb was rebuilt in a joint effort by Russia, France and Turkey. In 1927, a major earthquake severely weakened the dome and during the War of 1948, shelling destroyed the external part of the Cupola. In 1949, a fire also melted the lead covering of the Cupola. This was later repaired with a lighter material.

It was not until 1959, that a major plan for repair and restoration was at last agreed upon by the three religious communities administering the basilica, that is, the Greek Orthodox, the Latins (Franciscans), and the Armenian Orthodox. These religious communities have had the care of the holiest site in all of Christendom. In 1978-84, the three religious communities agreed to reinforce the framework in the void of the dome and to plaster the inner surface.

The three communities have now come together again to complete the renovation of the dome by adding the present decoration. This was made possible by a gift from a U.S. benefactor.

DRAFT

البعثة البابوية في سبيل فلسطين Pontifical Mission for Palestine

١٠١١ فيرست أفينيو 1011 First Avenue

نيويورك . نيويورك ١٠٠٢٢ New York, New York 10022

هاتف: ٢١٢/٨٢٦-١٤٨٠ Telephone: 212/826-1480

تلکس: ٩١٠ ٢٥٠ ١٤٤٠ NYKUQ Telex: 910 250 1440 NYKUQ

فاکس: ٢١٢/٨٣٨-١٣٤٤ Fax: 212/838-1344

12 April 1994

His Beatitude
Most Rev. Torkom Manoogian
Patriarch of Jerusalem
Armenian Patriarchate
P.O. Box 14235
Jerusalem, via Israel

Your Beatitude,

During the past several months I have had the privilege and opportunity of discussing the matter of the interior decoration of the rotunda of the Basilica of the Holy Sepulchre not only with you but also with the other two Custodians of the Basilica, Patriarch Diodoros I Karivalis and Father Guiseppe Nazzaro.

As a result of these conversations and correspondence, I am happy to offer to the three Custodians of the Basilica the services of the Pontifical Mission for Palestine for the purpose of administering the project for the interior decoration of the rotunda. As you know, Mr. George Doty of the United States has offered a substantial contribution jointly to the three Custodians for this purpose. I am confident that we can obtain the additional funds needed to complete the project.

I fully understand the complexities of the condominium of the Basilica and, accordingly, this offer of our service is totally subordinate to and respectful of the provisions of the "Status Quo" and all existing agreements and understandings among the Custodians. It is further understood that the Pontifical Mission itself and its responsables do not and will not acquire any rights or responsibilities whatsoever as regards the Basilica. The Pontifical Mission will function only as delegated by the three Custodians to facilitate and coordinate the implementation of this project, without prejudice to any of the rights and obligations of each.

Specifically, the Pontifical Mission undertakes, on behalf of the three Custodians, to meet with the architects and artists already consulted for this project and with anyone else whom you or either of the other Custodians may so designate and to develop a proposal for the design and the realization of the work which will be submitted by us to each of the Custodians for his approval.

General oversight of the management of the funds and supervision of the implementation of the project will be my responsibility as President of the Pontifical Mission. Operational responsibility for the funds and for the implementation of the project, and for the timely submission of all reports, will belong to Brother Donald Mansir, F.S.C., Vice President of the Pontifical Mission, in collaboration with Father Denis Madden, Director of the Jerusalem office of the Pontifical Mission. Both, of course, are well known to you.

In addition to the preparation and submission of monthly progress and financial reports to each Custodian and to Brother Donald and myself, Fr. Denis Madden will keep you and the other two Custodians regularly and personally informed on the progress of the project on a regular basis.

Any and all disagreements, disputes or major concerns or decisions will be referred to you and the other two Custodians for joint resolution according to the protocols of the "Status Quo."

Finally, again, it is understood that this singular agreement does not set a precedent nor prejudice in any way the rights or obligations of any of the three Custodians or any of the protocols of the "Status Quo."

Briefly, then, Your Beatitude, we are at your service with scrupulous neutrality and impartiality to assist you and the other two Custodians in the decoration of the most holy shrine in Christendom.

If you find this offer of service agreeable, I respectfully request that you indicate your acceptance by signing and dating the two original copies of this letter. Then kindly return one to me and retain one for your archives.

For now, please accept my deepest regards and sincere prayers for you especially during this holy season when we meditate and celebrate the passion, death, burial and resurrection of our Lord.

Sincerely yours in Christ,

Msgr. Robert L. Stern
President

Patriarch of Jerusalem

Date

**MINUTES OF THE MEETING OF THE
HEADS OF THE THREE CHRISTIAN COMMUNITIES OF
THE CHURCH OF THE HOLY SEPULCHRE**

The meeting took place on 17 August 1994 from 10:30 am to 11:45 am in the patriarchal hall of the Greek Orthodox Patriarchate.

Attendance

The meeting was attended by His Beatitude, Diodoros I, Greek Orthodox Patriarch, His Paternity, Giuseppe Nazzaro, O.F.M., Custos of the Holy Land, and His Beatitude, Torkom Manoogian, Armenian Patriarch.

Present also were the invited professional consultants, Monsignor Robert Stern and his associates, Brother Donald Mansir, F.S.C., Fr. Denis Madden and Mr. Ara Normart.

Welcome and introduction

His Beatitude, Patriarch Diodoros, welcomed all to the Patriarchate and explained that the happy purpose of the meeting was to reach a common agreement on the plan for the decoration of the great dome of the Church of the Holy Sepulchre. The Patriarch stated that this is an historic day and gave thanks to almighty God for the grace of this moment. He also expressed his appreciation for the generosity of the donor offering to assist this project and for the preparatory work of the professional consultants, undertaken at the request of the three Christian Communities of the Church of the Holy Sepulchre.

His Beatitude, Patriarch Manoogian, and His Paternity, Father Nazzaro, also expressed their satisfaction, appreciation and optimism for the realization of this important work.

Report of the Professional Consultant

Msgr. Stern briefly reviewed the progress of the past few months. He prefaced his remarks by explaining that he and his associates have no other interest in this matter than to be of assistance to and at the service of the Heads of three Christian Communities.

He explained that, following individual meetings with each of the Heads of three Christian Communities in April where he was invited to prepare and submit a design for the decoration of the great dome, Mr. Ara Normart had been engaged by him for this purpose. Responding to all the indications and preferences expressed by the Heads of three Christian Communities, Mr. Normart prepared a recommended design.

In June, at separate meetings with each of the Heads of the three Christian Communities, the design and an animated video representation of its appearance were presented for the review of each. Having received the general approbation of each, Msgr. Stern asked Mr. Normart to prepare a scale model of the great dome for examination today.

Examination of the scale model

Msgr. Stern added that there are two possibilities for the execution of the design: either to make it two dimensional, painting and gilding on a flat surface, or to make it three dimensional, setting off certain of the design elements as a relief. The scale model represents this second possibility.

Mr. Normart explained the model and displayed samples of some of the structural materials and gold foil he proposed to use for the actual decoration.

Each of the Heads of the three Christian Communities and others present viewed and examined the scale model. A discussion followed concerning the suggested plan and various particular questions concerning materials and construction were raised and addressed. A few particular suggestions for refining the design were expressed.

Symbolism and theological rationale

Since the great dome and the rotunda enshrines the tomb of the Lord and consequently, so to speak, the "place" of the resurrection, the primary motif of the decoration is related to the mystery of the resurrection/ascension -- that is, to the return of the Risen Lord to the glory of the Father.

In the Hebrew Scriptures the glory of the Lord is usually represented by a luminous cloud, whose very brightness and brilliance is blinding. St. Luke, in the Acts of the Apostles, describes the Risen Jesus being enveloped by this luminous cloud and hidden from our sight.

The choice of colors for the decoration, pearly white and shades of brilliant white and gold, is dictated by the Scriptural imagery of the luminous cloud of glory. The shading of the pearly white to a darker tone as it descends towards the drum of the rotunda also harmonizes with the color tone of the stonework.

The overall design is meant to convey the sense of a burst of brilliance and light. The fundamental dynamic of the design is the radiation of gold and light from the central skylight of the dome. The plan envisages enhancing this with concealed artificial lighting, both radiating outward from concealed sources behind the central crown of the design and projecting upwards from concealed sources on the cornice.

The major rays are twelve, the Scriptural number of completeness and evocative especially of the Twelve Apostles, the foundations of the one Church through which the glory of the Risen Lord should be manifested to the world. Each major ray is triple representing the glory of the Triune God. The points of the central crown are suggestive of a ring of flame, another aspect of the representation of the glory of God and the throne of heaven in both the Old and New Testaments.

Conclusions and decisions

After having examined the model that was presented and after a thorough and positive discussion of the matter, the following decisions unanimously were agreed to by the Heads of the three Christian Communities:

1. We approve the design for the decoration of the great dome of the Church of the Holy Sepulchre as presented to and explained at this meeting.
2. We ask our professional consultants to proceed to develop plans for the implementation and realization of the design and specifically to:
 - a. Select a professional engineering firm and with our approval engage their services to study the requisites for the realization of the project.
 - b. Prepare a detailed plan and suggested budget for the realization of the project for the joint review and approval.

Publicity

It was agreed that, due to the historic significance of this meeting, appropriate publicity be given to the matter stressing that this is the unanimous decision of the Heads of the three Christian Communities.

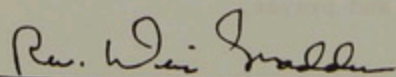
This agreement and the publicity it will receive will serve to demonstrate and reaffirm the traditional responsibility of the Heads of the three Christian Communities for the protection and care of the Christian holy places in Jerusalem, in accordance with the *Status Quo*. This is especially timely in view of recent declarations receiving widespread attention in the media. Hopefully it will forestall any attempts by any civil authority to assert any voice in the care of the holy places and it will rebut the rumor that the Vatican is seeking or should have any responsibility.

This publicity also will serve to affirm the solidarity of the three Christian Communities as regards the care and custody of the most important Church in the world, rebutting the prejudice that the Communities and their leaders are in discord and competing one with the other.

Msgr. Stern requested that any publicity omit any reference to the utilization of his services and those of his associates, since any such reference would be superfluous and liable to misunderstanding.

The meeting concluded with renewed sentiments of gratitude to God for this impulse of the Holy Spirit and of fraternal collaboration for the future.

Respectfully submitted,

Fr. Denis Madden

At this meeting, Ara F. Normart, as consultant to the Pontifical Mission, presented his design as an illuminated scale model of the Dome, as requested at a previous demonstration of the design in the form of an animated video. Normart is an American artist who resides in Fresno, California.

Each of the Custodians and staff members viewed and examined the scale model. A discussion followed concerning the suggested plan, and the agreement was signed.

Work is now underway, and the design is expected to be implemented within two years.

The Rotunda enshrines the site of the burial of Jesus Christ and the Place of the Resurrection, marked by a monument. Thus, the accepted design depicts twelve radiant streams of gold on a pearly white background to symbolize the glory of this event. Light from the central skylight of the dome, as well as from concealed artificial lighting, will add brilliance. The background, which is shaded to darker tones as it descends toward the drum of the Rotunda, resembles the luminous cloud of Biblical description. The twelve major rays represent the Twelve Apostles as foundations of the Christian Church, with each ray shown in triple form, symbolizing the Triune God.

The Basilica of the Holy Sepulchre, originally built by the Roman Emperor Constantine in 333 A.D., with a Rotunda added by the end of the fourth century, has undergone a series of destructive events, reconstruction and partial repairs over the centuries.

GEORGE E. DOTY
85 BROAD STREET
NEW YORK, NY 10004

14 August 1995

His Beatitude
Most Rev. Torkom Manoogian
Armenian Apostolic Patriarch
Armenian Patriarchate
P.O. Box 14235
Jerusalem via Israel

Your Beatitude:

My wife Marie and I have just heard that the actual work of the decoration project of the great dome of the Holy Sepulchre has begun. This event is through the grace of God and in no small measure due to your vision and leadership. May the Risen Lord bless and keep you!

Please accept this letter as confirmation of my pledge to donate the funds necessary to complete the decoration project according to the 17 August 1994 Agreement of the Custodians. I have entrusted the donation to Pontifical Mission referred to in that Agreement as "Professional Consultants." I have every confidence that Monsignor Stern, Brother Donald and Father Denis will execute all aspects of the project in accordance with this Agreement.

While the Pontifical Mission is supervising the project, my donation is given to each of the Custodians appropriately and in agreement with provisions of the Status Quo. It is my request that Pontifical Mission continue to provide you with regular financial and narrative reports.

I look forward to the completion of this holy project and to the next occasion to visit Your Beatitude in Jerusalem.

With every best wish and prayer,

Sincerely,

MEETING MEMORANDUM

OF

THE THREE HEADS
OF THE CHRISTIAN COMMUNITIES

December 21, 1995

At 3:15 pm, the Three Heads of the Christian Communities met to sign an agreement between themselves and the GST Engineering, Designing & Building Contracts Company LTD represented by Mr. George Toraani.

Metropolitan Timothy and Fr. Denis were also present at the signing and photographs were taken by Mr. Joel Fishman. Metropolitan Timothy and Fr. Denis assisted the Three Heads of the Christian Communities in passing the documents between them for signature and seal.

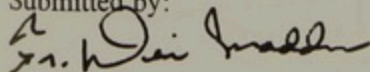
His beatitude, Torkom Manoogian, the Armenian Patriarch, did not bring his seal with him and so the documents were taken the next day for his seal. Mr. George Toraani also did not have his seal with him and as a result the final seals were not placed on the documents until December 26th.

After the signing of the documents on the 21st, the Three Heads of the Christian Communities interviewed Mr. George Toraani and made it clear to him that they were the Client and Owners of the project although the Contractor will be dealing on a daily basis directly with the Professional Consultants, i.e., the Pontifical Mission and its staff.

This was not a long meeting and was only called to actually sign the contracts. all discussion of the contents of the contract had taken place the day before. The Three Heads of the Christian Communities were also getting ready to go into a press conference.

A copy of the signed agreement is attached to these notes.

Submitted by:

Fr. Denis Madden

AGREEMENT

This Agreement entered into as of the 21st of December 1995

Between

The Heads of the Christian Communities of the Holy Sepulchre, Diodoros I, Greek Orthodox Patriarch; Giuseppe Nazzaro ofm, Custos of the Holy Land; and, Torkom Manoogian, the Armenian Patriarch together hereafter called the "Owner" and G. S.T. Handassa Torani Engineering and Building Company represented by George Torani hereafter called the "Contractor".

WITNESS THAT

WHEREAS The Heads of the Christian Communities of the Holy Sepulchre are desirous of reinforcing and decorating the Dome of the Holy Sepulchre in Jerusalem, and

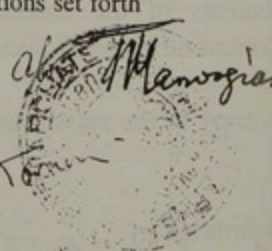
WHEREAS The Heads of the Christian Communities have entrusted the Professional Consultants along with their special representatives to supervise the bidding process and deal with the contractors until the completion of the project and whereas it is understood that the works will be carried out within the framework of the Status Quo, and

WHEREAS The Owner, to accomplish the above, requires the services of a Contractor, and,

WHEREAS The Contractor submitted an offer undertaking the execution of the above mentioned Work, and,

WHEREAS The Owner accepted the Contractor's offer, therefore,

AGREEMENT Has been reached between the two parties on the conditions set forth herein.

IN WITNESS WHEREOF THE TWO PARTIES TO THIS AGREEMENT HAVE
SIGNED

This 21st Day of DECEMBER 1995

Diodoros I.
Diodoros I.
Greek Orthodox Patriarch

George Torkani
George Torkani
Designing & Building
Contracts Co. Ltd.
Contractor

Giuseppe Nazzaro
Giuseppe Nazzaro ofm
Custos of the Holy Land

Torkom Manoogian
Torkom Manoogian,
Armenian Patriarch

ACTIVITY REPORT
RESTORATION AND DECORATION OF THE DOME OF THE
ROTUNDA
OF THE BASILICA OF THE HOLY SEPULCHRE

October 1996

The program for the design and restoration has been divided into three sections:

1. Precontract
2. Initial site works
3. Main contract works.

Precontract Stage

All the activities for the "Precontract stage" were completed by the end of 1995.

Initial Site Works

All the activities for the "Initial site works stage" were completed by the end of January, 1996.

Main Contract Works

Electrical Supply for the Basilica of the Holy Sepulchre

Throughout the month one of the main tasks was to deal with the need for an additional electrical supply to the Basilica of the Holy Sepulchre. This has been a concern for a long time with much discussion as to the best manner to solve this pressing need. It was one of the main topics of discussion at a meeting that was held October 5th, 1996 and attended by His Beatitude, Torkom Manoogian, His Paternity, Giuseppe Nazzaro, His Eminence Metropolitan Timothy, His Eminence Metropolitan Vassilios, Father Boulos and Father Denis. His Beatitude Diodoros Karivalis, the Greek Orthodox Patriarch, was not in the country and therefore unable to attend the meeting himself but was represented by His Eminence Metropolitan Vassilios.

His Eminence, Metropolitan Timothy expressed dismay that up until this time the Electric Company did not respond to any of the letters of the Heads of the Christian Communities or their representatives. Fr. Boulos reported that he met with Faisal Hussein and asked for his assistance in getting the Electric Company to move at a quicker pace. The Heads of the Christian Communities requested that Fr. Denis go to the Electric Company and encourage them to move as speedily as possible.

There was also discussion on the setting up of a substation next to the Lutheran Church where a substation is already located. His Paternity, Fr. Giuseppe Nazzaro, raised the issue that some caution should be exercised in this process lest the Heads of the Christian Communities find themselves in the situation where the Lutheran Community would seek some advantage in the Holy Sepulchre at a later date.

On the 7th of October Fr. Denis arranged for a meeting at the Electric Company and the next day he and Marcos Nino met with the Manager and two engineers. The Manager assured Marcos and Fr. Denis that he would move as speedily as possible on this project and gave plans for the building of a substation. The engineers also described how the new electrical supply would be provided. The Heads of the Christian Communities must obtain permission from the Lutheran Community to build the substation and present the Electric Company with documentation of this agreement and actually begin the construction of the substation before any work could be undertaken by the Electric Company. The Heads of the Christian Communities would need to secure a permit from the Municipality for the building of the substation. The Electric Company will obtain a permit to dig the trench for the electric cables needed to supply the increased electrical supply. The Heads of the Christian Communities would also need to pay the Electric Company the fee of around \$90,000 before the Electric Company would begin its work.

On the 9th of October Anis Srouji, Marcos Nino and Father Denis met with Anwar Hilal requesting that he submit a bid on the inspection of the wiring of the Holy Sepulchre and also what he would charge to oversee the installation process of the new electrical supply.

Father Denis briefed His Beatitude Torkom Manoogian, the Armenian Patriarch on these matters on October 18th; His Paternity Giuseppe Nazzaro on the 19th; and His Eminence Metropolitan Timothy on the 21st.

Metropolitan Timothy and Fr. Denis met on the 22nd of October to review a draft copy of a letter of agreement between the Heads of the Christian Communities and the Lutheran Community on the right to build a substation on the property of the Lutheran Community and another draft letter to the Municipality for the building permit. These letters were circulated on the 23rd to the three communities for review.

On October 26th a meeting was held at the Lutheran Church of the Redeemer. Those present included the Probst Karl-Heinz Ronecker, Mr. William Alonzo, Metropolitans Daniel and Timothy, Archbishop David and Frs. Boulos, Rock and Denis. The purpose of the meeting was to discuss the use of land next to the Lutheran substation to build a substation that would serve the electrical needs of the Holy Sepulchre.

Archbishop David representing the Armenian Community did not have any trouble in general with the draft letters but Fr. Rock felt that this issue needed to be re-evaluated and studied further. His concerns were that it would be dangerous to address the Municipality for a permit since it might give them a certain power and authority over the Three Communities with regard to the Church of the Holy Sepulchre.

The Probst promised to address the giving over of land for the substation with the Jerusalem Stiftung in Germany which has jurisdiction over the property as well as the Board of the Lutheran Community in Jerusalem. He thought he would be able to obtain an answer from them within the next few days. The Probst made it very clear that he himself was in favor of this project and did not want to delay it in any way. The Probst was most gracious in his spirit of cooperation.

The Three Communities asked Fr. Denis to return to the Electric Company and ask them exactly how much time it would take to dig the trench and build the additional substation and also to request that they seek the permit from the Municipality and thus save involvement of the Communities with the Municipality. The Probst also asked Fr. Denis to obtain for him a copy of the plan for the building that the Electric Company had given when he and Marcos Nino visited the Electric Company. On the 28th of October these plans were brought to the Probst.

On the 29th of October the representatives of the Three communities contacted Fr. Denis and asked that he inquire from the Electric Company whether or not the substation could be located in the bathroom area of the Holy Sepulchre. That same day Marcos Nino addressed the issue with the Electric Company who replied that it was impossible to do this since they needed to use a crane to install the generator which needed to be brought by truck to the site of the substation. Another meeting was held with the Electric Company of the 31st of October and again the engineers said that it would be impossible to install the substation in the area of the bathrooms of the Holy Sepulchre. The representatives of the Three Communities were informed of this response by the electricity company.

The Scaffolding

At the October 5th meeting, mentioned above, the Heads of the Christian Communities made it clear that the protective covering that would need to be erected when the scaffolding is taken down should never touch the edicule and that the safety of the edicule must be insured. At this meeting Fr. Denis reported to the Heads of the Christian Communities that three reasonable bids had been received and that the Project Manager, the Engineer and Fr. Denis would like, with the permission of the Heads of the Christian Communities, to select the contractor who would remove the scaffolding as soon as possible. Once the scaffolding is removed the Three Communities will each have an equal portion of the scaffolding and wooden boards to dispose of as they wished. The whole process of removing the scaffolding should take about 10 weeks.

There was agreement among the Heads of the Christian Communities that Fr. Denis should proceed and arrange for a contractor to remove the scaffolding and that the funds necessary for this removal should be taken from funds already budgeted for this part of the project.

There was also some discussion of whether or not advantage should be taken at the time to clean the top of the Tomb. The Heads of the Christian Communities did not feel that this would be something that could easily be undertaken by the three of them at this time and that it might be appropriate, although this remains to be discussed, to have an outside party undertake this task at a future date.

On the 9th of October meetings were held with two of the companies that had submitted bids to remove the scaffolding, Baruh Regev and Dobrish Hamasger. Anis and Marcos also checked with Father Alberto and Metropolitan Timothy's office to see if there was something in the contract of those who originally erected the scaffolding to remove it as well. No one was able to retrieve this contract and it was thought that since the contract was an old one that it would be expedient to move ahead to secure the services of another company to remove the scaffolding. On the 10th of October a meeting was held at the office of Stage Design one of the companies that submitted a bid to take down the scaffolding.

On the 11th of October a meeting was held with Anis, Marcos and Fr. Denis and it was decided to hire Dobrish Hamasger to remove the scaffolding. The company was called that same day and told to make preparations to begin their work as soon as possible. A meeting was held with the scaffolding company on the 14th to finalize the terms of the agreement and instruct them on the decorum that would be demanded while they worked in the Holy Sepulchre. That same day a meeting was held with Raja Shihadeh the lawyer to review the contract. On the 15th Marcos and Fr. Denis reviewed the plans submitted for the erecting of new towers to take down the old scaffolding and to ensure that the area around the Tomb was safe. On the 23rd of October the contract was signed with Dobrish Hamasger and work commenced on the 24th.

On the 24th of October Archbishop David of the Armenian community informed Marcos and Anis that they would need a clearance of at least 9 feet under the scaffolding for their processions around the Tomb. Marcos then contacted the scaffolding company to assure this clearance.

Other Works

The **Inner White Ring** began to be installed on the 18th of October by Chris Baccarini and Barry Davenport and was completed by the 21st. It was agreed that Michael Kramer would paint the Inner White Ring.

Since the **Castellated Beams** could be seen, although CRH had assured the local team that they would not be seen, it was decided that they should be painted white so as not to stand out too much. Michael Kramer was given the contract to paint these beams and completed this work on the 22nd of October.

On the 30th of October a contract was signed with Azzuri to install the **Fingers of Light**.

There had been difficulty with some of the **Stars** in adhering to the surface of the dome necessitating the ordering and replacing of some of them. All replacements were completed by Richard Ireland by the 19th of October.

The third shipment from Clark and Fenn of the **Golden Tongues** arrived at Jaffe Gate on the 1st of October. The installation of the Golden Tongues was completed by Chris Baccarini and Barry Davenport by October 22nd.

The installation of the **Fascia** was begun in October by Chris Baccarini and Barry Davenport but not completed by the end of the month.

On the 2nd of October the **Basel Rings** arrived for the **Downlighters** but when the team attempted to install them on the 3rd of October it was found that they could not fit because of the limited space up in the Lantern area with the Castellated Beams and Main Rays. Anis Srouji and Marcos Nino contacted Stuart Goodchild of CRH and John Jaques who had given the original specifications. After many calls and trials it was decided to manufacture a special hook-up to be attached to the Castellated beams. The hook-ups were manufactured locally and installation was completed in October.

The gilding of the **Main Rays** and **Golden Tongues** was completed by Michael Kramer by the end of October. It was thought at one time that Michael would need the on-site advice of Corky Normart for the shading of the gold for the gilding of the Golden Tongues but because of previous work that Michael and Corky had done in the States this on-site visit was not necessary.

With all of the work going on during the month of October the three **sets of scaffolding** on the work platform were often in competing demand by the teams. Although there were a few moments, in general the teams were extremely generous with one another and made every attempt with Anis Srouji and Marcos Nino to coordinate times of usage.

During the month of October Marcos Nino and Fr. Denis continued to pursue ways of recouping at least part of the **VAT** that has been paid on the Project. As yet the Office for Christian Communities of the Ministry of Religious Affairs has not responded to our requests for repayment. A meeting was held with a Mr. Ronnie Cohen on the 14th of October to discuss this matter.

The Inauguration

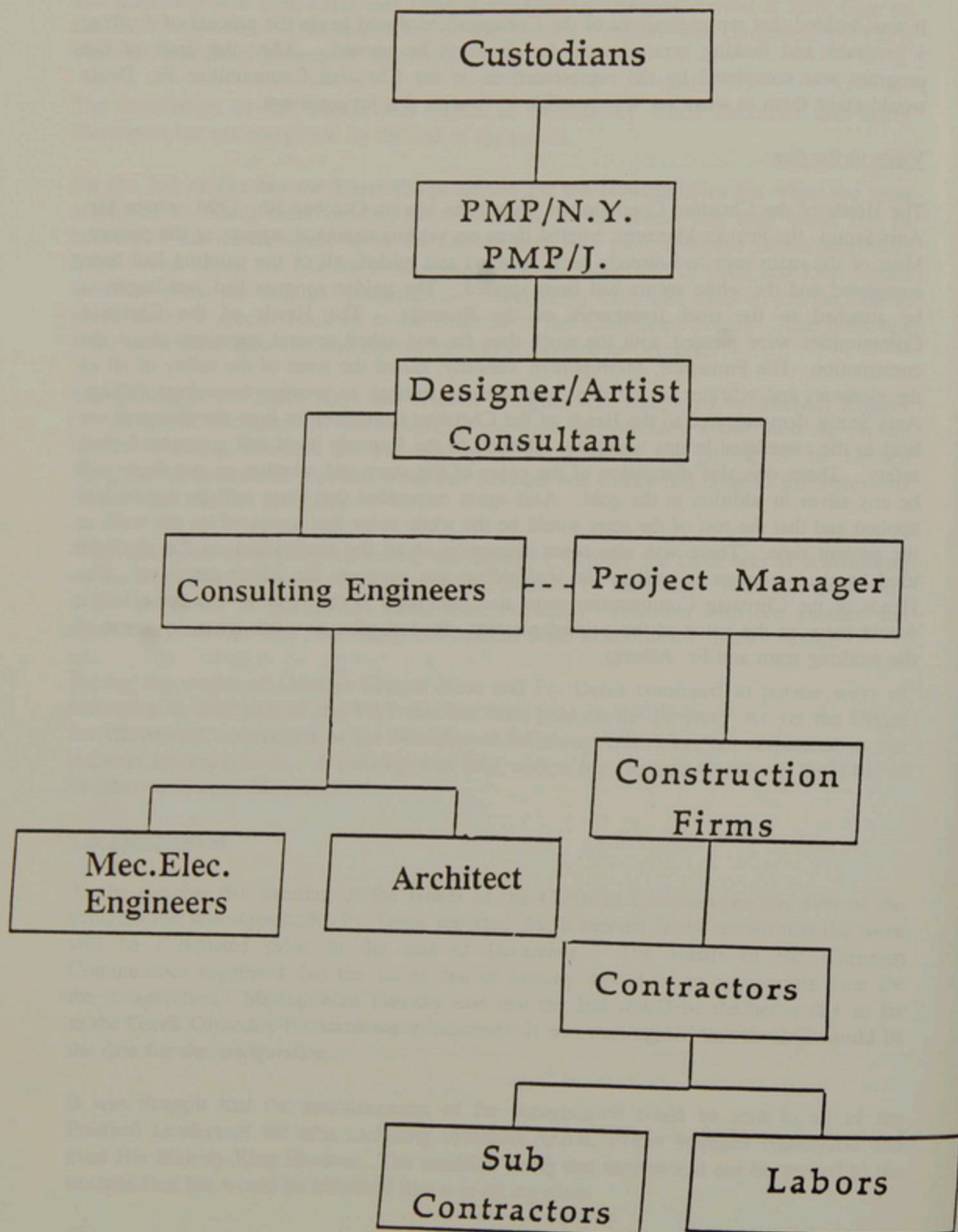
At the October 5th meeting of the Heads of the Christian Communities the date of the inauguration was discussed. Fr. Denis reported that it seemed fairly certain that the work will be completed prior to the end of December. The Heads of the Christian Communities suggested that the 1st or 2nd of January would be an appropriate time for the inauguration. Metropolitan Timothy said that the 2nd would be the better day as far as the Greek Orthodox Patriarch was concerned. It was then agreed that the 2nd would be the date for the inauguration.

It was thought that the announcement of the inauguration could be sent to all of the Political Leaders of the area including President Arafat, Prime Minister Netanyahu and even His Majesty King Hussein. The intention being that they would not be invited to the inauguration but would be informed that it is taking place.

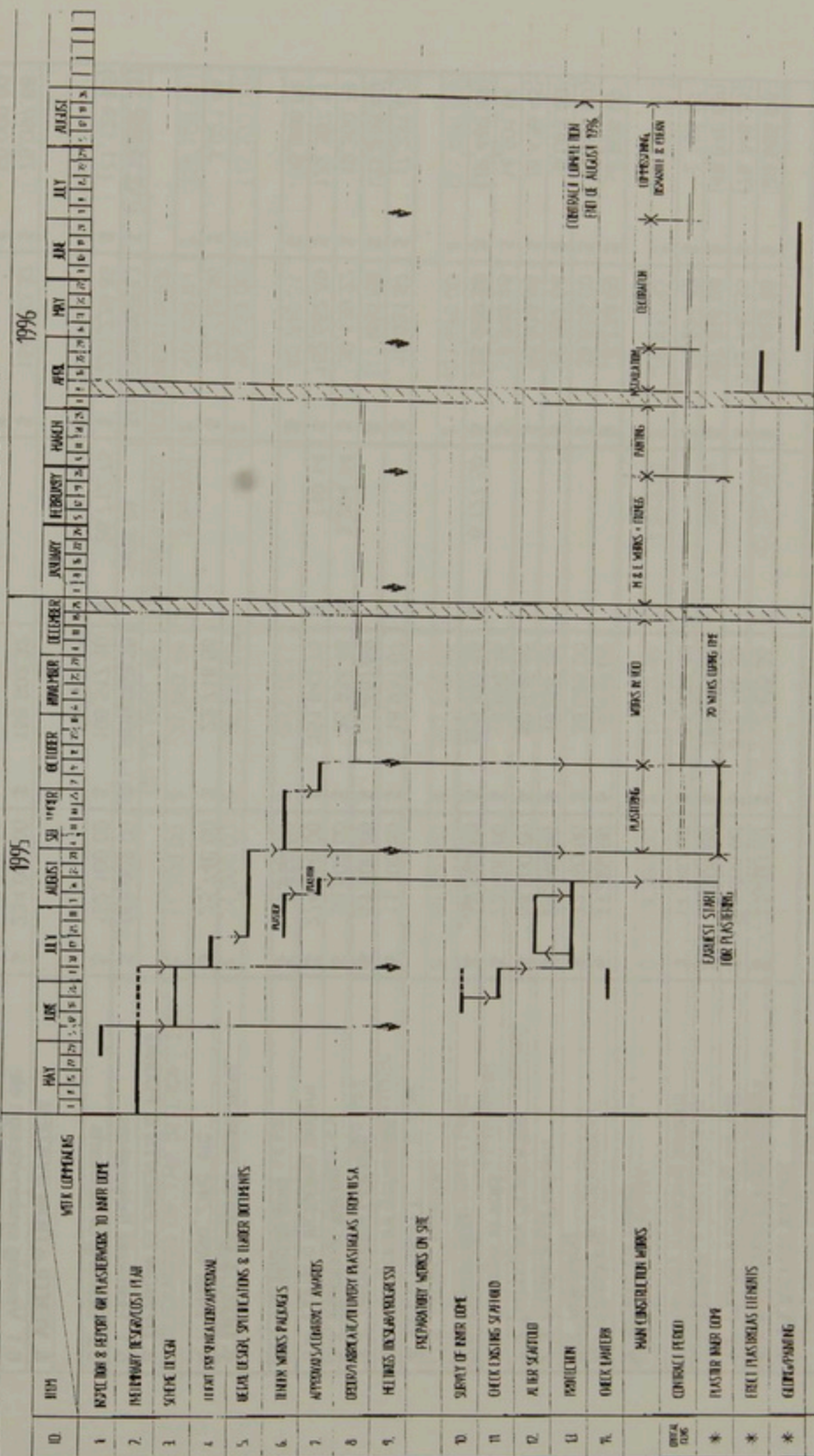
It was decided that representatives of the Communities would begin the process of drafting a program and making arrangements for those to be invited. After the draft of the program was completed by the representatives of the Christian Communities Fr. Denis would assist them in whatever way possible to finalize this joyous event.

Visits to the Site

The Heads of the Christian Communities visited the site on October 5th. 1996 where Mr. Anis Srouji, the Project Manager, briefed them on various technical aspects of the project. Most of the main rays had already been installed and gilded, all of the painting had been completed and the white spears had been applied. The golden tongues had just begun to be attached to the steel framework of the Rotunda. The Heads of the Christian Communities were pleased with the work thus far and asked several questions about the construction. His Eminence, Metropolitan Timothy, raised the issue of the safety of all of the elements and whether or not they were secured enough to prevent them from falling. Anis Srouji demonstrated to the Heads of the Christian Communities how the elements are held to the castellated beams which are attached to the Rotunda itself and guaranteed their safety. There was also discussion of the color of the stars and whether or not there will be any silver in addition to the gold. Anis again responded that there will be a gold leaf applied and that the rest of the stars would be the white color that appeared on the walls at the present time. There was also some discussion about the scaffolding on the platform used by the workmen as well as the scaffolding that supports the whole structure. The Heads of the Christian Communities were also interested in the lighting and the effect it would have on the color of the painted plaster. Several pictures were taken by some of the working team and Fr. Alberto.

THE INNER DOME OF THE HOLY SEPULCHRE, JERUSALEM.

PROGRAMME FOR THE DESIGN & CONSTRUCTION.

DATE : 17th MAY 1995

CAMPBELL REITH HILL

P1 ISSUED ON 17th MAY 1995
P2 ISSUED ON 17th MAY 1995

NO. 555/P2

Sheet1 (4)

**DOME OF THE BASILICA OF THE HOLY SEPULCHRE
FINANCIAL REPORT FROM APRIL 1994 TO JANUARY 1997**

ITEM	BUDGET	EXPENDITURES UP TO DEC. 96	JAN. 97 EXPENDITURES	UP TO DATE EXPENDITURES	BALANCE
1. PLASTER WORK					
1.1 Inspection & internal work	\$ 23,400.00	\$ 2,413.35		\$ 2,413.35	\$ 20,986.65
1.2 Plaster including sample	\$ 234,000.00	\$ 312,746.35		\$ 312,746.35	\$ (78,746.35)
1.3 Fresco	\$ 58,500.00	\$ 107,316.69		\$ 107,316.69	\$ (48,816.69)
1.4 Survey including lantern	\$ 14,040.00	\$ 11,934.43		\$ 11,934.43	\$ 2,105.57
2. SCAFFOLDING					
2.1 Checking	\$ 11,700.00	\$ 8,774.00		\$ 8,774.00	\$ 2,926.00
2.2 Adjusting	\$ 32,760.00	\$ 38,685.00		\$ 38,685.00	\$ (5,925.00)
2.3 Replacing Platform	\$ 25,740.00	\$ 16,667.00		\$ 16,667.00	\$ 9,073.00
2.4 Temporary Scaffolding	\$ 58,500.00	\$ 66,936.45		\$ 66,936.45	\$ (8,436.45)
2.5 Catwalk in void	\$ 23,400.00	\$ 8,898.16		\$ 8,898.16	\$ 14,501.84
2.6 Dismantling	\$ 58,500.00	\$ 129,173.10	\$ 6,727.50	\$ 135,900.60	\$ (77,400.60)
3. ELECTRICITY					
3.1 Temporary generator	\$ 11,700.00	\$ 18,931.67		\$ 18,931.67	\$ (7,231.67)
3.2 Temporary Lighting	\$ 11,700.00	\$ 451.60		\$ 451.60	\$ 11,248.40
3.3 Electrical Wiring	\$ 58,500.00	\$ 35,934.48	\$ 3,204.74	\$ 39,139.22	\$ 19,360.78
3.4 Lighting including lantern	\$ 274,950.00	\$ 151,842.75	\$ 710.14	\$ 152,552.89	\$ 122,397.11
3.5 Lighting in void	\$ 5,850.00			\$ -	\$ 5,850.00
4. DUST & DEBRIS REMOVAL					
4.1 Inner void, Zinc etc.	\$ 25,740.00	\$ 22,718.56		\$ 22,718.56	\$ 3,021.44
5. DESIGN ELEMENTS & FIXING					
5.1 Elements themselves	\$ 140,400.00	\$ 359,662.13		\$ 359,662.13	\$ (219,262.13)
5.2 Guiding of elements	\$ 152,100.00	\$ 196,517.10	\$ 26,712.75	\$ 223,229.85	\$ (71,129.85)
6. VENTILATION SYSTEM					
6.1 Venting system/design etc.	\$ 234,000.00	\$ 158,902.32		\$ 158,902.32	\$ 75,097.68
7. TRANSPORTATION, CLEARANCE	\$ 50,000.00			\$ -	\$ 50,000.00

Sheet1 (4)

ITEM	BUDGET	EXPENDITURES UP TO DEC. 96	JAN. 97 EXPENDITURES	UP TO DATE EXPENDITURES	BALANCE
8. CLEANING OF THE SITE/OFF.EXP	\$ 11,700.00	\$ 37,567.99	\$ 2,840.62	\$ 40,408.61	\$ (28,708.61)
9. INSURANCE	\$ 24,000.00	\$ 36,733.00		\$ 36,733.00	\$ (12,733.00)
10. CONTINGENCY FEES	\$ 217,310.00	\$ 60,510.27		\$ 60,510.27	\$ 156,799.73
11. FEES FOR SERVICES					
11.1 Campbell Reith Hill Fees	\$ 93,000.00	\$ 115,616.60		\$ 115,616.60	\$ (22,616.60)
Expenses					
S.V.M.					
11.2 Project Manager	\$ 80,000.00	\$ 107,850.00		\$ 107,850.00	\$ (27,850.00)
11.3 Artist Consultant \ Fees	\$ 166,000.00	\$ 132,429.30		\$ 132,429.30	\$ (26,116.53)
\ Expenses		\$ 22,243.55		\$ 22,243.55	
\ Travel - Lodging		\$ 37,443.68		\$ 37,443.68	
11.4 Legal Fees	\$ 15,000.00	\$ 23,085.00		\$ 23,085.00	\$ (8,085.00)
12. TRAVEL & LODGING	\$ 93,600.00	\$ 19,030.42		\$ 19,030.42	\$ 74,569.58
13. PHOTOGRAPHY	\$ 9,360.00	\$ 17,533.45	\$ 1,910.02	\$ 19,443.47	\$ (10,083.47)
14. SUPPORT MATERIALS	\$ 17,550.00	\$ 13,237.09	\$ 265.84	\$ 13,502.93	\$ 4,047.07
TOTAL AMOUNT	\$ 2,233,000.00	\$ 2,271,785.49	\$ 42,371.61	\$ 2,314,157.10	\$ (81,157.10)
* The Figures include the VAT					

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Եթե մոռացայց զքեզ, Երուսաղէմ, մոռացի զիս աջ իմ:

Կցեսցի լեզու իմ ի քիմս իմ...

Սաղմոս ԺԼԶ, 5

Կրնամք մոռնալ Երուսաղէմը:

Հաւանաբար հայրենաբաղձ սաղմոսերգուն կը ներէ մեզի եթէ յայտնենք, թէ պէտք չենք զգար իրեն նման սարսափելի սրտիմներ յանձն առնելու որպէսզի հաւաստիացուցած ըլլանք թէ Երուսաղէմը երբեք չենք մոռնար: Երուսաղէմը չի մոռցուիր: Մեր աճրաւարար փորձառութեամբ կրնանք վկայել, թէ Երուսաղէմը չի ձգեր որ զինք մոռնանք...

Հրեական Երուսաղէմը մզկիթին մէջ մարդ կը սպաննէ աղօթքի պահուն, արաբական Երուսաղէմը երեխաներով լեցուն ինքնաշարժ կը պայթեցնէ, ասորական Երուսաղէմը Մեռեալ Ծովու մագաղաթ կը ծախէ, յունական Երուսաղէմը գարշաճոտութիւն կ'արտածէ, լատինական Երուսաղէմը կոյուղին կը ծածկէ բծախնդրութեամբ, իսկ հայկական Երուսաղէմը ձեռագիր աճուրդի կը համէ:

Դժբախտաբար լաւ, բարի, դրականը չեն յիշուիր, որովհետեւ, կը խորհիմք, մարդիկ պէ՛տք է որ լաւ ըլլան, բարի և դրական գործ տեսնեն: Այս է պատճառը որ գէշը, չարը և ցաւը ԼՈՒՐ են, յիշարժա՛ն, յատկապէս ատով սնանդոցներուն համար: Ս. Թակոբեանց զինուորեալ, իրապէ՛ս զինուոր միաբաններուն ազգային-հոգևոր անմեան, անփոխարինելի և անգնահատելի գործը ԱԿԱՄԱՅ կը յիշենք միայն այն ատեն երբ սաղմոսեան ցաւի մը կոտորանքը ծովեր կտրելով մեզի կը հասնի:

Այս օրերուն հայկական Երուսաղէմը կը յիշուի հողերու շահարկումի հարցով մը, որ, Ս. Քաղաքին նման, օրակարգի վրայ է յափտեանս յափտեմից: Կը բաւէ, որ պատրիարքարանը կալուած մը վարձու տայ երկար ժամկետով (89 տարի), ծախէ կամ գայն շահարկելու համաձայնագիր կնքէ, վիճիկը կը փոթի, Երուսաղէմի «սաշտսյանները» թւերը կը սոթտեն, «գաղափար» տուողները ինթրնէթի վրայ կ'անցնին (անցեալին փողոց կ'իջնէին): ՌՄԱՆԵ «կը ցնցուին», ուրիշներ «գող» կը բռնեն, առանց գիտնալու, առանց տեսնելու:

Պարզուածը եղերագրաւեջտ մըն է, որ երբեք չի պատշաճիր հայ ժողովուրդի այսօրուան ուսումնական-ընկերային-տնտեսական մակարդակին:

Հայկական Երուսաղէմը, բացի սրբատեղիներէն, ունի կարևոր թիով անշարժ կալուածներ գորս դարերու ընթացքին ուխտատուներ և միաբաններ մուր տուած են Ս. Թակոբայ վանքին: Անոցմէ ոմանք արդի-նստրապէս կը շահարկուին, ուրիշներ՝ անբաւարար չսփով և դեռ կան, որոնք ամսշալ են և անստուղ:

Ի՞նչ պէտք է ընէ Ս. Թակոբեանց Միաբանութիւնը, որ օրինական բացարձակ տէրն ու տնօրէնն է կալուածներուն: Պատասխանը կուտայ տնտեսագիտական սիւնգերական սկզբունքը.

ԱՆՇԱՐԺ ԿԱԼՈՒԱԾ ՄԸ (ԻՆՉՊԵՍ ԱՄԷՆ ԿԱՐԺՐ ՍՏԱՑՈՒԱԾՔ) ԴԵՏՔ Ե ԾԱՀԱՐԿՈՒԻ ԱՌԱԽԵԼԱԳՈՅՆ ԱՐԴԻՒՆԱԽԵՏՈՒԹԵԼԱՄԲ, ՈՐՈՎՀԵՏԵԻ ԹԵՐԻ ԾԱՀԱՐԿՈՒՈՂ ԿԱՄ ԲՆԱԻ ԶՇԱՀԱՐԿՈՒՈՂ ԱՆՇԱՐԺ ԿԱԼՈՒԱԾԸ ՎՆԱՍ Ե ՍԵՓԱԿԱՆԱՏԻՐՈՋ, ՆՈՅՆԻՍԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ:

Ուրեմն՝ ո՛չ միայն սխալ չէ, այլ անհրաժեշտ է անշարժ կալուած շահարկել, այսինքն ըստ պարագայի և յարմարութեան:

ա. Կառուցել, նորոգել կամ վերակառուցել՝ շուկայի սակով վարձք գանձելու համար:

բ. Դրամատերներու կամ շինարարական ընկերութեանց ձեռն հասնողներ կառուցներ քարձրացնել՝ տրամադրելով անմշակ հողը անվերադարձ կամ երկարաժամկետ վարձակալական պայմանագրութեամբ, փոխարէն ստանալով մասնականիկ դրամ, շահաբաժին մը եկամուտէն և կամ բաժին մը կառուցներէն:

գ. Միանգամընդմիջ ծախել և հաստիքը օգտագործել եկամտաւերներդրումներու մէջ:

Անկախաբար կալուածային գարգացման կամ շահարկման ի նպաստ վերևի հաստատումէն, լատուկ ուշադրութեան պէտք է արժանանայ հայկական Երուսաղէմի անմշակ հողերը շահարկելու ստիպողականութիւնը ԶԱՂԱԶԱԿԱՆ մկատումներով: Աւելին ըսելու պէտք չենք զգար:

Ինչո՞ւ ուրեմն իրար կ'անցնինք երբ լսենք որ հայկական Երուսաղէմը հող ծախած է կամ երկար տարիներու համար վարձու տուած: Պատճառները պատմական են և հոգեբանական:

Կայ թիւ աւանդութիւն մը, ծագումը հրեական, որ հողին չի նայիր իբրև տնտեսական ազդակի, այսինքն շահարկելի ինչպէս ոսկի, արծաթ, քայլում կամ չսմիչ, այլ իբրև աստուածային սեփականութեան կամ մահապետական սրբութեան: Հայերս թէև շատո՞ւնք հրաժարած ենք այս ըմբռնումէն մեր անհատական կեանքին մէջ, բայց կը միտինք զայն գրկել երբ խնդրոյ առարկայ հողը կը պատկանի կազմակերպութեան մը, հաստատութեան մը կամ կրօնական կեդրոնի մը: Այս հակումը, ոչ գարմանալիօրէն, շեշտուած կը թուի ըլլալ Իսրայէլի կմախտացած հայ գաղութին կամ մախիկն ստղիմահայերու մօտ:

Հոգեբանական պատճառը վախի գգացումն է - վա՛խ գիշատիչներէ, վա՛խ կանխիկ դրամը շոգիացնող անպարարներէ կամ ատազակներէ: Եւ ուրեմն այդ վախին դէմ պաշտպանողական դիրք մըն է հող կամ կալուած իր անշարժութեան մէջ ... անշարժ պահելու պահանջը:

Մենք ճիշդ, խոհական և անհրաժեշտ կը գտնենք, որ ո՛չ միայն հայկական Երուսաղէմի այլև ազգապատկան որևէ հող կամ անշարժ կալուած, ո՛ր որ գտնուի, շահարկուի առաւելագոյն արդիւնատուութեամբ՝ շահարկումի օրինական բոլոր միջոցներով:

Դժբախտաբար՝ մոյճքան վճռականութեամբ չենք կրնաք, անհիմն հոչակել հայկական Երուսաղէմի կամ հայկական որևէ կազմակերպութեան հետ կապ ունեցող կալուածային գործառնութեանց սուրբի - գնում, վաճառք կամ շահարկում - քնցայայտուող վախը:

Այս վա՛խն է, որ հայկական Երուսաղէմը պէտք է փութատէ և յաղթահարէ, եթէ կ'ուզէ որ հայ ժողովուրդը զինք յիշէ սաղմութեգութիւն տալիով և ո՛չ թէ իր փորձառութիւնս:

Հայկական Երուսաղէմը պէտք է յիշենք կարօտավատ սրտով, երգենք և փառաւորենք:

Ս. ԹԱՐԳՄԱՆԶԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԿԱՂԱՆԴԻ ՀԱՆԴԵՄՆԵՐԸ

²¹Սրբոց Թարգմանչաց երկրորդական վարժարանը Կաղանդի առիթով ունեցաւ զանազան ձեռնարկներ, որոնք այլեւս դպրոցական աւանդութեան վերածուած են ամէն տարի կրկնուող:

24 Դեկտեմբեր 1996ին, տօնուեցաւ Կաղանդ Հայրիկի դպրոցական այցը դասարան առ դասարան: Պատրիարք Հօր կողմէ հայրայրուած նուէրները բաշխուեցան բոլոր աշակերտութեան՝ Կաղանդ Հայրիկի զգեստով ծափուած աւարտական դասարանի աշակերտի մը ձեռամբ: Այս միջոցին դասերը երկու ժամ կանգ առին եւ տօնական մթնոլորտի մը մէջ կաղանդի երգերով, պարերով եւ կատակներով ուրախ եռուզեռ մը ստեղծուեցաւ ամենուրեք՝ դասարաններու եւ միջանցքներու մէջ: Միեւնոյն պահուն վարժարանի ուսուցիչ եւ ուսուցչուհիները ուսուցչարան սարքուած սեղանի մը շուրջ տօնեցին կաղանդը՝ շնորհաւորելով զիրար, փոխանակեցին նուէրներ բարեմաղթանքներով:

29 Դեկ. 1996ին վարժարանը ունեցաւ Ամանորի Խրախճանք եւ Դպրոցական Հանդէս մը, վարժարանի սրահին մէջ. նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր: Ճաշկերոյթին ներկայ էին Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ կոկիկ բազմութիւն մը, աշակերտներու ծնողներէ եւ համակիրներէ բաղկացած: Ներկայ էին նաեւ Հայաստանէն ժամանած կարգ մը ուխտաւորներ: Մանկապարտէզի եւ Նախակրթարանի աշակերտները բոլորին գնահատանքին արժանացող յայտագիր մը ներկայացուցին, կաղանդի երգերով եւ մանկական տրամայով մը նոխացած: Վիճակահանութիւն մը կատարուեցաւ եւ ներկաները ստացան զանազան նուէրներ: Տեսուչ Հայր Սուրբի շնորհաւորանքի խօսքերէն յետոյ Կաղանդ Հայրիկը բաշխեց նուէրներ՝ այս անգամ Ամերիկայէն, Ս. Թարգմանչաց վարժարանի Շրջանաւարտներու Սանուց Միութեան կողմէ հայրայրուած: Ամեն. Պատրիարք հայրը իր աւարտական խօսքին մէջ շեշտեց ժամանակը արժեւորելու կարեւորութիւնը եւ իտէալներ ունենալու հարկադրանքը երէ մարդիկ կը փափաքին իմաստաւոր կեանք մը վարել:

14 Յունուար 1997ին, Հայկական Ամանորին, առտուան Ս. Պատարագի աւարտին Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ հաւաքուած ժողովուրդի ներկայութեան՝ Ս. Թարգմանչաց վարժարանի փոքր աշակերտուհի մը, յանուն Սաղիմահայութեան գողտրիկ ուղերձով մը ելոյթ ունեցաւ ու շնորհաւորեց Ամեն. Պատրիարք Հօր Նոր Տարին եւ Ս. Ծննդեան Տօնը՝ արեւշատութեան մաղթանքներով եւ մատուցանեց վարժարանի անունով զարդարուն ծաղկեփունջ մը: Նոյնպէս, ուրիշ աշակերտ մը վարժարանի ուսուցչարանի մէջ, ուսուցիչ եւ հիւրերու ներկայութեան ծաղկեփունջով մը շնորհաւորեց վարժարանի Տեսուչ Հայր Սահակ Մաշալեանը եւ տեղի ունեցաւ փոքր ընդունելութիւն մը:

Կաղանդը ժառանգատրաց Վարժարանի մեջ

1997 Յունուար 13, Երկուշաբթի գիշեր ժամը 7:30-ին, ընտանեկան ջերմ մթնոլորտի տակ տօնուեցաւ Ս. Յակոբեանց միաբանութեան ամանորը:

Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը առաջնորդութեամբ Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Տօր մուտք գործեց ժառ. Վարժարանի Մեծ Սրահէն ներս, եւ դիմատրուեցաւ ժառ. Վարժարանի քայլերգով: Ներկայ էին ժառ. Վարժարանի եւ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի ուսուցչական կազմը եւ Պատրիարքարանի պաշտօնէութիւնը:

Յայտագրի բացումը ըրաւ Տոգշ. Տ. Շնորհք Ծ. Վրդ. Գասպարեանը: Բացումէն ետք, ժառ. սաներ ներկայացուցին հինգ կատակերգութիւններ որոնք կը կազմէին կորիզը օրուան հանդէսին: Իւրաքանչիւր կատակերգութեան աւարտին ներկայացուեցաւ երգ, նուագ եւ արտասանութիւն: Յայտագրի վերջաւորութեան տեղի ունեցաւ վիճակախաղ որ առաւել եւս զուարթացուց հանդիսականները: Պատրիարք Ս. Տայրը իր փակման խօսքին մէջ անդրադարձաւ մեր սաներու տաղանդին եւ անոնց զանազան կարողութիւններուն վրայ, եւ քաջալերեց զանոնք որպէսզի ի գործ դնեն իրենց տաղանդը ի պէտս դրական նպատակներու:

Միաբանութեան հոգեւորական անդամները, ժառ. Վարժարանի ամանորի երեկոյթէն յետոյ, Պարտիզաթաղ հաւաքուեցան եւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Տօր հետ միասին ընթրիք ունեցան:

Սաղիմահայ հին սովորութեան համաձայն, կէս գիշերին ամբողջ քաղաքի զանգակներուն հետ Ս. Յակոբայ մեծ զանգը եւս սկսաւ դողանջել, եւ հակառակ անձրեւախառն օդի աննպաստ պայմաններուն, սաներ եւ ժողովուրդ վանքին մեծ բակը հաւաքուած կ'երգէին «Փառք Ի բարձունս» օրհներգութիւնը:

ԵՆՈՐՀԱՒՈՐԱՆՔ

Նոր Տարուան եւ Ս. Ծննդեան տօներուն առիթով, բարի մաղբանքի եւ շնորհաւորանքի գիրքեր եւ հեռագրեր յղուեցան Հոգեւոր եւ Կառավարական պետերուն, որոնց շնորհաւորագիրքը ընդունած է Պատրիարք Սրբազան Հայրը:—

- Ամենայն Հայոց Հայրապետ, Նորին Ս. Օծուիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին:
- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոսին:
- Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Գարեգին Պատրիարք Գազանեանին:
- Հռովմէական Կաթօլիկ Եկեղեցւոյ Քահանայապետին՝ Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ.

Պապին:

- Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Տ. Ալեքսէ Բ. Սրբազան Պատրիարքին:
- Գալուստ Կիլիկիական Հիմնարկութեան Նախագահ Տիար Միքայէլ Եսայեանին:
- Թեմակալ Առաջնորդներուն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեանց ղեկավարներուն:

ՇԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷՋՄԻԱՇԵՆ

SUPREME PATRIARCH
CATHOLICOS
OF ALL ARMENIANS
MOTHER SEE OF HOLY ETCHMIADZIN

1164

9 Դեկտեմբեր 1996

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ
Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Սիրելի եղբայր ի Քրիստոս,

Նոր Տարի մը ևս կը բացուի մարդկային կեանքի յառաջագնաց ընթացքին մէջ, 1997 թուանշանով արձանագրելի:

Մեզ համար Նոր Տարին, ինչպէս բոլոր տարիները քրիստոնէական պատմութեան, կը բացուի որպէս կեանքի առաջնորդող լոյս բանալով մեր կենսագնացութեան համար Քրիստոսի Ծննդեան և Աստուածայտնութեան խորհուրդը: Նոր Տարուան առաջին օրերը ուժգնօրէն կը վերակենդանացնեն մեր մէջ այն գիտակցութիւնը որ Աստուած մեզի մեծագոյն, անփոխարինելի և անգերազանցելի ընծայ մը շնորհեց, այսինքն՝ Ինքզինքը, իր Միածին Որդւոյն մարդեղութեամբը: Մարմնացեալ Աստուածորդւոյն անունն է ըստ Աստուածաշունչ մատենի՝ *էմմանուէլ*, "որ բարգմանի ընդ մեզ Աստուած" (ՄԱՏԹ. Ա. 23):

Անչափելի ոյժի աղբիւր է այս գիտակցութիւնը թէ՛ *"Աստուած մեզի հետ է"*: Մեզ համար այդ ոյժը ներգործօն կը դառնայ այն ատեն երբ *մե՛նք ըլլանք Աստուծոյ հետ*: Գիտնանք ընդունիլ այդ երկնային ընծան մեր կողմէ մենք զմեզ ընծայելով Անոր, մեր ժողովուրդին մատուցած մեր ծառայութիւններու առաւել ևս զօրացումովը և տարածումովը, որպէսզի մեր Ս. Եկեղեցւոյ հաւատացեալները զգան, տեսնեն թէ Աստուած իրենց հետ է:

Ահա այս մտածումով Միածնաէջ Մայր Տառնալէն, որ Քրիստոսի ի Հայաստան իջման և մեր ժողովուրդին հետ ըլլալու խորհուրդի սիրտն է, կ'ողջունենք Ձեզ եղբայրական փառք սիրով: Մեր աղօթքն է որ "Աստուած ընդ մեզ" խորհուրդը առաւել ևս պտղաբեր դառնայ 1997-ին և գալիք տարիներուն Ձերդ Ամենապատուութեան և Երուսաղէմի Պատրիարքութեան, Սրբոց Յակոբեանց ուխտեալ Միաբանութեան և հաւատացեալ ժողովուրդի կեանքին և գործունէութեան մէջ: Մեր մաղթանքն է որ ամբողջ հայ եկեղեցին, հայ ազգն ու մայր հայրենիքը ըլլան սերտօրէն առնչուած Աստուծոյ հետ գործնական նուիրաբերմամբ ապրելով Քրիստոսի մարդեղութեամբ մարմնաւորուած սէրն ու միութիւնը մեր ողջ հայ ժողովրդի կեանքին մէջ, ի Մայր Հայաստան, յԱրցախ և ի սփիւռս աշխարհի:

Մնամք եղբայրական սիրոյ ջերմ ողջունիւ,
Աղօթարար՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

PR/V-004
ET/R-002

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻՆԻԿՈՅ

ԱՆԹԻԷԿԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

Թիւ 413/96

Անթիլիաս Ս. Ծնունդ, 1996

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Արքեպսկ. Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ եղբայր ի Քրիստոս,

Վերանորոգ հաւատով ու յոյսով դարձեալ կ'ողջունենք տօնը Աստուածա-
յայտնութեան, որ համայն մարդկութեան համար դարձաւ աղբիւր ճշմարիտ յոյսին:

Աստուածաշունչին իսկ վկայութեամբ Քրիստոսի ծնունդը՝ ծնունդն էր Յոյսին:
Դարերով սպասուած յոյսը Բեթղէհեմի մսուրին մէջ իրականութիւն կը դառնար:
Աստուած աշխարհ կու գար իր միածին Որդւոյն ճամբով դառնալու համար կենդանի
յոյսը մարդուն:

Արդարեւ, պատմութեան բոլոր ժամանակներու Հերովդէսներն ու Պիղատոս-
ները չկրցան սպաննել այդ յոյսը: Քրիստոս մնաց ու կը շարունակէ մնալ ներկայի
յուսահատութեան ու ապագայի անորոշութեան դիմաց ճշմարիտ յոյսը մարդկու-
թեան:

Մեր ժողովուրդը Բեթղէհեմեան Յոյսին կառչող առաջի՛ն ժողովուրդը եղաւ:
Մեր պատմութեան փոթորիկներուն ու արեան ծփանցներուն, ջարդերուն ու ահսորնե-
րուն մէջ մեր եկեղեցին եղաւ մեր ժողովուրդին յոյսի փարոսը: Այսօր, մեր ժողո-
վուրդի պատմութեան այս վեռական հանգրուանին, մեր եկեղեցին կոչուած է առաւել
ու ժականութեամբ ու յանձնառութեամբ կենսագործելու իր յոյսի առաքելութիւնը մեր
ժողովուրդի կեանքէն ներս հայրենիքի եւ Սփիւռքի մէջ՝ եկեղեցաշինութեան, ազգա-
շինութեան ու հայրենաշինութեան ճամբով:

Աստուածայայտնութեան տօնին ուրախ առիթով եղբայրական ջերմ սիրով
կ'ողջունենք Ձեզ: Կաղօթենք առ Բարձրեալն Աստուած, որ Ձեզի շնորհէ քաջառողջ
կեանք ու աստուածահաճոյ եւ ազգաշէն իրագործումներով հարուստ երկար գահա-
կալութիւն:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ,

Աղօթակից՝

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵՍԻ ՏԱՆՆ ԿԻՆԻԿՈՅ

SECRETARIAT OF STATE

No. 404.404/G.N.

FROM THE VATICAN, 21 January 1997

Your Beatitude,

In the light and joy of Christmas and the Epiphany, I am very pleased to express on behalf of His Holiness Pope John Paul II sentiments of gratitude for your kind greetings, which brought back pleasant memories of your recent meeting at the Vatican.

His Holiness prays that this new year will be a further stage in the reconciliation of all who are baptized, through an ever more effective witness to their faith in the Father, who sent his Son so that through him the world might be saved (cf. Jn 3:16-17).

Please be assured of His Holiness' prayerful good wishes, together with my own respectful sentiments of esteem.

Yours sincerely in Christ,

Secretary of State

His Beatitude Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem
St James' Monastery
P.O. Box 14235
91141 Jerusalem

Патриарх
Московский
и всея Руси

119034 Москва, Чистый пер. 5

Его Блаженству,
Блаженнейшему ТОРКОМУ II,
Армянскому Патриарху Иерусалима

Ваше Блаженство !

Примите самые теплые и искренние поздравления с Рождеством Господа нашего Иисуса Христа, которое празднуют в эти святые дни христиане всего мира.

“Христос рождается - славьте! Христос с небес - выходите навстречу! Христос на земле возноситесь!”, призывает нас Церковь словами святителя Григория Богослова. Вознесемся же духовным взором от земли к небу, выйдем навстречу Тому, Кто нашего ради спасения сошел с небес, прославим Бога в телах и душах наших (1 Кор. 6, 20).

Сердечно приветствуя Вас, возлюбленный Брат, молитвенно желаю Вам доброго здоровья и помощи Божией во всех Ваших трудах и начинаниях.

С любовью о Христе Господе нашем

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

Рождество Христово
1996/1997 г.
Москва

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ
ԳՈՒՄԳԱԲԸ - ՍՏԱՆՊՈՒԼ

ARMENIAN PATRIARCHATE

TR - 34480 KUMKAPI - ISTANBUL

Tel. : (90-1) 517 0970 or 71

Fax : (90-1) 516 4833

30 Դեկտեմբեր 1996

Ամենապատիւ

Տ. Թորգոմ Բ

Պատրիարք Հայոց Ս. Երուսաղէմի

Երուսաղէմ-Իսրայէլ

Ամենապատիւ եւ Սիրեցեալ Սրբազան Եղբայր՝

Ամանորի եւ Աստուածայայտնութեան Տօնի ուրախ առիթներով կը յղենք մեր սրտադին շնորհաւորութիւնները:

Մեր Տիրոջ եւ Փրկչի Ռիսուսի Բրիստոսի Ս. Ծննդեան աւետիսը այն սքանչելի առիթներէն մինն է, որ յայտնի կ'առաջնորդէ զէպի Աստուածային Ճշմարտութեան: Հաւատքով ամրացած, հոգեպէս առաւել զօրացած հաւատացեալներ միշտ վկայութիւնը կու տան աշխարհի, թէ Աստուծոյ Խօսքը անկորնչելի հոգեւոր հարստութիւնն է մանաւանդ ներկայ ժամանակներուն մէջ:

Այս առթիւ կ'աղօթենք ուր Բարձրեալն Աստուած, Ձեր առողջութեան եւ Սրբոց Բաւոյրեանց Միաբանութեան անսոսանութեան եւ միշտ լաւագուածման համար:

Մնամք իզրայրական ուղջունիւ եւ սիրով ի Բրիստոս,

Ազօթակից՝

HIS BEATITUDE PATRIARCH
TORKOM MANOOGIAN
ARMENIAN PATRIARCHATE IN JERUSALEM
POST BOX 14235 OLD CITY
JERUSALEMISRAEL

I WISH YOU ALL THE BEST OF HEALTH SPIRITUAL STRENGTH AND COURAGE IN THE ACCOMPLISHMENT OF YOUR ACTIVITIES DEVOTED TO OUR HOLY CHURCH ON THE OCCASION OF THE NEW YEAR AND THE HOLY NATIVITY YOU ARE ALWAYS IN OUR THOUGHTS AND OUR PRAYERS. RESPECTFULLY,
MIKHAEL ESSAYAN

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Կիր. 1 Դեկտ. 1996.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսացան էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Գշ. 3 Դեկտ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսացան էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Դշ. 4 Դեկտ.- Ընծայումն Ս. Աստուածածնի: Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժեքով իջան Գեքսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաւար, հանդիսացան Սրբազան օրումն Ս. Պատարագը մատուց Տիրամօր Ս. Գեքեզմանին վրայ:

- Բարեբրար Կիւլապի Կիւլպենկեանի եւ իր գերդաստանի ննջեցեցոց հոգիներուն համար կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն: Հանդիսացան էր Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջղջանեան:

Շր. 7 Դեկտ.- Սրբոցն Գրիգորի Սմանչլագործին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Ընծանուէր Արդ. Բաբախանեան:

Կիր. 8 Դեկտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւագ խորանի ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Սահակ Արդ. Մաշալեան:

Ուր. 13 Դեկտ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսացան էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Շր. 14 Դեկտ.- Առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարքողիմէոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Արաջանեան:

Կիր. 15 Դեկտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսացան էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերապետեան:

Շր. 21 Դեկտ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսացան էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Կիր. 22 Դեկտ.- Յղութիւն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժեքով իջան Գեքսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաւար, ուր Տիրամօր Ս. Գեքեզմանին վրայ օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց եւ քարոզեց հանդիսացան Սրբազանը, եւ տուաւ Ս. Տաւարին պատմականը:

Ուր. 27 Դեկտ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շր. 28 Դեկտ.- Ս. Յակոբայ Մծքնայ Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ Սուրբին նկարով կառուցուած շարժական Սեղանին վրայէն:

Կիր. 29 Դեկտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսացան էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Շր. 4 Յունուար 1997.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր. ժամարարն էր Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաքարեան:

Կիր. 5 Յուն.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Ժամարարն էր Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Ջղջանեան:

- Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաւարին մէջ պաշտուած Աւագ Տօներու առաջին հանդիսաւոր նախատօնակին, որմէ ետք Միաբանութիւնը Ս. Արթուր «Օրհնեցէ՛ գՏը» շարականի երգեցողութեամբ քափօրով քարճարացաւ Պատրիարքարան:

Բշ. 6 Յուն.- Ս. Դաւիթ Մարգարէին եւ Յակովբայ Տեառնեղոր (Տօն Առաքելական Ս. Արթուր Ս. Երուսաղէմի):

- Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը, շուրջաւ եւ եմփորոն զգեցած քարճարացաւ Տեառնեղոր Արդ. պատուանդանին, ուր մնաց մինչեւ ժամերգութեան աւարտիլը եւ ընդունեց Միաբանութեան եւ զպիւրեկներուն շնորհաւորութիւնները:

Լուրարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան «Քրիստոս Աստուած մեր» մաղրանքի ընթացքին մասնաւոր քարեմաղորութիւններ ըրաւ Նորին Ամենապատուութեան երկար քարօր կենաց համար եւ ապա մատուց օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ եւ քարոզեց:

«Հայր Մեր»էն առաջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Ս. Արթուր ի հանգուցեալ Պատրիարքաց հոգիներուն համար կատարուած հանգստեան պաշտամունքին:

- Կէսօրէ ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաւարին մէջ պաշտուած Ս. Ստեփանոսի նախատօնակին: Տօնին բուրվառակիր հայրերն էին Տ. Էմմանուէլ Արդ. Արաջանեան եւ Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաքարեան:

Գշ. 7 Յուն.- Սրբոցն Ստեփանոսի Նախասարկաւազին եւ Առաջին Մարտիրոսին: Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին Ս. Արթուր

բարեշնորհ Սարկազները թիւով 9, առաջնորդութեամբ երկու բուրվառակիր վարդապետներուն, մարգարտագարդ սաղաւարտներով եւ տապանակ ու բուրվառ ի ձեռնին, կատարեցին «Սարկազաց Հանդէսը»: Արարողութեան նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւանդատան մէջ Ս. Ստեփանոսի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան:

– Ժառանգաւորաց Վարժարանի նաշարահին մէջ տեղի ունեցաւ Միաբանական ընթրիք՝ Սարկազաց Տոնին առթիւ: Խօսք առին, Տրց. Կարէն Բարսեղեան, որ հրաւիրեց Սարկազապետներէն Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աթաքանեանին, եւ ապա Տրց. Հայկ Գազազեանին. սարկազները միաբերան երգեցին «Նախասարկազ» շարականը: Ուսուցչական կազմին կողմէ խօսեցաւ Պրն. Հրաչիկ Միրզոյեան: Խօսք առաւ Էջմիածնէն Ս. Գայիանէ վանքին ֆահանայ Տ. Յարութիւն Դարբինեանը, որ երուսաղէմ ուխտի եկած է երեցկնոջ հետ:

Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը ըրաւ իր փակման խօսքը եւ հանդէսը վերջացաւ «Պահպանիչ»ով:

Դշ. 8 Յուն.– Գլխաւոր Առաքելոց նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Եշ. 9 Յուն.– Ս. Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի: Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատրան մէջ Ս. Պատարագը մատուցեց Տ. Դանիէլ Քիւնյ. Գարանեան:

Ուր. 10 Յուն.– Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին գաւիթէն կատարուած «Հրաշափառ»ի արարողութեան նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

– Ժամերգութենէն եւ նախատեսակէն ետք Միաբանութիւնը «Որ էն յէութեան» Ս. Աթոռոյ շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան:

Շր. 11 Յուն.– Տօն Սրբոց Որդոցն Որոտման: Մայր Տաճարի Ս. Գլխաղրի մատրան մէջ օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ ֆարօգեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Ապասարկող վարդապետներն էին Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան եւ Տ. Բագրատ Արդ. Պուրեմեան: Իսկ բուրվառակիր վարդապետներն էին Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաֆարեան եւ Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աթաքանեան:

Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը ամպիոպանի տակ, Ս. Խաչափայտի մասունք ի ձեռնին, նախագահեց եռադարձ մեծահանդէս բափօրին:

Թափօրէն վերջ Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը «Որ էն յէութեան» Ս. Աթոռոյ շարականի

երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը օրհնուած նշխար թաժնեց բոլորին փակելով շարքը Աւագ Տօներուն:

Կիր. 12 Յուն.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Բշ. 13 Յուն.– Իրիկնադէմին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Միաբանութիւնը ներկայ եղան ժառանգաւորաց վարժարանի մեծ սրահին մէջ տեղի ունեցած «Կաղանդ»ի հանդէսին:

– Հանդէսէն ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Միաբանութիւնը միասին ընթրեցին Պարտիզաբաղի սեղանատան մէջ:

Դշ. 14 Յուն.– Կաղանդ, Նոր Տարի, ըստ Հին Տոմարի: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Տ. Թեոդորոս Արդ. Զաֆարեան: «Հայր Մեր»էն առաջ ֆարօգեց Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոյգանեան:

Պատարագէն ետք բոլորը բարձրացան Պատրիարքարանի դահլիճը երգելով Ս. Աթոռոյ Մաղերբերը:

– Նորին Ամենապատուութիւնը ըրաւ իր պատշաճ խօսքը, մտիկ ընելէ յետոյ Վարժարանի մանուկներէն Մակի Յովհաննէսեանի յստակ առողջանութեամբ կարդացած բարի մաղբանքները, եւ ներկաներուն թաժնեց նարինջ:

– Նոյն առաւօտուն Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Աթաքանեան: Պատարագէն ետք եղան Պատրիարքարան:

Շր. 18 Յուն.– Զրազալոյց Ս. Ծննդեան: Առաւօտեան ժամը 10ին Պատրիարք Սրբազան Զօր գլխաւորութեամբ ամբողջ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերու շարանով մը ճամբայ եղան դէպի Բեթղեհէմ:

Ճամբու կիսուն Յունաց Ս. Նղիա վանքին առջեւ դիմաւորութեան եկած էին մուսթարներ եւ ֆաղաֆապետարանի ներկայացուցիչներ:

Ինքնաշարժերու թափօրը հասաւ Ռաֆէլի գերեզմանը, որմէ ետք թափօրը մտաւ Պաղեստինեան թաժին եւ հայ Սկաուտական նուագախումբերու առաջնորդութեամբ դէպի Ս. Ծննդեան հրապարակը, ուր Պատրիարք Սրբազան Հայրը դիմաւորուեցաւ ընդհանուր ոստիկանապետէն, կառավարիչէն, ֆաղաֆապետէն եւ ներկայացուցիչներէն, կազմուեցաւ թափօր, միաբանութեան անդամներով եւ ժառանգաւոր սաներով:

«Խորհուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ թափօրը բարձրացաւ Ս. Ծննդեան Տաճարի Հայկական Վանքը:

Տեսչարանին մէջ բարի գալուստի խօսքներն եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր խաղաղութեան եւ բարօրութեան մաղթանքներն յետոյ տեղի ունեցաւ պատուասիրութիւն:

- Յետ միջօրէի ժամը 2ին Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»ով մուտք կատարուեցաւ Ս. Ծննդեան Տաճարը եւ Ս. Այրը:

Ճրագալոյցի Ս. Պատարագը Ս. Այրին մէջ կը մատուցանէ Տ. Բագրատ Արդ. Պուրեհեան:

Ապա բոլոր Միաբանութիւնը կը բարձրանայ Հայոց Վանք, ուր բակին մէջ կը կարդացուի Ս. Ծննդեան Աւետարանը եւ կ'երգուի «Փառք ի Բարձունս»:

- Գիշերուան ժամը 7.30ին վանքի հիւրարարահին մէջ, տեղի կ'ունենայ հիւրասիրութիւն:

Գիշերուան ժամը 10ին կը վերսկսին արարողութիւնները: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Կիր. 19 Յուն.- Տօն Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն: Կեւ գիշերին, ամբողջ միաբանութիւնը կ'իջնէ Ս. Ծննդեան Այրը, ուր կը շարունակուին արարողութիւնները:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը կու տայ իր պատգամը Հայերէն եւ Անգլերէն լեզուներով: Նոր Պաղեստինեան կառավարութեան ներկայացուցիչները որոնք ներկայ էին Ս. Այրին մէջ կատարուած արարողութեան, կը շնորհաւորեն Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ կը մեկնին: Պատրիարք Սրբազան Հայրը կը վերադառնայ Երուսաղէմ:

- Աւագ Սեղանին վրայ կը պատարագէ եւ կը քարոզէ Տ. Յարութիւն Գեղեյ. Դարբինեան: «Ջրօրհնէ՛ք»ի արարողութեան կը նախագահէ եւ կը քարոզէ Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեան, որ Պոլսէն հաւատացեալներու խումբի մը ի գլուխ, Երուսաղէմ եկած են ուխտի:

- Ս. Ծննդեան Այրին մէջ կը պատարագէ Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան: Բոլոր Միաբանութիւնը կը բարձրանայ Հայոց Տեսչարան, ուր բակին մէջ կը կարդացուի Ս. Ծննդեան Աւետարանը եւ կ'երգուի «Փառք ի Բարձունս» եւ Միաբանութիւնը կը վերադառնայ Ս. Արտո:

- Իսկ Երուսաղէմի մէջ, Ճրագալոյցի արարողութեան, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ՝ Ս. Գեղեզմանին վրայ, նախատեսակին կը նախագահէ Տաճարին տեսուչը՝ Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան: Ս. Գեղեզմանին վրայ կը պատարագէ Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան:

Արարողութիւնը կ'աւարտի Տաճարի մեր Տեսչարանին մէջ Ս. Ծննդեան Աւետարանի ընթերցումով եւ «Փառք ի Բարձունս»ի երգեցողութեամբ:

- Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ յաջորդ առաւօտ կը պատարագէ Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան: «Ջրօրհնէ՛ք»ի արարողութեան կը նախագահէ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

- Կեսօրէ ետք ի Ս. Յակոբ պաշտուած նախատեսակին Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Բշ. 20 Յուն.- Յիշատակ Մեռելոց: Ըստ սովորութեան Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Աւագ Թարգման Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Իսկ Հոգեհանգստեան կարգին հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Շր. 25 Յուն.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին ձախակողմեան դասուն Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 26 Յուն.- Տօն Անուանակոչութեան Տեառն: Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար:

Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Գրիստոսի Ս. Գեղեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Դեպի վանք դարձին, հայոց քաղի մուտքէն Միաբանութիւնը «Լոյս ի Լուսոյ» շարականը երգելով բարձրացաւ Պատրիարքարանի դահլիճը, ուր Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց «Տնօրհնէ՛ք»ի արարողութեան, որ կրկնուեցաւ վանքի սեղանատուններուն մէջ:

- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Բշ. 27 Յուն.- Տօն Ծննդեան Ս. Յովնանու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արդ. Արաքանեան:

Շր. 1 Փետր.- Արքեպիսկոպոսի քաղաքին եւ Եօթն մանկանց եկեղեցի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիլսաղի. Ժամարարն էր Տ. Յարութիւն Գեղեյ. Դարբինեան:

Կիր. 2 Փետր.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան դասուն մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Սահակ Արդ. Մաշալեան:

Շր. 8 Փետր.- Արքեպիսկոպոսի քաղաքին եւ Կիւրդի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիլսաղի. Ժամարարն էր Տ. Զաֆարիա Գեղեյ. Սարիքեկեան:

Կիր. 9 Փետր.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերամատարան մէջ:

Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան ժամարարն էր Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարախանեան:

Շր. 15 Փետր.- Սրբոյն Գրիգորի Աստուծաժառանգին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան:

Կիր. 16 Փետր.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան:

Ուր. 21 Փետր.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան:

Շր. 22 Փետր.- Ս. Սարգսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Ըստ սովորութեան կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն, հանգուցեալ ազգային բարերար Գալուստ Պէլ Կիւլպէնկեանի, եւ իր ծնողաց Սարգսի եւ Տիրուհոյ, եւ գերդաստանի ննջեցելոց հոգիներուն համար: Հանդիսապետն էր Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 23 Փետր.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Արդ. Զաւարեան:

Դշ. 26 Փետր.- Տեառներնդ առաջի մեծահանդէս նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ ետք կատարուեցաւ «Անդաստան» եւ մոմավառութիւն, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

- Գիշերասկիզբին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Եկեցե՛ք» ի հսկման կարգը: Հանդիսապետն էր Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Եշ. 27 Փետր.- Տեառներնդ առաջ: Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց եւ փարօգեց Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Շր. 1 Մարտ.- Իսահակայ Պարբեւի Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Կիր. 2 Մարտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Շնորհի Ծ. Վրդ. Գասպարեան:

Դշ. , Մարտ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Եշ. 6 Մարտ.- Ս. Վարդանանց Զօրավարացն Մերոց 1036 վկայիցն (Յիշատակ Մեռելոց եւ Տօն Ազգային):

- Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց եւ փարօգեց Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զղաճեան:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գաբեգին Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի անուան տօնին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղրանք»ին:

Ուր. 7 Մարտ.- Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ասորոց Ս. Մարկոս Աւետարանիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան, որ նաեւ փարօգեց: Ժամարարն էր Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէմեան: Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ Ասորոց կողմէն:

Շր. 8 Մարտ.- Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Սահակ Արդ. Մաշայեան:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարի խորաններուն զլիսաւոր սրբանկարները, Համբարձի շարականը երգուելու ժամանակ, վարագուրուեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր, Գերշնորհի եւ հոգեշնորհի հայրերու ճեղքով:

Կիր. 9 Մարտ.- Բուն Բարեկենդան: Փակեալ - Խորանի Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Տ. Բարսեղ Վրդ. Դալէմտէրեան, իսկ Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէրեան փարօգեց: Ըստ սովորութեան, զպաշտօնի պաշտօնը վարեց Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Դշ. 12 Մարտ.- Սկիզբն Կարգաց Մեծի Պահոց: Առաւօտուն Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ «Արեւագալ» ի առաջին, իսկ կէսօրէ ետք՝ «Խաղաղական» ի առաջին ժամերգութիւնը:

Եշ. 13 Մարտ.- Մեծ Պահոց առաջին հսկումին ի Ս. Յակոբ նախագահեց եւ փարօգեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Ուր. 14 Մարտ.- Ս. Թէոդորոսի նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայրավանքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շր. 15 Մարտ.- Ս. Թէոդորոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

- Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հօր զլիսաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը մեր վերնամատրան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն եւ հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան:

Կիր. 16 Մարտ.- Քառասներորդաց: Արտաքան: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Հոն մատուցուեցաւ նաեւ Ս. Պատարագ:

ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերպեքեան:

Ապա կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանդէս քափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն շուրջ, գլխաւորութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԵՂ. 5 Դեկտ. 1996.- Երուսաղէմի եւ Յորդանանի Ասորի ուղղափառ եկեղեցւոյ պատրիարքական փոխանորդ՝ Գերշ. Մար Սվերիոս Մալքի Մուրատի հրաւերով, Ջիքենեաց լեռան պանդոկներէն մէկուն մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 8 Դեկտ.- Երուսաղէմի մէջ, Մարոնիք եկեղեցւոյ Պատրիարքական փոխանորդ՝ Գերշ. Տ. Փոյ Սայայի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան Մարոնիք վանքին մէջ ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

ԲՂ. 9 Դեկտ.- Երուսաղէմի Բաղաբապետի եւ Տիկ. Օլմերքի կողմէ կազմակերպուած մոմավառութեան ընդունելութեան Խանուկայի հիմնադրոյ գիշերուան առթիւ, Բաղաբապետարանի սրահին մէջ, ներկայ գտնուեցան Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ընծանուէր Արդ. Բարախանեան:

ԲՂ. 9 Դեկտ.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Սահակ Արդ. Մաշայեանի, մեկնեցաւ Հոռմ, մասնակցելու համար Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի կողմէ տրուելիք այցելութեան, Հոռմէական եկեղեցւոյ Սրբազան Պապին, Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ.ին, Դեկտեմբեր 10-14 օրերուն, Վատիկանի մէջ: Պատրիարք Սրբազան եւ Հայր Սահակ Ս. Արքոպետարանի Դեկտեմբեր 16, Երկուշաբթի երեկոյեան:

ԴՂ. 25 Դեկտ.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի, Պաղեստինեան իշխանութեան նախագահ Եսսըր Արաֆաթին այցելութիւն մը տուաւ Բեքդեմէի մէջ, տօնական օրերու բարի մաղթանքներուն հետ անդրադառնալով հայ ժողովուրդի պատմութեան, եւ ներկայ կացութեան մէջ ժողովուրդներու գոյակցութեան:

ԵՂ. 26 Դեկտ.- Պատրիարք Սրբազան, ընկերակցութեամբ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի եւ Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղեստինեանի մասնակցեցաւ Իսրայէլի նախագահ Էզեր Ուալմանի կողմէ կրօնական պետերուն ի պատիւ, նոր տարուան

առիթով կազմակերպուած հիւրասիրութեան:

Ուր. 27 Դեկտ.- Առաւօտուն, Միաբանութիւնը Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ այցելեց Յրանչիսկեանց Միաբանութեան Հայր Կիւսթոտին, եւ Լատինաց Ամենապատիւ Պատրիարք Միշէլ Սապպահին, շնորհաւորելու համար անոնց Ս. Ծնունդը: Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, գացին Պապական նուիրակին եւ Անկլիկան Եպս.ին շնորհաւորելու համար անոնց Ս. Ծնունդը:

- Նոյն օրը Միաբանութեան հոգեւորական հայրեր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղեստինեանի գլխաւորութեամբ այցելեցին Յոյն կաթօլիկ Պատրիարքարան, եւ Մարոնիքներու Եպս.ին, շնորհաւորելու համար անոնց Ս. Ծնունդը:

Եր. 28 Դեկտ.- Առաւօտուն լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, մի քանի Միաբան Հայրեր գացին լուսնակալներու Եպս.ին շնորհաւորելու համար անոնց Ս. Ծնունդը:

ԳՂ. 7 Յուն. 1997.- Պատրիարք Սրբազան Հայրը Պաղեստինի Նախագահ Եսսըր Արաֆաթին կողմէ կազմակերպուած ճաշկերոյթին ներկայ գտնուեցաւ Բեքդեմէ մաղաթին մէջ, Քրիստոնեայ պետերուն հետ: Պատրիարք Սրբազան Հօր ընկերացան Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Աւագ Թարգման Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

ԴՂ. 8 Յուն.- Առաւօտուն լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր, գացին Ասորիներուն, Հալէշներուն եւ Դպտիներուն շնորհաւորելու համար անոնց Ս. Ծնունդը:

- Պաղեստինեան իշխանութեան Զրօսաշրջիկութեան բարձրագոյն խորհուրդի կողմէ ի պատիւ Երուսաղէմի ճամբորդական ընկերութիւններու կազմակերպուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

ԵՂ. 9 Յուն.- Առաւօտուն Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր այցելեցին Յունաց Ամեն. Տ. Տիոտորոս Պատրիարքին, շնորհաւորելու համար անոնց Ս. Ծնունդը:

ԳՂ. 14 Յուն.- Իսրայէլի վարչապետ՝ Բենիամին Նաբահիաիւի կողմէ ի պատիւ լեհաստանի վարչապետ՝ Վոյցիմիրեց Սիմոնցիկի տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոհանեան:

ԲՂ. 20 Յուն.- Հայոց Ս. Ծնունդեան Տօնին առթիւ շնորհաւորութեան համար Պատրիարքարան այցելեցին ֆրանչիսկեան Միաբանութիւնը, Լատինաց Ամեն. Պատրիարքը, Դպտոց, Ասորոց

և Հապէշաց Եպիսկոպոսները իրենց միաբանութիւնով, Անկլիկան Եպս.ի փոխանորդը, Յոյն կաթողիկէ և Մարոնիք Եպիսկոպոսները և Լատինականները:

Գշ. 21 Յուն.- Ս. Ծննդեան շնորհաւորութիւնները շարունակուեցան:

- Կրօնից նախկին նախարարը Բրօֆ. Շիրքիք. Յունաց Ամեն. Ս. Պատրիարքը իր Միաբանութեամբ և Երուսաղէմ տարբեր երկիրներէ եկած 12 Օրբոստոֆ Եպիսկոպոսներով և ներկայացուցիչներով: Ավգաֆի նախարար Հասան Թահպուպ. Երուսաղէմի Բաղապատ Եհուտ Օլմէրք և իր Բարսուղարը Պրն. Կոլտսքին: Կրօնից նախարարութեան ներկայացուցիչները:

Եշ. 6 Փետր - Երուսաղէմի Քաղաքացիական Եհուտ Օլմէրքի կողմէ տրուած ընդունելութեան ի պատիւ Պերլինի Քաղաքացիական Պրն. Էպերհարտ Տիպկենի, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կիր. 2 Մարտ.- Երուսաղէմի Բաղապատ Եհուտ Օլմէրքի և Քաղաքացիականի խորհուրդին կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան, ի պատիւ Իսրայէլի նախկին հանգուցեալ վարչապետ Իցհաֆ Ռապինի Յուշարձանի քաջման արարողութեան, ներկայ գտնուեցան Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զղջանեան և Տ. Շնորհիք Ծ. Վրդ. Գալուստեան:

Գշ. 11 Մարտ.- Անկլիկան Եկեղեցւոյ Քէնթրալըրիի Արքեպիսկոպոս Զօրն Քէրիի և Առաջնորդներու համագումարը տեղի ունեցաւ Երուսաղէմի Անկլիկան Մայր Տաճարի, Սէյնթ Զօրնի մէջ: Երուսաղէմի Անկլիկան Եպս. Գերշ. Սէմիր Քաֆիքիի և իր փոխանորդ Գերշ. Սիա Ապու Էլ Ասալի հրաւերով կազմակերպուած պաշտամունքին և հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցան Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զղջանեան, Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան և Տ. Թէոդորոս Արք. Զաւարեան:

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

1) Ռամազանի տօնին առիթով՝

- Յորդանանի Վսեմ. Հիւսէյն Թագաւորին.
- Պաղեստինի իշխանութեան Նախագահ Վսեմ. Եսսըր Արաֆաթին.

2) Նախագահական ընտրութեան առիթով.-

- Միացեալ Նահանգաց Ամերիկայի ընտրեալ նախագահ Ուիլիլմ Քլինթընին.

3) Իսրայէլի վարչապետ Բենիամին Նաթանեաիուն, Զինուորական երկու ինֆնաթիւններու ընդհարումէն 73 աղէտեալներուն առիթով ընտանիքներուն ցաւակցական.

Armenian Patriarchate

ՊԱՏՐԻԱՐԽԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ

بطريركيسة الارمن

القدس في ٦ شباط ١٩٩٧

جلالة الملك الحسين المعظم

ملك المملكة الاردنية الهاشمية - عمان

بالاصالة عن نفسي وبالنياية عن أخوية مار يعقوب
والطائفة الأرمنية في الديار المقدسة والاردن ابعث الى مقام
جلالتكم باصدق التهاني والتبريكات بمناسبة عيد الفطر السعيد
واسأل المولى تعالى ان يبارك خطاكم في سبيل تحقيق السلام في
منطقة الشرق الأوسط .

Խորհրդ Խորհրդ Խորհրդ
+ Խորհրդ Խորհրդ

رئيس الاساقفة طوركوم مانوكيان

بطريرك الارمن في الديار المقدسة والاردن

Armenian Patriarchate

ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ

بطريركيسة الارمن

القدس في ٦ شباط ١٩٩٧

الاخ الرئيس ياسر عرفات حفظه الله
غزه

بالاصالة عن نفسي وبالنيابة عن أخوية مار يعقوب
والطائفة الأرمنية في الديار المقدسة أبعث الى مقامكم باصدق
التهاني والتبريكات بمناسبة عيد الفطر السعيد واسأل المولى
تعالى ان يبارك خطاكم في سبيل تحقيق السلام في الديار المقدسة

طور كور مانوكيان

رئيس الاساقفة طور كوم مانوكيان

بطريرك الارمن في الديار المقدسة

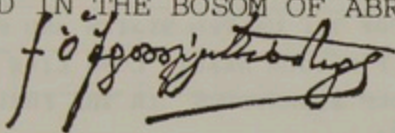

EXCELLENCY BINYAMIN NETANYAHU

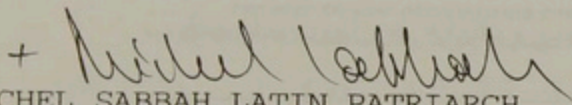
PRIME MINISTER

HAKIRYA 91130 JERUSALEM

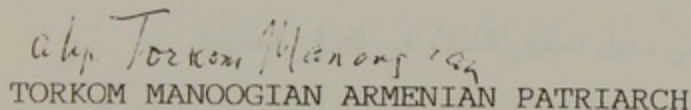
OUR CHRISTIAN COMMUNITIES ARE DEEPLY GRIEVED BY THE TRAGIC INCIDENT WHICH CAUSED THE DEATH OF 73 MEMBERS OF THE ISRAELI DEFENSE FORCES STOP WE PARTICIPATE IN THE SORROW OF THE ISRAELI PEOPLE AND THROUGH YOUR EXCELLENCY CONVEY OUR CONDOLENCES TO THE VICTIMS BEREAVED FAMILIES ASKING ALMIGHTY TO REPOSE THE SOULS OF THE DECEASED IN THE BOSOM OF ABRAHAM

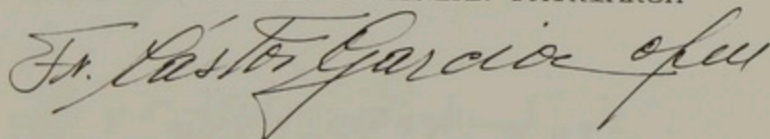
DIODOROS GREEK ORTHODOX PATRIARCH

MICHEL SABBAB LATIN PATRIARCH

TORKOM MANOOGIAN ARMENIAN PATRIARCH

p. GIUSEPPE NAZZARO OFM CUSTOS OF HOLY LAND

ראש הממשלה
Prime Minister

February 16, 1997

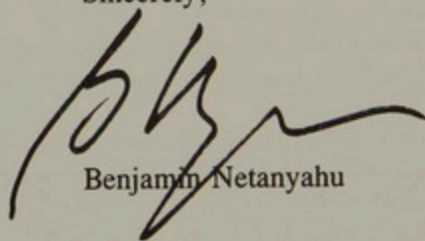
Your Beatitude,

On behalf of the people of Israel, and especially the bereaved families, I thank you for your condolences following the helicopter disaster.

I deeply appreciated your participation in our grief. Your message of solace and support in this time of national tragedy has helped ease the agonizing pain as our people mourn the loss of 73 of our finest and bravest young soldiers.

The anguish suffered by the parents and families in these circumstances is indescribable. We pray that they will be granted comfort in their sorrow, and the strength to rebuild their lives.

Sincerely,

Benjamin Netanyahu

His Beatitude Archbishop Torkom Manoogian
Armenian Patriarch of Jerusalem
Armenian Orthodox Patriarchate
P.O. Box 14235
Jerusalem 91140

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆԳԻՍՏ

Տ. ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆԻ

ՄԻԱԲԱՆԻ

ՈՒԽՏԻՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ

(1904–1996)

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ «Սիոն» ամսագրի խմբագրութիւնը խոր սուգով կը գուժեն մահը Գերաշնորհ Տ. Նորայր Արքեպս. Պողոսեանի, որ հանգեալ ի Տէր 19 դեկտեմբեր 1996, հինգշաբթի ժամը 10:30-ին, Երուսաղէմի Ֆրանսական Հիւանդանոցին մէջ:

Իրմով Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցին եւ ի մասնաւորի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը կը կորսնցնեն բազմավաստակ, լուսամիտ եւ ներհուն հոգեւորական մը, որ իր ամբողջ կեանքը ի սպաս դրաւ Աստուծոյ եւ իր ժողովուրդին ծառայութեան:

Իր մահով կ'ողբանք կորուստը վաստակաւոր ուսուցչին եւ եկեղեցւոյ կարգին բազմամուտ վարդապետին, որ եօթը տասնամեակէ աւելի երկարաձգուող ժամանակի ընթացքին Դուրեանի եւ Կիւլիսէրեանի Հայեցի շուկին տակ ստացած իր ուսման սէրը եւ իր իսկ ջանքերով ամբարած գիտութիւնը փոխանցեց նորահաս սերունդներուն, որոնք իրենց կարգին լծուեցան եկեղեցւոյ գործին եւ ազգային ծառայութեան:

Կ'ողբանք կորուստը «Սիոն» ամսագրի երկարամեայ աշխատակիցին, որ ժրջանօրէն պեղեց մեր մշակոյթի գանձերը եւ հանրութեան սեփականութիւն դարձուց զանոնք: «Սիոն» ամսագրի նոր շրջանի սկզբնական թիւերէն սկսեալ երեւցան անոր բովանդակալից կրօնական, գրական եւ բանասիրական յօդուածները, որոնք մեծապէս գնահատուեցան:

Կը սգանք մահը Հաւատաւոր Հինաւուրց միաբանի մը, որ առանց դժկամակութեան եւ անթերի կերպով կատարեց իր վրայ դրուած բոլոր պարտականութիւնները մայրավանքէն ներս եւ Սուրբ Տեղեաց մէջ: Ազգային իրաւունքներու ի խնդիր բազմաթիւ դժուարութիւններու դէմ մաքարող եռամեծար Պարոնտէրնու եւ Շղթայակիրներու օրինակին հետեւելով՝ ան ամէն կերպով արժանի դարձաւ դասակիցը ըլլալու այն նուիրեալներուն, զորս ինք կը կոչէր «Սիոնի որդիք»:

Կ'ողբանք նաեւ կորուստը մեծ բանասէրին, որ առանձինն կատարեց մի քանի տասնեակ գիտականներու գործը՝ ցուցակագրելով տասնմէկ մեծագիր հատորներու մէջ Սրբոց Յակոբեանց ձեռագրատան Հազարաւոր գրչագիր մատենաները: Այդ կոթողական աշխատանքին առընթեր ան մոռացութենէ փրկեց բազմաթիւ նիւթեր մեր մշակոյթի պատմութեան վերաբերեալ, որոնցմէ ոմանք լոյս ընծայեց հատորներով իսկ մնացեալներուն անդրադարձաւ յօդուածներով: Իր աշխատասիրութեանց երկար շղթային օղակները կը կազմեն մատենագիրներու, աշուղներու, գրիչներու, վանքերու,

վաւերագրերու, ծիսագիտութեան, կանոնագիտութեան եւ այլ նիւթերու նուիրուած ուսումնասիրութիւններ, զորս միայն իրեն նման մեթոտիկ աշխատասիրող մը կրնար լոյս ընծայել:

Նորայր Սրբազան մեկնեցաւ այս աշխարհէն լի աւուրք՝ Կ'աղօթենք որ Տէր Աստուած իր Արքայութեան լոյսերուն արժանի ընէ անոր հոգին եւ անոր օրինակելի կեանքին հետեւողներ ընծայէ ի փառս Անուան Իւրոյ:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

ԿՈՉ

«Սիոն» ամսագրի խմբագրութիւնը ներկայ կոչով կը հրաւիրէ հանգուցեալ Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեանի աշակերտած հոգեւորականները եւ գրչի մշակները, որ հանգուցեալին վերաբերեալ իրենց յուշերը գրի առնեն եւ այդպիսով մասնակցութիւն բերեն Սրբազանին յիշատակին նուիրուած բացառիկ թիւին, զոր կը ծրագրենք լոյս ընծայել ընթացիկ տարուան վերջաւորութեան: Նոյն թիւին մէջ ընդարձակ բաժին պիտի յատկացուի բանասիրական յօդուածներու եւ պիտի տրուին Սրբազանին կենսագրութիւնը եւ աշխատասիրութիւններուն ցանկը: Հաճեցէ՛ք ձեր գրութիւնները ուղարկել խմբագրութեանս հասցէին մինչեւ 31 յուլիս 1997:

ՄԱՀԱՋԴ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը եւ Միաբանութեան անդամները խոր ցաւով կը գուժեն մահը՝

ՏԻԱՐ ՏԻՐԱՆ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆԻ

«Ժմեալ Կարին»

1912 - 1997

Երկարամեայ հարտարապետ Ս. Յարութեան Տաճարի եւ մախկին Ատեմապետ Ամմանի Տեղական Խորհուրդի որ տեղի ունեցաւ 24 Փետրուար 1997-ին Ամերիկայի մէջ:

Յուդարկաւորութեան տխուր արարողութիւնը տեղի պիտի ունենայ Պոսքընի մէջ, Կիրակի 2 Մարտ 1997-ին:

Տէրը լուսաւորէ բազմալատակ պաշտօնէի հոգին եւ Ս. Հոգիի մխիթարութիւն պարգեւէ իր այրի կնոջ, զաւակաց եւ պարագաներուն:

Հոգեհանգստեան պաշտօն պիտի կատարուի մահուան Ութօրէքի առիթով, Հինգշաբթի, 6 Մարտ 1997, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ:

ԴԻԻԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅ

Պատրիարքարան Հայոց
Երուսաղէմ

Հանգուցեալ Տիար Ոսկերիչեանի հոգեհանգստեան պաշտօն կատարելու ձեր որոշումին համար, վշտահար ընտանիքին անդամները շնորհակալութիւն կը յայտնեն Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքին եւ Սր. Յակոբայ միաբանութեան անդամներուն:

Տիրանը Երուսաղէմն ու Հայոց վանքը միշտ յարգած ու աշխատած էր եւ պայքարած մեր կրօնական թէ ազգային իրաւունքներու ի պաշտպանութիւն:

Սր. Վարդանանցի տօնին առիթի պատշաճ է որ յարգանք եւ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուի ազնուական հարտարապետին հոգւոյ հանգստեան համար:

Անահիտ Ոսկերիչեան եւ Զաւակունք
Պոսքըն

Վշտահար ազգականներ,
Սգակիր հայրենակիցներ,

Այս դաճաղով հողին մէջ պահ կը դնեմք բառին բովանդակ իմաստով բացառիկ անձ մը, եւ նաեւ հայ մարդ մը որ խորհրդանշին է ամբողջ սերունդի մը որ կէս դար մեր ազգային կեանքի բեմը գրաւեց: Բառ չկայ պատշաճօրէն որակելու Տիրան Ոսկերիչեանի բարդ եւ այլազան անհատականութեան բոլոր երեսները: Ամենէն ցայտունը՝ իր ազնուական ու վեհանձն մկարագիրն էր, սրտառուչ մարդկայնութիւնը որով կը յարաբերէր բոլոր մարդոց հետ ծանօթ անծանօթ, բանտարէն մինչեւ Պատրիարք, Նախարար ու Թագաւոր: Ազնուականութիւն մը որուն մէջէն ստեղծագործ արուեստագէտի իր մեծութիւնը եւ նուրբ հաշակը կը յայտնուէին ամէն վայրկեան, կեանքի առօրեայ ու սովորական արարքներէն մինչեւ հարտարապետի իր սքանչելի իրագործումները: Ամմանի թէ Երուսաղէմի մէջ «Խառնաճա» Տիրանը համատարած յարգանքի արժանացած մարդկային ու մշակութային սէնպոլ մը, խորհրդանշան մըն էր: Ամմանի մէջ իր կառուցած Թագաւորական պալատները, շքեղ ապարանքները ու բազմաթիւ շէնքերը, եւ Երուսաղէմի սրբավայրերու, եւ յատկապէս

Սրբ. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան մէջ իր բերած հսկայական բաժինը վկաններն են իր վայելած մեծ վարկին: Տիրանը քարի ու երկաթի վրայ աշխատող՝ բայց նիւթին ու հաշիւին տիրակալութենէն բոլորովին անկաշկանդ ազատ հոգի մըն էր, վեհանձնն եւ առատածէնն, խորապէս զգայուն, բանաստեղծ հոգի մը՝ որ իր բարիքները բաշխեց բոլոր մարդոց անխոր, սկսելով իր գաւակներէն ու հասնելով յետին հայը, յաճախ մնալով անանուն:

Տիրանը սակայն սոսկական անձ մը չէր այլ Մեծ եղեռնի մէջէն իսկ ծնունդ առած հայութեան լաւագոյն նախատիպարը, իր երգումցի մօր ուսերուն վրայ կտրած տարագրութեան արհաւիրքը եւ ապրած ամբողջ Սփիւտփի պատմութիւնը, իր առաջին եղբրական տասնամեակներէն մինչեւ ներկան: Ես զինքն ներգաղթի տարիներուն ճանչցայ, երբ խնամիացանք, եւ 50 տարիէ ի վեր միայն հիացում ունեցած եմ իր իտէլիսք ու բուռն կուսակցականի եւ հաւատաւոր, հայրենասէր հայու խառնուածքին համար: Ասկէ ետք Փարիզ գացինք ուսումը կատարելագործելու, ես՝ գրականութիւն, ինքը՝ ճարտարապետութիւն, կեանքի դժուար պայմաններու մէջ: Յետոյ՝ ետ Միջին Արեւելեան հայ գաղութները, ուր իր աշխատանքի կիրքը, ճարտարագիտական տաղանդը, ազնիւ նկարագիրն ու կեանքի ոգը ի վերջոյ յաղթանակեցին եւ Տիրանը դարձաւ ազգային դէմք ու հանրային կարեւոր անձնաւորութիւն:

Տիրանը վերջիններէն եւ ազնուագոյններէն է այն սերունդին, Սփիւտփի առաջին սերունդին՝ որ իր մարմնին ու հոգիին մէջ ապրեցաւ ամբողջ յուսալսաբանութիւնները, երազները, խանդավառութիւնը, դառնութիւնն ու առանձնութիւնը մեր պատմութեան վերջին կէս դարուն: Վիպային հերոսի տիպար մըն էր գրեթէ Տիրանը, այնքան հոխ էր իր ներքին կեանքը, եւ նոյն ատեն՝ բաց էր անոր միտքը քաղաքակրթութեան նորութիւններուն, մնալով սակայն հիմնաւոր՝ իրաւ հայկականութեան ապրումին մէջ: Խանդավառ էր անկախ Հայաստանով ու հպարտ՝ Հայաստանի կառավարութեան իրեն շնորհած անցազրով:

Սիրելի Տիրան՝ ովկիանոսներ եւ անապատներ կը բաժնէին մեզ ողջութեանդ, բայց հիմա որ միայն յիշատակի ու գաղափարի վերածուած ես՝ մաս կը կազմես մեզի ուր որ այլ ըլլանք մոլորակին վրայ: Լեցուն, հոխ, արդիւնաւոր եւ արժէքաւոր տարիներուդ այս աւարտին, ես միայն կրնամ ըսել՝ արուեստի գործ մը եղաւ կեանքդ ու երջանկութեամբ լեցուցիր ով որ բախտը ունեցաւ քեզ մօտէն կամ հեռուէն ճանչնալու: Եկար, ապրեցար եւ ահա կը մեկնիս՝ այս աշխարհը անլի գեղեցկացուցած քու ստեղծած գործերովդ եւ նաեւ կեանքիդ օրինակովդ: Կը մեկնիս՝ բայց չես մեռնիր որովհետեւ արուեստագէտները անմահ են իրենց ստեղծած գեղեցկութեան նման, ճշմարտութեան նման:

Սիրելի Տիրան, վարձքդ կատար..... մնաւ բարով:

Վահէ Օշական

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ԳԻՔԵՐԸ

1. ԷՋԵՐ ՀԱՅ ԳԱՂԹԱՎԱՅՐԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
Բարխուդարեան Փրոֆ. Վ. Բ., Դոկտ. Ջալեն Եկաւեան խմբագիրներ: Հայաստանի Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիա Երեւան, 1996 էջ 239
2. ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ
Յակոբ Քեօւէեան: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի տպարան, 1995 էջ 299
3. ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Վազգէն Ա. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1990 էջ 112
4. ԱՐՑԱԽԵԱՆ ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐԸ
Բազրատ Ուլուբաբեան: Երեւան «Գիր Գրոց» 1994 էջ 299
5. ԱՆԴՐԱՆԻԿ
Համբարձում Կարապետեան: Երեւան «Հայաստան» 1992 էջ 268
6. ՄՈՎԱԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ
Մովսէս Խորենացի: Ասոյթներ, Խոհեր, Բնութագրումներ: Աշխատասիրութեամբ Պ. Մ. Խաչատրեանի: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն Երեւան, 1992 էջ 71
7. ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՆՐԵՐ
Վ. Ս. Ներսիսեան եւ Հ. Գ. Բախչինեան խմբագիրներ: Հայկական ՍՍՀ Գա Հրատարակչութիւն, Երեւան 1984 էջ 426
8. ԿԱՐՄԻՐ ՇՈՒՇԱՆՆԵՐ ԱԶՍՏՈՒԹԵԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ
Նահապետ Մելիքոնեան: Տպուած՝ Միացեալ Նահանգներ, 1993 էջ 420
9. ԿՈՐԻՒՆ Ե. ԴԱՐ
Կորիւն: «Հայոց Մատենագիրներ» Մատենաշար «Հայաստան» հրատ. Երեւան, 1994 էջ 176
10. ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ
Վերժինէ Սվազեան: Արեւմտահայոց Բանաւոր Վկայութիւններ: ՀՀ ԳԱԱ Գիտութիւն Հրատարակչութիւն Երեւան 1995 էջ 223
11. ԵՂԾ ԱՂԱՆԴՈՑ
Եղիկ Կողբացի: Թարգմանութիւնը եւ Ծանօթագրութիւնները Ա. Ա. Աբրահամեանի: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան 1994 էջ 345
12. ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ
Աշխատասիրեց Հայրոգի Պատկերազարդ Ա. Տպագր., Յովհ. Մարտիրոսեանցի Տպարան, Թիֆլիս 1882 էջ 208
13. MAKARAVANK
Documenti Di Architettura Armena. Documents of Armenian Architecture. Published in Venice, Italy 1994 pp. 63
14. THE DECLINE OF EASTERN CHRISTIANITY UNDER ISLAM FROM JIHAD TO DHIMMITUDE
Ye'or Bat. Seventh-Twentieth Century. Madison Teaneck Fairleigh University Press. London Associated University Press 1996 pp. 552

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Աստուած Ընդ Մեզ	Վեհ. Գաբեգին Ա.	3-6
- Ծննդեան Պատգամ Բեթղեհեմի	Թ.Ա.Մ.	7-9
- Armenian Christmas in Bethlehem	Torkom Patriarch	10-11
- Նոր Տարին	Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զղջանեան	12
- Յակոբոս Տեառնեղբայր	Բարգէն Թօփեան	13-15
- Քրիստոսի Հրաշագործութիւնները	Էմմանուէլ Արդ. Աթաշանեան	16-18
- Israeli Law Prohibits		18

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Հարութի Որդւոյն Պաղիստութիւնը	Լորտ Պայրըն	19
- The Veil Unveiled	Arthur Hagopian	20-22
- Քօղագերծուած Քօղը	Թրգմն. Շէն-Մահ	21-23
- Հայու Ցաւ	Անել	24
- Տիրեբական	Բագրատունի	25
- Դիմանկարս	Միշա Ավարեան	25

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Նարեկացի - Լեզուի Պատկերաւորութեան Միջոցների Համակարգը	Ա. Ղազինեան	26-31
---	-------------	-------

ԳՐԱԿԱՆ

- Խորին Յարգանք Գրաբարին Հանդէպ	Լեւոն Հախլերդեան	32
- Անդրանիկը եւ Եռագոյնը	Մարգարէտ Մարկոսեան	33-38
- Վերջուշ մը Անցեալէն	Կարպիս Եսայեան	38-39
- Վ. Թէլեհեան - Շէյխապի - Շէն-Մահ		40-41

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

- Աստուածաշունչի Հայկական Համալսարանները	Գէորգ Թօսունեան	43-49
---	-----------------	-------

ԵՐԳԻԾԱՆՔ

- Թէ Որքան Խրքին կարող է լինել Գրաբարը		50-52
---	--	-------

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Հայաստանի Հնագոյն Մշակոյթից	Արամ Գէորգեան Գրիգոր Կարախանեան	53-61
- Ս. Երուսաղէմի Հայոց Վանք Ինչո՞ւ Պարտ ունի (1883)	Մամբրէ Վրդ. Մարկոսեան	62-69
- Դիտողագիր Երուսաղէմի Նոր Կանոնագիրին	Մաղափա Արք. Օրմանեան	70-94

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- Ամենայն Հայոց Հայրապետի Այցը Հոռմի Պապին 95-96
- Քրիստոնեական Համագործակցություն Վեհ. Գարեգին Ա. 97-101
- Ս. Յարութեան Տանարի ներքին Գմբէթի նկարագարում 102
- History of The Holy Sepulchre 103-123
- Երուսաղեմ, Երուսաղեմ Մ. Հայկենց 124-125
- Կաղանդը Ս. Թարգմանչաց եւ ժառանգաւորաց Վարժարաններուն մէջ 126

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱԿԱՆՔ

- Ամենայն Հայոց Կարողիկոսէն 127
- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կարողիկոսէն 128
- Հոռմի Սրբազան Պապէն 129
- Ռուսաց Սրբազան Պատրիարքէն 130
- Կ. Պոլսոյ Սրբազան Պատրիարքէն 131
- Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Նախագահ Միքայէլ Նսայեանէն 132

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

133-138

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

- Թամազանի տօնին առիթով.- 139
- Յորդանանի Վեմ. Հիւսէյն Թագաւորին
- Պաղեստինի Իշխանութեան Նախագահ Վեմ. Նասրը Արաֆաթին 140
- Նախագահական Ընտրութեան առիթով.-
- Միացեալ Նահանգաց Ամերիկայի ընտրեալ Նախագահ Ուիլիքմ Բիլքլինքին 141
- Իսրայէլի Վարչապետ Բենիամին Նաբանեախուն, Զինուորական երկու օդանւերու ընդհարումէն աղետալներուն առիթով ցաւակցական 142-143

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Նորայր Արք. Պողոսեանի
Կոչ

144-145

ՏԻՐԱՆ ՈՍԿԵՐԻԶԵԱՆ

146-147

ՅԱՆԿ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

148

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

149-150

10-14 Դեկտեմբեր 1996. Ամենայն Հայոց Հայրապետ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի
այցը Հռոմի Պապին: Փոխանակում եղբայրական «Ողջոյնին»:

10-14 Դեկտեմբեր 1996. Ամենայն Հայոց Հայրապետ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի այցը Հռոմի Պապին:
 Փոխանակում եղբայրական «Ողջունին»: Աջէն Զախ՝ Հռոմի Պապը Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ., Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Տ. Գարեգին Արք. Գազանեան, Տ. Խաժակ Արք. Պարսմեան, Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեան:

10-14 Դեկտեմբեր 1996. Ամենայն Հայոց Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի այցը Հոռմի
Պապին: Հոռմի Պապին շարաքական ժողովրդային եանդիպումին մասնակցեցան
Ամենայն Հայոց Հայրապետը, Երուսաղեմի եւ Կ. Պոլսոյ Սրբազան
Պատրիարքները եւ վեհին ընկերացող Հայ Հոգեւորականները:

25 Դեկտեմբեր 1996. Բեթղեհեմի մէջ Նասրը Արաֆաթին հետ հանդիպումը Պատրիարք Սրբազանին եւ Դաւիթ Արք. Սահակեանին:

29 Դեկտեմբեր 1996. Կաղանդը Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մէջ, Պատրիարք Սրբազանին եւ Միաբանութեան մասնակցութեամբ: Վարժարանի Տնուչ Սահակ Արք. Մաշալեան մաղթանքի իր խօսքը կ'ուղղէ մերկաներուն:

29 Դեկտեմբեր 1996. Կաղանդը Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մեջ.
մանուկները կ'երգեն եւ կ'արտասանեն:

29 Դեկտեմբեր 1996. Կաղանդը Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մեջ.
մանուկները նուէրներուն կը սպասեն:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբէթի նկարագարդման գոհարանական արարողութիւն: Աջէն Չախ՝ Դաւիթ Արք. Սահակեան, Թորգոմ Պատրիարք, Յունաց Տիտորոս Պատրիարք, Լատինաց Միշէլ Սապպահ Պատրիարք, Ֆրանչիսկեանց Հայր Ճիւսեփի Նագարօ:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբէթի նկարագարդման Դոհարանական արարողութիւն: Թորգոմ Պատրիարք նկարի Օրհնութեան աղօթքը կը կարդայ: Չախին՝ օտար երկիրներու հիւպատոսներ:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբէթի նկարագարդման Դռնարանական արարողութիւն: Ջախէն Աջ՝ Յոյն Կաթողիկ համայնքի Լահամ Եպիսկոպոս, Պապական նուիրակ Անտրիա Մօնթէգամօյօ, Դպտի համայնքի Արրահամ Արքեպիսկոպոս, Ասորի համայնքի Սեւերիոս Արքեպիսկոպոս, Եթովպեական համայնքի Ապա Մաթէոս, Անկլիկան համայնքի Սամիր Քաֆիթի Արքեպիսկոպոս:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբէթի նկարագարդման Դռնարանական արարողութիւն: Հայեացքներ դէպի գմբէթի ծածկոցին բացումը: Առաջամասին դրուած է Բանդակը Յիսուսի Դերեզմանին եւ Տանարի գմբէթին, Ս. Տեղեաց Հոգատար երեք Միարանութեանց նուէրն է բարերար Տէր եւ Տիկին Ճօրն. Տօրիին տրուած:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբէթի նկարագարդման Դռնարանական արարողութեան պահուն, բարերար Տէր եւ Տիկին Ճօրն եւ Մըրի Տօթիի ուրախ հայեացքը գմբէթի բացումին եւ ծածկոցի վերացումին:

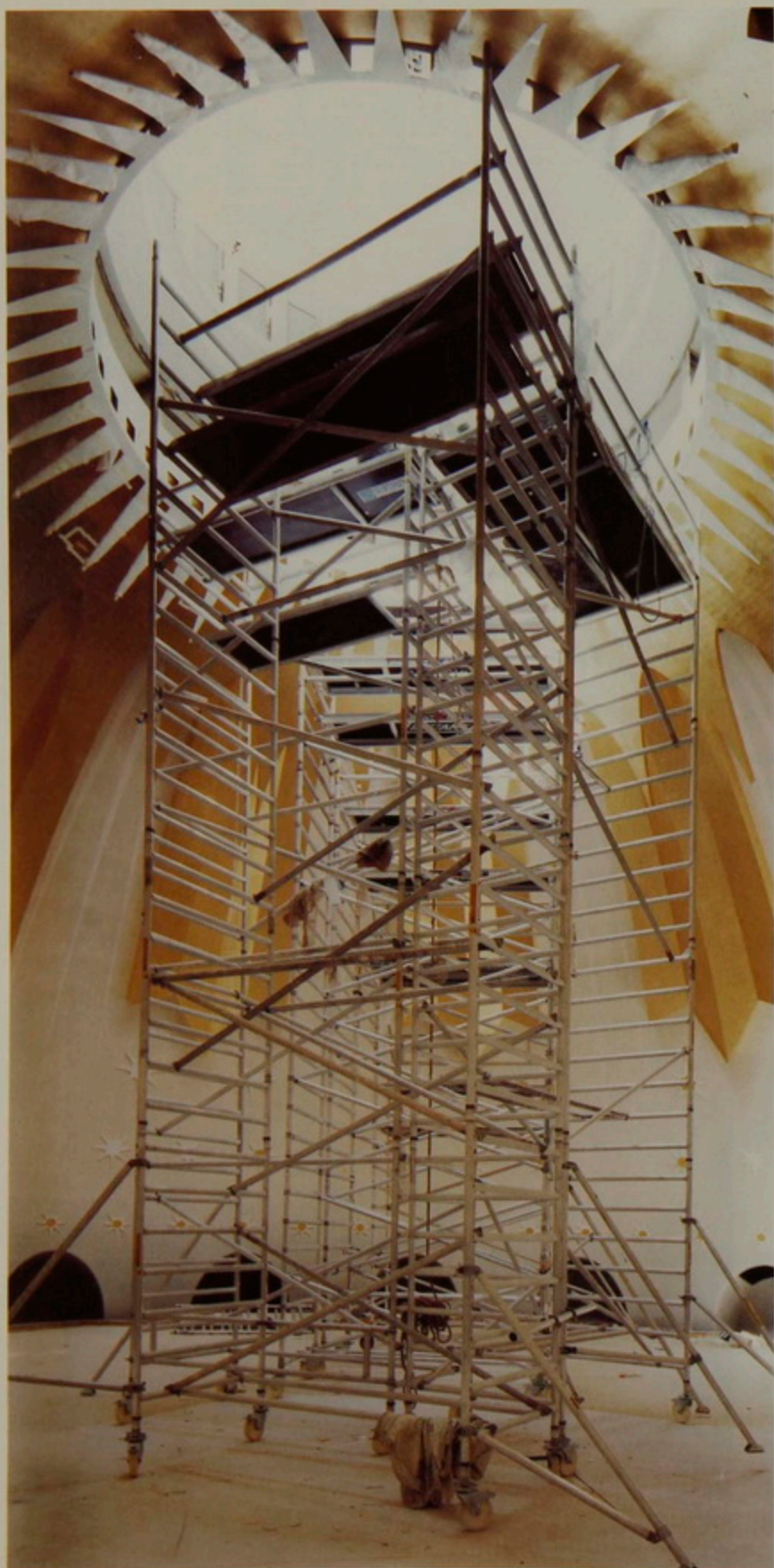
2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին Դմբէթի նկարագարդման Դռնարանական արարողութեան պահուն՝ գմբէթին բացումը եւ ծածկոցին վերացումը:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին Գմբէի նկարագարդման Դռհարանական արարողութեան աւարտէն յետոյ հիրասիրութեան ընթացքին, ձախէն աջ՝ Զիւլի եւ Արա «Կորգի» Նորմարդ (ֆրեգնո, Գալիֆորնիայէն), Թորգոմ Պատրիարք, Բարեբար Տէր եւ Տիկին Զօրն եւ Մըրի Տօթի (Նիւ Եօրքէն), Մօնսինեըր Ռօպէրթ Սթըրն «Նիւ Եօրքէն»:

2 Յունուար 1997. Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբէի նկարագարդման Դռհարանական արարողութեան պահուն՝ գմբէին բացումը եւ ծածկոցին Վերացումը:

1994-1996 Ս. Յարութեան Տանարի ներքին գմբեթի նկարագարդման համար
կառուցուած աշխատանքի բարձրահարթակը:

7 Յունուար 1997 Տօն Ս. Ստեփանոս Նախասարկաւագի Ս. Պատարագէն յետոյ, օրուան երկու սարկաւագապետ վարդապետներու առաջնորդութեամբ, սարկաւագներ կը բարձրանան Պատրիարքարան: Պատրիարք Սրբազանի Աջէն սկսելով՝ Թեոդորոս Արդ. Զափարեան, Հայկ Միրզախանեան, Հայկ Գազազեան, Արմէն Գեորգեան, Կարէն Բարսեղեան, Լեւոն Աղոսեան, Հրաչեայ Գրիգորեան, Մասիս Իսայեան, Արման Մինասեան, Արմէն Խաչատուրեան, Էմմանուէլ Արդ. Աթաբեկեան:

13 Յունուար 1997. Կաղանդ ժողովաւորաց Վարժարանի մէջ: Միաբանութիւն, աշակերտութիւն, պաշտօնէութիւն:

13 Յունուար 1997. Կաղանդ ժառ. Վարժարանի մէջ: Երեկոյթի յայտագրին մասնակցող ժառանգաւորներ:

13 Յունուար 1997. Կաղանդ ժառանգաւորաց Վարժարանի մէջ. Կաղանդ-պապուկը եւ նուիրարաշիւմ:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Ծնունդի Տօնին առիթով մուտք ի Բեթղեհեմ: Երուսաղեմէն դէպի Բեթղեհեմ ինքնաշարժերու թափօրը առաջնորդող իսրայէլեան Ոստիկանական եւ Զինուորական ներկայացուցիչներ եւ Հայաստանի Պատուոյ Հիւպատոս Տիար Յուլակ Մոմենեան:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Ծնունդի Տօնին առիթով մուտք ի Բեթղեհեմ: Զախէն Աջ՝ Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան, Կիւրեղ Եպս. Դարիկեան, Թորգոմ Պատրիարք, Դաւիթ Արք. Սահակեան, Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեան (Պոլիսէն), Յուսիկ Եպս. Պաղտատեան, Դեմոքի Մ. Վրդ. Կապաղեան:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Ծնունդի Տօնին առիթով մուտք ի Բեթղեհէմ: Հայոց Վանքի Տեսչարանին մէջ «Բարիգալուստի» խօսք՝ Պաղեստինեան իշխանութեան նախագահ Նասրը Արաֆաթի անունով, խորհրդարանի Գրիստունեայ անդամ Տֆ. Էմիլ Ճարնուի:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Ծնունդի տօնին առիթով ի Բեթղեհէմ, նոյն երեկոյեան հիւրասիրութեան հրաւիրուած պետական անձեր եւ ազգայիններ:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Ծնունդի Տօնին առիթով ի Բեքդեհեմ, կես գիշերուան պաշտամունքին, Ս. Այրին մէջ, Պետական անձեր եւ Պատրիարք Սրբազանի Պատգամը:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Ծնունդի տօնին առիթով մուտք ի Բեքդեհեմ, Հ.Մ.Ը.Մ.ի սկաուտական նուագախումբով:

18 Յունուար 1997. Հայկական Ս. Մնունդի տօնին առիթով մուտք է Բեթղեհեմ, Հ.Ե.Մ.ի սկաուտական նուագախումբով:

18 Յունուար 1997 Հայկական Ս. Մնունդի տօնին առիթով մուտք է Բեթղեհեմ, Թէրա Սանթայի սկաուտական նուագախումբով:

18 Յունուար 1997 Հայկական Ս. Ծնունդի տօնին առիթով մուտք է Բեքղեհէմ, Պետական, Հայկական սկաւտական դրօշակներով

Բեքղեհէմի Ս. Ծննդեան Տանարի արտաքին մուտքի հրապարակը հայկական Զանգակատունով, եւ Յոյն եւ Կաթոլիկ Վանքերուն աշտարակներով:

